

Monimuotoinen Paholainen ihmisten keskellä

Paholaiskäsitykset IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon*
ja *Malleus Maleficarum* teksteissä

Iris Mattila

Pro gradu -tutkielma

Uskontotiede

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Maaliskuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun

alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskohde ja lähtökohdat	1
1.2 Paholaiskäsitteiden takana	5
1.3 Kirkon ja kansan kristinusko.....	8
1.4 Tutkimusongelma ja -kysymykset	10
2. Aiemmin tehty tutkimus ja työn paikantuminen oman tieteenalan kenttään	10
2.1 Keskeinen tutkimuskirjallisuus.....	10
2.2 Keskeiset käsitteet	13
2.2.1 Paholainen	13
2.2.2 Aktiivinen paholaiskäsitteys	15
2.2.3 Demonologinen käänne	16
2.3 Teoreettinen viitekehys ja metodologia	16
2.4 Eettiset kysymykset.....	18
3. Aineisto	19
3.1 IV Lateraanikonsiili	19
3.2 <i>Dialogus Miraculorum</i>	21
3.3 <i>Divina Commedia: Inferno</i>	22
3.4 <i>Malleus Maleficarum</i>	24
4. Analyysiluvut	24
4.1 Paholaisen hahmo.....	26
4.1.1 Millaisissa muodoissa Paholainen näyttäytyy?.....	27
4.1.1.1 Ihmisen ja eläimen hahmossa.....	28
4.1.1.2 Yliluonnollisen olennon muodoissa	31
4.1.2 Mikä on paholaisen luonne?.....	35
4.1.2.1 Paha, väkivaltainen, ylimielinen ja kateellinen	35
4.1.2.2 Ovela ja valehteleva	40
4.1.3 Paholaisen nimitykset: vihollinen, peto ja hallitsija	42
4.1.4 Mitä kykyjä paholaisella on?	45
4.1.5 Missä Paholainen on?	47
4.1.6 Paholainen suhteessa Jumalaan	48
4.1.7 Paholaisen voimien pohja	52
4.1.8 Mikä on Paholaisen motiivi	54
4.2 Paholaisen toimijuus	56
4.2.1 Houkuttelee ihmisiä syntiin	56
4.2.2 Paholainen pyrkii sopimukseen tai liittoon ihmisten kanssa	61

4.2.3 Paholainen riivaa ihmisen	64
4.2.5 Paholainen kiusaa	67
4.2.6 Paholainen tappaa tai yrittää tappaa.....	71
4.3 Paholaisen ja ihmisen suhde	74
4.3.1 Ihmisen valta paholaiseen	74
4.3.2 Paholaisen valta ihmiseen.....	79
5. Tulosten koonti ja pohdinta	83
5.1 Keskeiset tulokset	84
5.1.1 Minkälaisena Paholaisen hahmo kuvataan?	84
5.1.2 Miten Paholaisen toimijuus kuvataan?.....	89
5.1.3 Mikä on Paholaisen ja ihmisten välinen suhde?	92
5.2 Lopuksi	94
6. Aineisto ja lähteet	96
7. Liite 1: analyysiä kuvaavat taulukot (1–8).....	102

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurien ja taiteiden tutkimuksen laitos

MATTILA, IIRIS: Monimuotoinen Paholainen ihmisten keskellä - Paholaiskäsitteet IV
Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarum* teksteissä

Pro gradu -tutkielma, 113 s, 1 liite.

Uskontotiede

Maaliskuu 2021

Tämän tutkimuksen tarkoitus on selvittää, mitä erilaisia paholaiskäsitteitä esiintyy IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarum* teksteissä ja onko näissä käsitteissä nähtävissä viittauksia aikaisemman tutkimuksen määrittelemään demonologiseen käänteeseen. Muodostin itse tutkimustani varten teoreettisen viitekehyksen aikaisempien samankaltaisia aiheita tutkineiden tutkimusten pohjalta. Viitekehyksenä toimii paholaiskäsite ”aktiivinen Paholainen”, jossa kristinuskon Paholainen nähdään aktiivisena toimijana ihmisten maailmassa. Lähestyn aineistoani teoriapohjaisen sisällönanalyysin keinoin.

Aineistotekstieni perusteella myöhäiskeskiajan paholaiskäsitteet kuvaavat Paholaisen monimuotoisena ja ristiriitaisena hahmona, jonka katsotaan pyrkivän saattamaan mahdollisimman monta ihmistä syntiin sekä niin sanottuun kadotukseen. Tekstien parista paholaiskäsitteitä on löydettävissä eniten 1200-luvun alun *Dialogus Miraculorumista* sekä 1400-luvun lopun *Malleus Maleficarumista*. Paholaisen hahmon kuvailua esiintyy eniten *Dialogus Miraculorumissa*, jossa tätä myyttistä pahuuden hahmoa kuvaillaan usealla eriävällä tavalla. Kun taas *Malleus Maleficarumissa* on nähtävissä eniten viittauksia Paholaisen toimijuudesta.

Tutkimukseni tulokset näyttäisivät vahvistavan aikaisempien tutkimuksien teorian demonologisesta käänteestä. Siinä käsitteet aktiivisesta Paholaisesta kasvoivat aikalaisten uskomuksissa merkittävään ja pelottavaan asemaan myöhäiskeskiajan loppua kohti. Useissa tekstien kesken esiintyvissä samankaltaisissa paholaiskäsitteissä on nähtävissä selvää määrällistä kasvua ajan kuluessa. Tästä on mahdollista päätellä käsitteiden merkityksen nousseen. Toisaalta jotkin käsitteet esiintyvät vahvasti tietyissä teksteissä, joka voi esimerkiksi kertoa tietyille ajalle tyypillisestä tavasta käsitellä Paholaisen hahmo, toimijuus tai suhde ihmisiin. Käsitteissä, joissa kuvaillaan Paholaisen ja ihmisten välistä suhdetta, ilmenee eniten ristiriitaisuuksia aineiston eri lähteiden kesken. Löysin samoista teksteistä täysin toisilleen vastakkaisia käsitteitä, joiden olemassaolo ei kuitenkaan kumoa toistaan. Nämä paholaiskäsitteet vahvistavat toisiaan luoden yhtäältä Jumalalle alisteisen ja toisaalta voimillaan uhkaavan Paholaisen hahmon.

Asiasanat: Paholainen, demonologia, myöhäiskeskiaika, aktiivinen paholaiskäsite, demonologinen käänne

1. Johdanto

1.1 Tutkimuskohde ja lähtökohdat

Tutkielmani käsittelee IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorumin*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarumin* teksteissä esiintyviä paholaiskäsitteitä. Tutkimukseni tavoitteena on selvittää 1200–1300-lukujen väliin asettuvan demonologisen käänteen¹ mahdolliset vaikutukset näihin käsitteisiin. Demonologisella käänteellä tarkoitetaan kristinuskon Paholaista² ja tämän hahmon toimijuutta koskevaa käsitteellistä sekä opillista muutosta aktiiviseksi hahmoksi ihmisten maailmassa. (Boureau 2006, 5, 201; Muchembled 2003, 10; Nenonen 2006, 123.)

Valitsin aineistoni, koska sillä on keskeinen asema paholaiskäsitteiden muodostumisessa. Tutustuessani aiheen asiantuntijoiden tutkimuskirjallisuuteen mainitsevat he useassa otteessa valitsemani aineistot kuvatessaan Paholaiseen liittyviä käsitteitä myöhäiskeskiaikaisessa maailmassa. Vuonna 1215 Paavi Innocent III (1198–1216) kutsui koolle kirkolliskokouksen, jossa Paholaisen ja demonien asema määriteltiin ensimmäistä kertaa kirkon virallisessa opissa. (Katajala-Peltomaa 2004, 79; Summers 1956, 51–52; Russell 1988, 260). Tärkeänä käsitteiden muodostumisen kannalta voidaan pitää myös Caesarius Heisterbachilaisen vuosien 1219–1223 välillä laatimaa *Dialogus Miraculorumia*. Sitä pidetään yhtenä merkittävimmistä lähteistä koskien keskiajan kansankäsitteitä, oppineiden virallista uskon määritelmää ja Paholaisen roolia (Katajala-Peltomaa 2004, 78; Cohn 1993, 25–26).

---

¹ Olen suomentanut käsitteen demonologinen käänne Alain Boureauin tutkimuksessa *Satan the heretic: the birth of demonology in the medieval west* (2006) käyttämän käsitteen ”the demonological turning point” pohjalta (Boureau 2006, 5).

² Käsitteelen kristinuskon pääpaholaista nimellä Paholainen. Kyseisestä hahmosta käytetään myös nimityksiä: Saatana, Diabolos, Lucifer, Asmodeus, Belial ja Beelzebub. Lisäksi hahmolla on monia toiminnallisia nimiä kuten: kuolonruhtinas, pimeyden prinssi, kadotettujen kaupungin kuningas, tämän maailman jumala, ikivihollinen, kiusaaja ja sielunvihollinen. (Kuula 2010, 7, 16; Muchembled 2003, 15.) Tässä tutkimuksessa kirjoitan Paholaisen nimen isolla kirjaimella tarkentaen tällä tavoin, että käsitteelen nimenomaan kristinuskon pääpaholaista. (Kuula 2010, 16–17.) Pohjaan ratkaisuni aikaisempaan aiheita koskevaan suomenkieliseen tutkimukseen, jota edustavat muun muassa Kari Kuulan - *Paholaisen biografia: Pahan olemus, historia ja tulevaisuus* (2010) sekä Marko Nenosen tutkimukset *Noitavainot Euroopassa - Myytin synty* (2006) ja *Noitavainot Euroopassa: ihmisen pahuus* (2007). Kummassakin tutkimuksessa käsite ”paholainen” kirjoitetaan isolla.

Dante Alighierin vuonna 1320 julkaisema runoelma *Divina Commedia: Inferno* (Jumalallinen näytelmä, Helvetti) tunnetaan yhtenä merkittävimmistä teoksista, joka on vaikuttanut paholaiskäsitteiden kehittymiseen (Russell 1984, 216). Heinrich Krämerin ja Jacob Sprengerin vuonna 1486 laatima *Malleus Maleficarum* (Noitavasara) toimi kolmensadan vuoden ajan Euroopassa ohjekirjana Paholaisesta ja tämän hahmon käytyreistä, noidista. Kirjaa pidetään äärimmäisenä osoituksena paholaiskuvan muutoksesta myöhäiskeskiajalla.³ (Valk 1997, 19; Almond 2014, 102; Kors & Peters 1973, 113; Muchembled 2003, 44.) Syvemmän asiaan tarkemmin aineistonkäsitteilyluvussa 4.

Kristinuskon ja sen vaikutteet ovat historian saatossa yhdistäneet ja luoneet omanlaisensa kulttuuripiirin Eurooppaan huolimatta maanosan laajuudesta sekä etnisistä eroista. Yhtenäisyyttä tuo niin ikään myös yhteinen moraalinen vihollinen. Voidaankin todeta, että kristinuskon myyttinen pahuuden hahmo, Paholainen, on luonut uskonnon kautta yhtenäisyyttä Euroopan kansojen keskelle. (Valk 1997, 7–8.) Suurimmalla osalla maailman uskonnollisista traditioista on omanlaisensa pahuuden hahmo tai paholainen. Kutenkin merkittävimmän olomuodon sekä aseman tämä myyttinen hahmo saa islamissa ja kristinuskossa. (Kuula 2010, 16.) Jeffrey B. Russell arvelee tutkimuksessaan *Lucifer – The Devil in the Middle Ages* (1984), että tähän ovat vaikuttaneet uskontojen samankaltaiset alkulähteet sekä juutalaisuuden vahva asema (Russell 1984, 52–53). Keskityn tutkimuksessani kristinuskon Paholaiseen ja tähän hahmoon liittyviin käsitteisiin. Tutkin myös, mikä on näiden käsitteiden suhde jo lyhyesti mainittuun demonologiseen käänteeseen uskontotieteellisessä viitekehyksessä. Paholaisen käsitteeseen ja demonologisen käänteen tarkempaan määrittelyyn paneudutaan luvussa 2.2.

Paholaisen myytin synnyllä ja kehityksellä on laaja ja monisyinen historia Euroopassa (Valk 1997, 9; Muchembled 2003, 1). Tähän voidaan sanoa vaikuttaneen suuresti

---

³ On toki mahdollista, että suurin osa aineistostani, joka sijoittuu ajallisesti juuri demonologisen käänteen väliin, on osaltaan muovaamassa kyseistä käännettä. Hypoteettisesti on myös hyvin mahdollista väittää, että aikaisemmat lähteeni ovat mahdollisesti sytykkeitä ja viimeisin myöhäisempi *Malleus Maleficarum* on taas ikään kuin tulos tästä mullistuksesta.

systemaattisen teologian⁴ demonologiaksi kutsutun opinsuunnan⁵ aseman vahvistuminen osana kristinuskon opin laatimista. Aiheen asiantuntijat ovat osoittaneet demonologian kehityksellä olevan suora yhteys paholaiskäsitysten syntyyn sekä paholaiskuvien muodostumiseen. Opinsuunta nousi valtaan 1200–1300-lukujen välissä ja vahvisti osaltaan Paholaiseen liittyviä kuvia ja käsityksiä uuden ajan alkuun saakka. (Almond 2014, 75; Valk 1997, 19; Russell 1984, 25.)

Myöhäiskeskiajalla eurooppalaisten maailmankäsityksessä korostuivat vastakkaiset polariteetit. Niistä kristinuskon Jumala ja Paholainen muodostivat hyvän ja pahan vastinparit. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 9.; Levack 2006, 36.) Tämän kaltainen vastakkaisten polariteettien maailman- ja paholaiskäsitys syntyi keskeltä monia vaikutuksia, joista ainoastaan yhtenä voidaan pitää kristinuskon omaa pohjaa. Näitä vaikutteita olivat muun muassa monet poliittiset, sosiaaliset, intellektuaaliset ja kulttuuriset ilmiöt myöhäiskeskiajan Euroopassa (Muchembled 2003, 21). Robert Muchembled tuo tämän hyvin esille tutkimuksessaan *A history of the devil: from the middle ages to the present* (2003) kirjoittaen seuraavalla tavalla: ”Lucifer’s rise to power could not be a consequence of religious developments alone” (Muchembled 2003, 21).

Kun paholaiskäsitykset muuttuivat, muuttui myös käsitys hahmon toimijuudesta asettaen Paholaisen entistä fyysisempään hahmoon. (Levack 2006, 32). Myöhäiskeskiajan katolisen kirkon virallinen oppi siirtyi korostamaan Paholaisen fyysistä sekä persoonallista valtaa ja vahvistamaan hahmon toimijuutta maailmassa Jumalan vastustajana - osaltaan mahdollisesti oudolta kuulostavalla tavalla. Tämän seurauksena Paholaisesta muodostui yhteisöille vastavoima kaikelle sellaiselle, mitä ihmisten tulisi olla tai mitä tavoitella. (Nenonen 2006, 122, 124.) Demonologisen virallisen opin mukaan Paholainen ja demonit olivat todella olemassa, eivätkä nämä hahmot olleet ainoastaan kansanuskon mielikuvituksen tuotetta (Katajala-Peltomaa 2004, 79).

---

⁴ Systemaattinen teologia on kristillisen teologian alalaji, jonka tutkimuksen kohteena toimivat kristillisten kirkkojen sekä yhteisöjen opit. (Wikipedia.org 2017)

⁵ Kyseinen opinsuunta tutkii kristinuskon varjopuolta eli Paholaista, demoneja sekä pahoja henkiä (Valk 1997, 19; Russell 1984, 25).

Erilaiset paholaiskäsitteet olivat olennainen osa uuden ajan alun kulttuuria. Niinpä voidaan argumentoida, että näiden käsitysten tunteminen on välttämätöntä, jotta aikakauden yhteiskuntaa voisi ymmärtää täysin. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 9.) Paholaisahmon muutos ruumiilliseen ja juonittelevaan muotoon oli oleellinen osa keskiajan ja uuden ajan alun Euroopan kristillisyyttä. Samaan aikaan kristillisyyks oli keskeinen osa magia- ja paholaiskäsitteitä. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 15–16.) Pahan hahmo on tuote, joka muodostuu yhteiskunnan kollektiivisesta mielikuvituksesta. Niin ylhäältä kirkon taholta alaspäin, kuin kansanuskon paholaiskuvista ylöspäin. Esimerkkinä tästä toimii muun muassa *Dialogus Miraculorum* ja *Divina Commedia: Inferno*, joiden kirjoittajat yhdistelivät teoksiinsa niin kansanuskomuksia kuin kristinuskon opillista sekä teologista pohjaa (Katajala-Peltomaa 2004, 78; Russell 1984, 216). Tämä käsitys puolestaan kertoo niistä aktiivisista arvoista, jotka toimivat yhteiskunnissa. (Muehbled 2003, 21.) Pahuuden hahmo niin abstraktina kuin personifioituna fyysisenä olentona läpäisi sekä kansanuskomusten että kirkon virallisen opin rajapinnan ja toi sen osaksi ihmisten elämää (Katajala-Peltomaa 2004, 105).

Kari Kuula argumentoi tietokirjassaan *Paholaisen biografia: pahan olemus, historia ja tulevaisuus* (2010), että Paholaisen myyttiseen hahmoon liitetään eräänlainen jylhyys ja yleveys, jonka alkuperää on hankalaa selittää. Kuulan mukaan ihmisellä on taipumus ihaila kaikkea suurta, mahtipontista ja valtavaa, vaikka ihailun kohde ei sitä jossakin tapauksissa ansaitisikaan. Paholainen, ihmisten ja jumalten ikivihollinen ja kaiken pahan alku ja juuri, on Kuulan mukaan se kuva, joka kiehtoo meitä tässä myyttisessä hahmossa. (Kuula 2010, 7.)

Paholainen on jatkuvasti esillä populaarikulttuurissa. Hahmo esiintyy esimerkiksi elokuvissa, peleissä tai musiikkimaailmassa. Voidaan väittää, että Paholainen ei ole ainoastaan kirkollinen asia, tämä myyttinen hahmo edustaa kulttuurimme pimeää puolta (Muehbled 2003, 2). Paholainen nousee edelleen tänäkin päivänä esille symbolisen pahuuden merkityksissä muun muassa puheissa ja uutisissa. Lauri Nurmi viittasi Iltalehden näkökulmassaan: ”Näkökulma: Kiinan presidentti nimitti koronaa

paholaiseksi⁶ tammikuussa – nukkuiko Suomen hallitus Ruususen unta?” (11.03.2020) Kiinan presidentti Xi Jinping piti Pekingissä 28. tammikuuta 2020 puheen, jossa hän liitti maailmaa otteessa pitävän koronavirus COVID-19 Paholaiseen. ”Epidemia on paholainen. Me emme voi antaa paholaisen piiloutua”, Kiinan valtiollinen media kertoo Xi:n sanoneen. (Nurmi 11.03.2020.) Tutustuttuani myöhäiskeskiajan paholaiskäsitteisiin olen yllätykseni pistänyt merkille, kuinka usein Paholainen vierailee modernissa länsimaisessa kulttuurissa. Paholainen on osa sanontojamme, mainontaamme ja viihdettämme. Tätä hahmoa käsitellään pahuuden sekä synnin syynä ja toisaalta myös myötätuntoa herättävänä kohtalon polkemana syntipukkina, kuten Netflixin hittisarjassa *Lucifer* (2016–2020).

Olen aina ollut hyvin kiinnostunut keskiajasta ja eritoten myöhäiskeskiajasta sen monine myllerryksineen. Kun tein kandidaatintutkielmaani myöhäiskeskiajalle suuntaavasta aiheesta *Reformation vaikutus noitavainoihin Saksassa ja Sveitsissä vuosina 1450–1750*, eteeni nousi työtä tehdessä kristinuskon myyttinen Paholainen ja tämän hahmon mahdollinen vaikutus noitavainojen syntyyn yhtenä merkittävimmistä tekijöistä. Hahmon merkittävä vaikutus loi minuun kiinnostusta etsiä lisää tietoa aiheesta. Näin pro gradu -tutkimukseni jatkaa kandidaatintutkielmani aihepiirin luotaamista. Monet tutkijat ovat argumentoineet, kuten näemme luvussa 4.2.2, että paholaiskäsitteiden muuttuessa käsitteet magiasta ja sitä kautta noituudesta muuttuivat samanaikaisesti. Paholaisen hahmo nousi kuvainnollisesti valtaan myöhäiskeskiajan eurooppalaisten ajatuksissa. Robert Muchembled käsittelee esimerkiksi kyseistä aihetta tutkimuksessaan *A history of the devil: from the middle ages to the present* (2003).

1.2 Paholaiskäsitteiden takana

Keskiajan paholaiskäsitteet perustuivat suurimmalta osin Raamattuun, jossa Paholaista kuvaillaan juonittelevaksi, pahaksi kiusaajaksi, joka odottaa tilaisuutta hyökätä. Paholaista - toiselta nimitykseltään Saatanaa - kuvaillaan murhaajaksi, jonka houkuttelua

---

⁶ Paholaiseen viitataan myös metaforisessa muodossa, jolloin kirjoitusasu esiintyy seuraavanlaisesti: ”paholainen”. Tämän myyttisen hahmon nimeen viitattaessa tarkoitetaan erityistä pahuutta, jota esimerkiksi maailman laaja pandemia aiheuttaa.

on vastustettava.⁷ Raamatussa esiintyvät demonit, yliluonnolliset olennot ja Paholainen ”nousivat valtaan” myöhäiskeskiajan demonologisen käänteeseen yhteydessä. (Olli 2004, 116.) Paholainen käy Kuulan mukaan Raamatussa läpi suuren muutoksen, sillä tämän myyttisen hahmon toimijuus sekä intentiot muuttuvat vaatimattomasta sivustakatsojasta aktiiviseksi vastustajaksi (Kuula 2010, 78).

Paholainen esitetään Vanhassa testamentissa suhteellisen vaatimattomana ”taivaallisen likaisen työn tekijänä”, jonka Jumala asettaa kurittamaan ja koettelemaan uskollisia kristittyjä. Keskeistä on, että Paholainen kuvataan Jumalan apulaisen roolissa, jolla itsellään ei ole itsenäisiä pyrkimyksiä tai tarkoituksia. (Kuula 2010, 27, 36, 42; Valk 1997, 24; Levack 2006, 32.) Vanhan testamentin viimeisimmissä paholaisviitteissä voidaan jo huomata tämän hahmon käsitteellisen muutoksen ensiaskeleet (Kuula 2010, 36).

Uuden testamentin Paholainen esiintyy melkein jokaisen Uuden testamentin kirjoittajan teksteissä. Paholainen kuvataan ihmisten arkkivihollisena ja Jumalan vahvana vastavoimana. Voidaan sanoa, että Paholainen astuu Uuteen testamenttiin valmiina ”taistoon” kristinuskon Jumalan luomaa maailmaa vastaan käytyreidensä eli demonien avustamana. (Nenonen 2006, 123; Kuula 2010, 62, 78.) Tämä ”sota” kestäisi kristinuskon mukaan Kristuksen uuteen tulemiseen saakka ja koettelisi kaikkia tämän maailman ihmisiä (Levack 2006, 32). Paholainen esitetään aktiivisena persoonallisena toimijana, jolla on itsenäisiä pyrkimyksiä eksyttää ja pettää ihmiskunnan jäsenet (Kuula 2010, 62). Uuden testamentin persoonallinen sekä aktiivinen Paholainen kuvaillaan hahmona, joka ajattelee ja toimii itsenäisesti, pudottuaan mytologian mukaan taivaasta helvetin kuninkaaksi.

---

⁷ Raamatussa Paholaiseen viitataan 19 kertaa: Efesolaiskirje 6:11, 2. Tessalonikalaiskirje 3:3, 1. Pietarin kirje 5:8, 1. Korinttilaiskirje 10:13, Efesolaiskirje 4:26–27, Psalmi 119:133, Efesolaiskirje 6:12, Jaakobin kirje 4:7, Matteus 6:13, Johannes 17:15, Efesolaiskirje 6:13, 1. Johanneksen kirje 3:8, Roomalaiskirje 16:20, Johannes 8:44, Kolossalaiskirje 1:13–14, Job 1:12, Luukas 4:1–2, 1. Korinttilaiskirje 7:5 ja Apostolien teot 5:3–4 (dailyverses.net 2021).

Keskiajan kristityt perustivat Uuteen testamenttiin uskonsa siitä, että Kristus palaa nopeasti ja viimeinen tuomio on lähellä. Ilmestyskirjan teksti antoi ymmärtää, että Paholaisen voima ja viha ihmiskuntaa kohtaan kasvaisi juuri ennen maailmanloppua ja, että tämän myyttisen hahmon tarkoituksensa olisi iskeä vielä kerran Jumalan maailmaa vastaan. Nämä käsitykset Paholaisen voiman kasvusta sulautuivat yhteen sen käsityksen kanssa, jossa Paholainen nähtiin muuttuneen aktiiviseksi. (Almond 2014, 168; Kuula 2010, 79.) Ülo Valk esittää tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) myöhäiskeskiajan maailmanlopun ja Paholaisen pelon käsitteistä seuraavaa:

”Henkinen taistelu Saatanan kanssa on kuitenkin saavuttanut eskatologiset mittasuhteet. Paholaisessa ruumiillistuu ihmiselle vaarallisia tuhoisia voimia.” (Valk 1997, 8.)

Apokalyptisia käsityksiä vahvistivat monet myöhäiskeskiajan Eurooppaa koetelleet kriisit. Näitä kriisejä olivat muun muassa monet satojen epäonnistumisista seuranneet nälänhädät, sodat, taudit kuten Musta surma ja kuoleman jatkuva läsnäolo. Voidaan väittää, että milloinkaan ennen ei yhtä maanosaa ollut kohdellut niin suuri kurjuus kuin myöhäiskeskiajan Eurooppaa. Mustaa surmaa voidaan pitää yhtenä dramaattisimmista kriiseistä, sillä aikalaiset eivät tienneet taudista muuta kuin sen nopean ja armottoman tappavuuden. Historioitsijat ovat löytäneet aikalaidistuksia taivaalla näkyvistä oudoista näyistä Suuren nälänhädän ajoilta (1315–1322). Näitä olivat muun muassa useat komeetat, punertavan valon suihkut, jotka muistuttivat verta ja auringonpimennys. Näiden merkkien uskottiin enteilevän katastrofia. Kuoleman jatkuva läheisyys ajoi ihmiset uskomaan, jonkun vahvemman voiman, kuten Paholaisen vaikutukseen maailmassa. (Alberth 2001, 2, 4–5.)

Demonologit⁸ pyrkivät selittämään maailman pahuuden ja kurjuuden Paholaisen aktiivisella toiminnalla, joka oli mahdollisesti helpoin tapa selittää tilannetta (Nenonen

---

⁸ Demonologilla tarkoitetaan Demonologisen teologian tieteenalan harjoittajaa tai tutkijaa, joiden kiinnostuksen kohteena myyttisen pahuuden hahmo – Paholainen ja tämän demonit – olivat (Almond 2014, 77).

2006, 124). Voidaan todeta, että ei ole ihme, että ajan ihmiset uskoivat maailmanlopun pikaiseen tulemiseen (Alberth 2001, 2). Myöhäiskeskiajan kriisien aikakautta on kuvattu historiantutkijoiden teksteissä nimellä ”Keskiajan syksy”, joka antoi tilaa uuden ajan alun kehitykselle sekä tieteellisen maailmankäsityksen kasvulle. (Muchembled 2003, 21).

1.3 Kirkon ja kansan kristinusko

Kun tarkastellaan myöhäiskeskiajan tai uuden ajan alun uskontoon liittyviä käsityksiä, on tapana tiedostaa kansankulttuurin ja kirkon virallisen opin välinen ero (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 9). On kuitenkin huomattava, että uskomukselliset käsitteet kulkivat kumpaankin suuntaan lainaten ja omaksuen aiheita (Muchembled 2003, 35). Myöhäiskeskiajan yhteiskuntien jäsenten usko vahvaan, näkymättömään ja voimalliseen henkimaailmaan sekä sen jatkuvaan vaikutukseen ihmisten elämään voidaan todeta tuoneen kristinuskoa lähemmäs siihen, mitä tuolloin kutsuttiin pakanuudeksi (Valk 1997, 20). Myöhäiskeskiajan ihmisten omaksumaa kristinuskoa pidetään usein varsin animistisena sekä pirstalaisena. Tämän seurauksena voidaan pohtia, oliko kansan keskellä kyseisenä aikana toiminut kristinusko ollut varsinaisessa mielessä kristinuskoa. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 10.)

Tutkijat kuten Marko Nenonen tutkimuksessaan *Noitavainot Euroopassa - Ihmisen pahuus* (2007) ja Ülo Valk: *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) tuovat esille, kuinka ”tavallisen kansan” maailmankäsitys oli täynnä erilaisia henkiä ja maagisia ihmeitä (Nenonen 2007, 151). Uuden ajan alun kirkon virallinen ja hyvin kielteinen taikuuteen ja magiaan kohdistuva näkemys oli tässä suhteessa hyvin ongelmallinen kansanuskon monialaisuuden takia. Osa alan tutkijoista on sitä mieltä, että aikakauden ihmiset eivät välttämättä erottaneet taikuutta virallisesta kristinuskosta. Kirkon edessä messua pitävää pappia saatettiin pitää taikavoimia omaavana henkilönä, jonka nähtiin tekevän taikojaan alttarilla. Kirkon IV Lateraanikonsiilissa vahvistettu transsubstantiaatio-oppi, jonka mukaan ehtoollisella nautitut viini ja leipä todella muuttuvat Kristuksen vereksi ja lihaksi, olivat keskiaikaisten ihmisten mielissä taikuutta. (Katajala-Peltomaa 2004, 103; Cameron 2010, 126; Waite 2003, 4.)

Toisaalta toisen näkökulman mukaan taikuus ja oikeaoppinen uskonto olivat eroteltavissa termeinä jo keskiajallakin, mutta näiden kahden välistä tiukkaa erottelua ei kansan keskuudessa nähty tarpeellisena. Niitä ei tällä tapaa siis nähty vastakkaisina tai edes todellisesti irrallisina teemoina. Aiheen tutkijat haluavat kuitenkin terävöittää, että keskiaikaiset kristityt olivat erittäin kykeneviä erottamaan toisistaan avun pyytämisen kristinuskon Jumalalta ja demonisen magian käytön. (Katajala-Peltomaa 2004, 103–104.)

Kristinuskon tai sen asema valtauskona piti yhteisöjä koossa sanallisesti, mutta myös kirjaimellisesti kirkon jumalanpalvelusten yhteydessä: Sanallisessa mielessä seurakuntana ja maailmanlaajuisena yhteytenä, kun taas kirjaimellisesti kirkon seinien sisällä sosiaalisten normien pakottamana yhteisönä. Normien noudattamattomuutta saattoi seurata rangaistuksena ehtoolliselta pois sulkeminen. Se nähtiin häpeällisenä yhteisön ulkopuolelle sulkemisena. Kristinuskon käsitteet ja opit juurtuivat osaksi keskiaikaisten ihmisten maailmaa ja käsitejärjestelmää. Uskonnolla oli tärkeä rooli yhteisöjä yhdistävä tekijänä. Kristinuskon vaikutuksen voidaan sanoa olevan suuri myös paikoissa, joissa sitä ei tietoisesti ajateltu. Tämän hyvin laajalti levinneen uskonnon kautta yhteiskunnat määrittivät oikean ja väärän toiminnan merkitykset, samoin kuin ihmisten väliset valtasuhteet ja yleisen yhteiskuntajärjestyksen. Nämä kaikki vaikuttivat niihinkin ihmisiin, jotka eivät olleet aktiivisia kristittyjä. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 14–15.)

Kun paholaiskäsitteet ja kansan uskonnon vaikutukset muovasivat yhdessä monitasoisen ja pelottavan asetelman pahan ruumiillistumasta. Kirkon viralliset käsitteet erosivat laajasti kansan käsityksistä, mutta vuorovaikutus näiden kahden osa alueen välillä päätyi siihen, että vaikutteet pääsivät vaihtamaan puolta. (Muehlestedt 2003, 28, 35.) Teologiset pohdinnat Paholaisen ja demonien ulkomuodosta ja toiminnasta saivat esimerkiksi vahvasti vaikutteita kansankulttuurin tai kansanuskonnon suullisesta perinteestä (Katajala-Peltomaa 2004, 104).

1.4 Tutkimusongelma ja -kysymykset

Tutkimuksessani pyrin selvittämään, minkälaisia paholaiskäsitteitä IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarum* teksteissä esiintyy ja onko niissä nähtävissä demonologisen käänteen vaikutteita. Löytyykö aineistoni teksteissä viitteitä siitä muutoksesta, jonka Paholaisen hahmo kävi läpi 1200–1300-luvuilla muuttuessaan likaisen työn tekijästä aktiiviseksi pahantekijäksi. Ensimmäinen ja toinen tutkimuskysymys ovat työni kannalta tärkeimmät ja kattavimmat. Kolmas kysymys täydentää niitä.

1. Minkälaisena Paholainen hahmo kuvataan IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarum* teksteissä?
2. Miten Paholaisen toimijuus kuvataan IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarum* teksteissä?
3. Mikä on Paholaisen ja ihmisten välinen suhde IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarum* teksteissä?

Olen edellä pohjistanut tutkimukseni aihetta ja tuonut esille, miksi ja miltä kannalta lähestyn tutkimustani. Siirryn seuraavaksi käsittelemään aiemmin tehtyä tutkimusta sekä sitä, miten työni paikantuu tieteelliseen kenttäänsä. Käyn läpi myös tutkimukseni keskeiset käsitteet, metodologian ja eettiset periaatteet.

2. Aiemmin tehty tutkimus ja työn paikantuminen oman tieteenalan kenttään

2.1 Keskeinen tutkimuskirjallisuus

Seuraavaksi käsittelen työhöni liittyviä keskeisiä aiempia tutkimuksia, jotka luovat pohjan ja keskustelukontekstin omalle tutkimukselleni. Paholainen sekä tämän hahmoon

liittyvä myyttinen historia on kiehtonut monia tutkijoita. Pysin silti rajaamaan tässä käsittelemäni tutkimukset niiden keskeisten ja omaa työtäni ajatellen mielenkiintoisten paholaiskäsitteiden takia. Kari Kuula käsittelee kristinuskon myyttistä pahuuden hahmoa, Paholaista, tutkimukseen perustuvassa tietokirjassaan: *Paholaisen biografia: pahan olemus, historia ja tulevaisuus* (2010) Hän tuo esiin erilaisia paholaiskäsitteitä ja niiden vaikutuksia läntiseen maailmaan. Kuula kirjoittaa tekstissään Paholaisen eräänlaisen kehitystarinan, jossa tämä kristinuskon pahuuden perikuva vähitellen nousee valtaan ja lopulta heikkenee taikauskoksi. (Kuula 2010, 14.)

Kuula jakaa tutkimuksensa keskiössä kulkevat paholaiskäsitteet neljään pääkategoriaan, jotka ovat 1. Klassinen Paholainen, 2. Toinen jumala, 3. Jumalan varjopuoli ja 4. Radikaalin pahan symboli. Ensimmäisessä käsitteessä (klassinen Paholainen) Paholainen on Raamatun langennut enkeli, joka hallitsee palvelijoidensa, demonien, valtakuntaa. Tämä hahmo nähdään kaiken pahan alkuna ja juurena, joka toimii kristinuskon Jumalan, maanpäällisten ihmisten ja enkelien ikivihollisena. Paholainen nähdään olentona, joka houkuttelee aktiivisesti ihmisiä syntiin ja nauttii luomakunnalle aiheuttamastaan vahingosta. Tämän käsitteeseen mukaan Jumala kuitenkin pystyy rajoittamaan Paholaisen toimintaa niin, että ihmisille ja luonnolle ei tapahtuisi suunnatonta vahinkoa. (Kuula 2010, 14–15.)

Toisen dualistisen käsitteeseen (toinen jumala) mukaan Paholaisen hahmo on kaiken hyvyyden, kauneuden ja tasavertaisuuden vastakohta. Paholainen ymmärretään toisena maailmaa eri suuntaan vetävistä jännitteistä, joista Jumala on täydellisen hyvä ja Paholainen täydellisen paha. Kolmannessa käsitteessä (Jumalan varjopuoli) Paholainen nähdään Jumalan toisena puolena, ikään kuin toisina kasvoina. Raamatun Jumalan syyttäessä, tuomitessa, rangaistessa tai tuhotessa ihmisiä, on helpompi nähdä, että Jumala ikään kuin muuttuu paljastaen paholaismaiset kasvonsa. Neljännen ja viimeisen käsitteeseen mukaan Paholainen nähdään radikaalina pahuuden symbolina. Keskeistä tässä käsitteessä on se, ettei Paholaista pidetä tosiolentona vaan uskomusten tuottamana kertomusolentona, jonka symboliikan kautta päästään pohtimaan pahuuden problematiikkaa. Kuula tuo esille, että Euroopan valistuksen jälkeisellä ajalla symbolinen paholaistulkinta peitti vähitellen alleen muut tavat käsitellä Paholainen. (Kuula 2010, 15.)

Philip C. Almondin tutkimuksessa *The Devil - a new biography* (2014) käsitellään laajasti Paholaisen historiaa sekä Euroopan paholaiskäsityksen muutosta ja noitavainojen suhdetta tähän muutokseen. Almond tuo useasti tekstissään esille, että demonologiaan kohdistunut suuri mielenkiinto oli osasyynä siihen, että paholainen käsitettiin aktiiviseksi persoonalliseksi toimijaksi myöhäiskeskiajan Euroopassa. Paholaiskäsitysten muutoksen syiksi hän tuo muitakin tekijöitä kuten katarrien kannatuksen⁹ ja akateemisen angelogian eli enkeliopin nousun samoin kuin idästä saapuvien arabien okkulttiset tieteet. (Almond 2014, 70.)

Tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) Ülo Valk käy läpi Paholaiseen liittyvien käsitysten historiaa kristillisen demonologian kautta. Keskeisenä osana Valkin teosta on hänen tapansa esitellä Paholaisen ja demonien eri ilmenemis- ja ulkomuotoja kyseiselle opinsuunnalle tyypillisellä tavalla. (Valk 1997, 90–91, 93–94). Kirja käsittelee myös kattavasti demonologian ja paholaiskäsitysten alle monesti kuuluvaa riivautumista¹⁰ sekä Paholaisen kanssa solmittujen sopimuksien muotoja. Kirjan lopussa Valk käsittelee myös noituuden myytin muuttumisen myöhäiskeskiajalla ja tuo esiin aiheen demonologisen puolen. (Valk 1997, 127–128).

Alan Boureau käsittelee myös tutkimuksessaan *Satan the heretic: the birth of demonology in the medieval west* (2006) Paholaista demonologian näkökulmasta. Toisin kuin Valk, Boureau keskittyy tekstissään tuomaan lukijoille nähtäväksi niitä vaikutteita, joiden voidaan argumentoida olleen osana demonologista käännettä. Boureau on ainoa tutkijoista, joka tuo esille käsitteen ”demonologinen käänne” tai kuten hän sen tekstissään mainitsee ”the demonological turning point” (Boureau 2006, 5). Aiheen tutkijat kyllä jakavat saman ymmärryksen paholaiskäsitysten muutoksesta, mutta eivät nimeä tätä käännöstä käsitteellä. Käsittelem demonologista käännettä tarkemmin luvussa 2.2.3.

---

⁹ Harhaoppisuudesta syytettyjen uskonnollisten ryhmittymien keskuudessa levinnyt käsitys, jonka mukaan Paholainen olisi luonut ihmisten maailman eikä Jumala asetti tämän hahmon dualistisesti vastakkain Jumalan kanssa ja vahvisti uudistuneita uhkakuvia Paholaisesta (Almond 2014, 70).

¹⁰ Riivautumisella tarkoitetaan demonologiassa ihmissielun joutumista Paholaisen tai demonien vaikutuksen valtaamiksi (Valk 1997, 101).

Sari Katajala-Peltomaan ja Raisa Maria Toivon toimittamassa tutkimuksessa *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* (2015) käsitellään paholaiskäsityksiä ja niiden perustaa tuoden esille kansanuskomuksien ja virallisen kirkon opin välistä eroa. Teksti on eri kirjoittajien artikkeleista koostettu teos, jossa käsitykset keskiaikaisesta pahuuden personifikaatiosta tuodaan eri näkökulmista esille. Tutkimuksen keskiössä on kansankulttuurin niin sanottu demonisoituminen. Sen voidaan sanoa alkaneen demonologisesta käänteestä ja jatkuneen voimistuen uuden ajan alkuun noitamyytin muuttumisen yhteydessä. Demonisoitumisella tai demonologisella selitysmallilla tarkoitetaan yleensä ei-toivotun käyttäytymisen tai vaikeasti selitettävien ilmiöiden perustelua Paholaisen toiminnalla. (Olli 2004, 118.) Kyseisen tekstin viimeisimmissä luvuissa Jari Eilola, Raisa Maria Toivo ja Marko Nenonen tuovat erikseen esiin noidan käsitteen muutoksen sekä paholaiskäsitysten muutoksen vaikutuksen noitavainoihin myöhäiskeskiajalla.

Magian ja noitamyytin muutosta yhteydessä paholaiskäsitykseen käsittelee myös Brian P. Levack tutkimuksessaan ”*The Witch-Hunt in Early Modern Europe*” (2006). Tekstissä pohditaan noituuteen liittyvää uudenlaista pelkoa Paholaisen kanssa järjestetystä liitosta ja siitä seuraavaa lakimuutosta kerettiläislakeihin. Levack painottaa, että noituuden myytin muuttumisesta ja itse noitavainoista on historian saatossa tuotu esille monia selityksiä. Niistä mikä tahansa tai monet yhdessä olisivat voineet vaikuttaa uuden ajan alun Paholaisen pelon hysteriaan (Levack 2006, 2).

2.2 Keskeiset käsitteet

2.2.1 Paholainen

Käsiteellä Paholainen tarkoitan työssäni kristinuskon pääpaholaista, jonka virallinen asema kirkon opissa muodostettiin vasta vuonna 1215 pidetyssä kirkolliskokouksessa, IV Lateraanikonsiilissa kirkon perustamisen jälkeisen teologisen keskustelun pohjalta (Kuula 2010, 126). Paholaista on historian saatossa pidetty enemmän tai vähemmän todellisena olentona, mutta toisaalta tähän hahmoon on silti uskottu vakaasti.

Paholaisuksen kultaisella ajalla, keskiajalla, kaikki ihmiset eivät kuitenkaan uskoneet sitä kaikkea informaatiota, jota he Paholaisesta saivat. Merkittävää kuitenkin on, että paholaiskäsityksiin ja uskomuksiin ei kuitenkaan suhtauduttu kevyesti. Kari Kuula avaa tätä tapaa lähestyä paholaiskäsityksiä hyvin teoksessaan *Paholaisen biografia: pahan olemus, historia ja tulevaisuus* (2010). Hän terävöittää, että niistä mikä tahansa tai monet yhdessä olisivat voineet vaikuttaa uuden ajan alun Paholaisen pelon hysteriaan. (Kuula 2010, 17.)

Paholaista koskevassa tieteellisessä tutkimuksessa ei ole yhtenäistä käsitystä siitä, millaista kirjoitusasua sanasta kuuluisi käyttää. Sanan kirjoitusasusta on kolme päätyyliä, joista ensimmäinen on kirjoittaja Paholainen erisnimenä. Tällä tavoin kirjoitettuna kirjoittaja viittaa kristinuskon pääpaholaiseen, kun taas yleisnimenä kirjoitettuna kirjoittaja viittaa pienempään pahaan henkeen tai mahdollisesti symboliseen pahuuteen. Sanan kolmannes merkitys viittaa taas puolestaan henkiolentojen lajiin. Tämä kirjoitusmuoto toimii siis samalla tavalla kuin lajitermit ihminen, eläin ja enkeli, jolloin kirjoittaja lähestyy kristinuskon pahuuden ilmenemää ottamatta kantaa siihen, onko tämä hahmo itse pääpaholainen vai mahdollisesti joku pienemmän luokan paha henki. (Kuula 2010, 16.)

Paholaisesta ja demoneista kirjoittaessaan kirjoittajan on päätettävä myös, millä pronomiinilla näitä hahmoja kuvaa. Viitatessaan Paholaiseen ja demoneihin persoonapronominilla ”hän” tai ”he”, kirjoittaja korostaa hahmojen persoonallista luonnetta. Viitatessaan demonstratiivipronomini ”se” tai ”ne” kirjoittaja sen sijaa asettaa käsitellyt hahmot epävirallisiksi, eläimellisiksi ja alhaisiksi olennoiksi. Pronominilla ”se” korostetaan usein Paholaisen tuntemattomuutta sekä salaperäisyyttä. (Kuula 2010, 16.)

Tutkimuksessani käytän Paholaisesta isolla kirjoitettua erisnimeä, sillä käsittelen juuri kristinuskon myyttistä pahuuden personifikaatiota. Pohjaan ratkaisuni aikaisempaan aiheita koskevaan suomenkieliseen tutkimukseen, jota edustavat muun muassa Kari Kuulan - *Paholaisen biografia: Pahan olemus, historia ja tulevaisuus* (2010) sekä Marko Nenosen tutkimukset *Noitavainot Euroopassa - Myytin synty* (2006) ja *Noitavainot*

Euroopassa: ihmisen pahuus (2007). Kaikissa edellä mainitsemisani tutkimuksissa käsite ”paholainen” kirjoitetaan isolla-alkukirjaimella. Kuulan tutkimuksessa esiteltyjen perusteluiden mukaisesti olen tullut siihen tulokseen, että en viitaa tekstissäni Paholaiseen ”hän” pronomiinilla. Pysin tällä tavoin pitämään työni uskontotieteen tutkimuksen parissa. Pronomini ”hän” kuuluu omasta mielestäni puolestaan enemmänkin teologiseen viitekehykseen. En siis ota kantaa tutkimuksessani Paholaisen todelliseen olemassaoloon vaan tutkin tätä hahmoa ympäröiviä käsityksiä aineistoni pohjalta.

2.2.2 Aktiivinen paholaiskäsitelmä

Aktiivisella paholaiskäsitelmällä tarkoitetaan usein Paholaisen toimijuuden muutosta passiivisesta Vanhan testamentin hahmosta aktiiviseksi pahuuden ilmentymäksi ihmisten maailmassa. Kyseinen paholaiskäsitelmä kehittyi huippuunsa 1200–1300-luvulla kun pelot Paholaisen voimakkuudesta ottivat valtaansa ihmiset niin teologian dogmien kautta kuin kansan uskomusten parissa. (Olli 2004, 118; Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 21; Katajala-Peltomaa 2004, 79; Muchembled 2003, 35.)

Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivon toimittamassa tutkimuksessa *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* (2004) käytetään aktiivisen paholaisen käsitettä useassa otteessa. Katajala-Peltomaa tuo esille omassa artikkelissaan, kuinka kansan sekä kirkon viralliset käsitykset Paholaisesta nostivat tämän hahmon mahdollisesti jopa aktiivisemmaksi ja vahvemmaksi voimaksi keskiaikaisten ihmisten maailmassa kuin enkelit (Katajala-Peltomaa 2004, 80). Paholaiskäsitelmien muutos oli myös nähtävissä aikalaisten rikollisten tuomitsemisessa. Myöhäiskeskiajalta selvinneissä tuomiokirjoissa rikoksen motiiviksi on asetettu Paholaisen aktiivinen vaikutus ihmisten mieliin. Aktiivisen toimijuuden käsitteessä kansanuskomukset ja kirkon viralliset paholaiskäsitelmät kohtasivat ja asettivat Paholaisen todelliseksi ja voimakkaaksi hahmoksi maailmassa. Katajala-Peltomaa ja Toivo argumentoivat, että niin sanotun demonologisen käänteen jälkeen harhaoppia ei ollut uskoa aktiiviseen Paholaiseen vaan kieltää tämän myyttisen hahmon voima maailmassa. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 21, 25.)

2.2.3 Demonologinen käänne

Demonologisella käännteellä tarkoitetaan kristinuskon Paholaista ja tämän hahmon toimijuutta koskevaa käsitteellistä sekä opillista muutosta aktiiviseksi hahmoksi ihmisten maailmassa. (Boureau 2006, 5, 201; Muchembled 2003, 10; Nenonen 2006, 123.) Alan Boureau määrittelee käänteen ajallisesti 1280–1330-lukujen väliselle ajalle tutkimuksessaan *Satan the heretic: the birth of demonology in the medieval west* (Boureau 2006, 5). Tämän muutoksen yhteydessä Paholaisen ja Jumalan välistä antagonismia vahvistivat pahuuden fyysiseen hahmoon liitetyt uudet uhkaavammat käsitykset (Valk 1997, 25). Myöhäiskeskiajan lopulle tultaessa Paholaisen rooli oli saavuttanut erityisen vaikuttavan aseman ihmisten käsityksissä. Saksalaisen reformaattorin Martti Lutherin mukaan Paholainen ei ainoastaan symbolisoinut pahuutta, vaan myös oli konkreettisesti läsnä ihmisten jokapäiväisessä elämässä. (Olli 2004, 116.)

1300-luku esitellään aiheen asiantuntijoiden tutkimuksissa keskeisenä ajanjaksona paholaiskäsityksien muutoksen kannalta. Keskeistä demonologiselle käännteelle nähdään olevan magian sekä paholaiskäsitteiden muutos, mutta myös aiemmin mainitsemani riivautuminen. (Boureau 2006, 201.) Demonogisen käänteen nähdään olleen suuressa osassa syy myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun pelkoihin, jotka kärjistyivät noitavainoiksi 1450–1750-luvuilla (Nenonen 2006, 28–29; Muchembled 2003, 10; Levack 2006, 34).

2.3 Teoreettinen viitekehys ja metodologia

Jouni Tuomi ja Anneli Sarajärvi avaavat tutkimuksen teoreettista viitekehystä teoksessaan *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (2018) korostaen, että niin tutkimuksen teoreettinen viitekehys muodostuvat aiheen kannalta keskeisistä käsitteistä ja niiden välisistä merkityssuhteista (Sarajärvi & Tuomi 2018, 111, 127–128.) Käsitteiden kautta teoreettinen viitekehys luo pohjan tutkimukselle ja paikantaa sen osaksi aikaisempaa tutkimustaustaa. (Eskola & Suoranta 1998, 32, 49, 80.) Oma teoreettinen viitekehysesni pohjautuu edellisessä luvussa esittelemieni keskeisten käsitteiden

pohjalle. Kun tutustuin tutkimuskirjallisuuteen, käsite ”aktiivinen paholaiskäsitys” nousi keskeisesti esille. Teoreettinen viitekehyseni rakentuu paljolti sen varaan.

Tutkimusmenetelmäni käytän laadullista tekstitutkimusta. Sen alaisuuteen kuuluu muun muassa käyttämäni teoriapohjainen sisällönanalyysi. Siinä tekstin sisältö puretaan osiin ja kootaan uudelleen loogiseksi kokonaisuudeksi. Laadullisessa tekstitutkimuksessa analyysia pyritään tekemään tutkimusprosessin jokaisessa vaiheessa, jotta lopputulos olisi mahdollisimman validi. Sisällönanalyysi on menetelmä, jonka avulla voidaan analysoida monen muotoisia dokumentteja objektiivisesti ja systemaattisesti. Menetelmän tavoite on saada aikaan tutkittavasta ilmiöstä tarkempi kuvaus tiiviissä järjestellyssä muodossa. Sisällönanalyysi ei sinänsä ole analyysimenetelmä, vaan sitä käytetään enemmänkin aineiston järjestelemiseksi helpommin käsiteltäviin osiin. (Sarajarvi & Tuomi 2018, 103, 117–118; Eskola & Suoranta 1998, 61.)

Teorialähtöisen sisällönanalyysin avuksi laadin kolmen kysymyksen analyysirungon, jotka kaikki eri tavoin tarkentavat aktiivista paholaiskäsitystä. Käyn aineistoani läpi kolmen analyttisen kysymyksen valossa: 1. Mikä Paholainen on? 2. Mitä Paholainen tekee? 3. Mikä on Paholaisen ja ihmisen suhde? Analyysikysymyksilläni pyrin pääsemään lähemmäs niitä mahdollisia paholaiskäsitteitä, joita alkuperäisaineistossani esiintyy.

Käytyäni koko aineiston läpi käyttäen muodostamiani analyttisiä kysymyksiä saan aineiston tiivistettyä niihin tekstikohtiin, jotka sisältävät tutkimuskysymysteni kannalta keskeistä materiaalia. Seuraavana vaiheena olen käynyt näin valikoidun aineiston tekstikatkelmat huolellisesti läpi tiivistäen kustakin keskeisen merkityksen tai sanoman. Tämä viittausten uudelleen tarkastelu auttoi minua tutustumaan aineiston sisältöön ja löytämään sen keskuudesta yhteneväisiä kategorioita. Tämä ryhmittely nosti esille useimmin esiintyvät paholaiskäsitteet, joiden pohjalta tarkempi analyysi oli mielekästä muodostaa. Tämän vaiheen erittelyn jälkeen käsissäni oli edelleen suuri määrä käsiteltävää tekstiä, jonka tiivistin yleisiksi teemoiksi ja siirsin taulukkoihin.

Taulukoituna aineisto on tiivistetty sellaiseen muotoon, josta tulokset on mahdollista raportoida ja tulkita tutkimuskirjallisuuden valossa.

2.4 Eettiset kysymykset

Tutkimukseni aihe tutkii keskiaikaista kirjallisuutta sekä menneen maailman ihmisten mahdollisia Paholaisen hahmoon liittyneitä uskomuksia ja käsityksiä. Pekka Tolonen kirjoittaa omasta mielestäni hyvin väitöskirjassaan *Pyhimyksiä vai harhaoppisia?: Maallikkojen hengellisestä liikehdinnästä muistamisen ja unohtamisen rajalla sydänkeskiajan Ranskassa* (2020) historiallisen aiheen eettisistä ulottuvuuksista. Hän tuo esille, että historiallista aiheita tutkivassa uskontotieteessä on tärkeää kohdella tutkimuksen aihetta reilusti sekä ennen kaikkea kunnioittaen. Eettisiin ulottuvuuksiin hän lisää myös, että tutkimus on tehtävä tiedeyhteisön sääntöjen mukaisesti rehellisessä tarkoituksessa. (Tolonen 2020, 28–29.)

Uskontotieteellisen tutkimuksen tekijänä on minun lähestyttävä alun perin teologista tai uskontohistoriallista aihettani Paholaisesta, asettaen tutkimukselleni tarkan suunnan. Noudatan työssäni tieteellisen tutkimuksen eettistä ohjeistusta pyrkien objektiivisuuteen ja aiheeni reliabiliteettiin. Omasta mielestäni keskeistä on myös se, että tiedostan aineistotutkimusteni erilaiset muodot ja tarkoitukset. Kirjat ovat osa tai sisältävät myöhäiskeskiaikaista teologiaa, jonka vuoksi minun on työni reliabiliteetin kannalta pidettävä mielessä lähdekritiikki sekä uskontotieteellinen näkökulmani. Tärkeää työni kannalta on myös se, että huomioin aineistojeni kirjoitusajan historiallisen kontekstin tutkiessani tekstiä oman analyysimenetelmäni kautta. Aineistoni haasteena koin kuitenkin tekstien saatavuuden englanninkielisinä käännöksinä, sillä kaikki kolmesta aineistoistani ovat alkuperäiskieleltään latinankielisiä. En omaksi harmikseni siis pääse tutustumaan alkuperäiseen tekstin muotoon, mutta luotan kuitenkin ammattitaitoisten kääntäjien työhön.

3. Aineisto

Valitsin aineistoni niiden keskeisen aseman vuoksi paholaiskäsitusten muodostumisen yhteydessä. IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorumin*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarumin* tekstit mainitaan useassa Paholaista sekä tähän myyttiseen hahmoon liittyvissä asiantuntijoiden tutkimuksissa. Aineistoni koostuu keskenään hyvin erilaisista keskiaikaisista kirjallisista lähteistä, kuten kirkolliskokouksen pöytäkirjasta tai dogmista, exemplum-kirjallisuudesta, eli opettavaisesta kirjallisuudesta, runoelmamuotoon kirjoitetusta näytelmästä sekä ohjekirjasta oikeaoppiseen noitien kiinnisaamiseen.

Erilaiset aineistot mahdollistavat laajemman kuvan piirtämisen ajankohdan paholaiskäsitteistä ja niiden suhteesta demonologiseen käänteeseen. Tekstit ovat erilaisia ja ne ovat suunnattu erilaisille lukijoille. On mahdollista, että tämän kaltainen erilaisuus demonologisten tekstien kesken, on saavuttanut myöhäiskeskiaikaisia ihmisiä helpommin yhteiskunnan jokaiselta tasolta.

Seuraavissa luvuissa käyn läpi aineistoni teksteissä ajallisesti kronologisessa järjestyksessä. Aloitan IV Lateraanikonsiilista (1215), jonka jälkeen siirryn käsittelemään *Dialogus Miraculorumin* (1219–1223). Seuraavaksi käsittelen *Divina Comedia: Infernon* (1321) ja viimeiseksi *Malleus Maleficarumin* (1489). Perustelen ajallisesti etenevää aineiston kuvausta sillä, että keskiaikaiset paholaiskäsitteet eskaloituvat myöhäiskeskiajan loppua kohti. (Kors & Peters 1973, 10; Muchembled 2003, 36; Almond 2014, 87-88; Levack 2006, 36).

3.1 IV Lateraanikonsiili

Käytän työssäni Norman P. Tannerin ja Giuseppe Alberigon 1990 toimittamaa versiota *Decrees of the ecumenical councils - Nicea I to Lateran V* IV Lateraanikonsiilin tekstistä (myöhemmin lyhenteenä IV LK), joka on käännetty englanniksi Frank Sheedin ja Maisie Wardin samannimisen kustannusliikkeen toimesta. Lähteenä käytetyssä teoksessa

latinankielinen alkuperäinen teksti on aseteltu sivun vasemmalle puolelle ja oikealla kulkee tekstin englanninkielinen käännös. Tämä antaa lukijalle mahdollisuuden tutkia molempia versioita samaan aikaan.

Paavi Innocent III:n (1198–1216) 1215 koolle kutsumassa 12. kirkolliskokouksessa eli IV Lateraanikonsiilissa keskusteltiin useista kristinuskoon kohdistuvista vaaroista ja tärkeistä sotilaallisista liikkeistä, kuten uusista ristiretkistä. Kirkolliskokouksen keskeisimpänä aiheena esiintyi kerettiläisyyden eli harhaoppisuuden aiheuttama haaste katoliselle kirkolle. Tätä haastetta vastaan kokous asetti uusia virallisia linjoja. (Alberigo & Tanner 1990, 227) Yhtenä näistä toimi katolisen kirkon yksi tunnetuimmista opeista, eli transsubstantiaatio-oppi, jonka mukaan ehtoolliselle tarkoitettu leipä sekä viini muuttuivat substantiaalisesti Kristuksen ruumiiksi ja vereksi (Cameron 2010, 126; Waite 2003, 4). Kirkolliskokous on keskeinen myöhäiskeskiajan paholaiskäsitusten muutokselle, sillä vaikka Paholainen ja demonit olivat esiintyneet kristittyjen kirjoittajien teoksissa kaukaisesta antiikista läpi keskiajan, määriteltiin Paholaisen virallinen rooli, asema sekä mahti katolisen kirkon opin osana vasta IV Lateraanikonsiilissa (Katajala-Peltomaa 2004, 79).

Paholaista koskeva katkelma kirkolliskokouksen tekstistä on lyhyt, mutta jo muutamassa lauseessa Paholainen asetetaan paikalleen kirkon oppiin. Katkelma tekstistä etenee seuraavasti: “The devil and other demons were created by God naturally good, but they became evil by their own doing. Man, however, sinned at the prompting of the devil.” (Alberigo & Tanner 1990, 230). IV Lateraanikonsiilin oppi antaa siis ymmärtää, että Paholainen ja demonit nähtiin kristinuskon Jumalan luomina hengellisinä olentoina, jotka muuttuivat pahoiksi omien vapaiden toimiensa kautta. Dogmin loppuosa viittaa taas siihen, että ihmiskunnan synti on Paholaisen vaikutuksen syytä sekä lisää, että kuolemanjälkeisessä tilassa kristinuskon pelastuksen ulkopuoliset joutuvat kärsimään rangaistuksen Paholaisen kanssa. (Summers 1956, 52.)

Jeffrey Burton Russell mainitsee tutkimuksessaan *The Prince of Darkness: radical evil and the power of good in history* (1988), IV Lateraanikonsiilin ja Trenton

kirkolliskokouksen (1545–1563) olleen ainoat kirkolliskokoukset, joissa Paholainen mainitaan nimeltä sekä erillisenä toimijana. Kyseisissä kirkolliskokouksissa vahvistettiin sitä pohjaa, jolle myöhäiskeskiajan paholaiskäsitykset rakentuivat. IV Lateraanikonsiilissa virallinen dogmi tuo esille käsityksiä Paholaisen luonteesta sekä toimijuudesta. Nämä mainitaan kirkolliskokouksen ensimmäisessä ja mahdollisesti tärkeimmässä kaanonissa. (Russell 1988, 260.) Kaanonin tekstistä voidaan sanoa rakentuvan sellainen vaikutelma, että Paholaisen olemassaolo ihmisten maailmassa on jo ratkaistu kysymys, jota ei tarvitse enää määritellä (Russell 1988, 160).

3.2 Dialogus Miraculorum

Lähestyn tutkielmassani G. G. Coultonin ja Eileen Powerin toimittamaa versiota Caesarius Heisterbachilaisen vuosien 1219–1223 välisellä ajalla kirjoittamasta kirjasta *The Dialogue on Miracles (Dialogus Miraculorum*, myöhemmin lyhenteenä DM), jonka H. Von E. Scottin, C. C. Swinton Bland ja C. C. Coulton käänsivät englanniksi vuonna 1929. *Dialogus Miraculorum* on kuuluisa esimerkki exempla-kirjallisuutta¹¹, eli eräänlainen opetuskokoelma ihmekertomuksia ja opillisia ohjeita muotoiltuna keskusteluksi sisterssiläismunkin ja noviisin välille (Kors & Peters 1973, 38; Cohn 1993, 25). Kirjassa kristinuskon Paholainen saa osakseen kattavasti huomiota, jonka syyksi onkin useasti asetettu IV Lateraanikonsiilin dogmin uudet opinkohdat, jotka olivat ajankohtaisia kirjan kirjoittamisen aikana (Katajala-Peltomaa 2004, 79).

Caesarius Heisterbachilaisen exemplum-tekstissä Paholaiselle ja demoneille on omistettu yksi kokonainen luku, josta voidaan päätellä näiden myyttisten hahmojen uskonnollinen merkitys maallikoiden keskuudessa arvostetulle teologille. Kirjan kirjoitustyylin vuoksi tutkijat ovat päättelleet sen heijastavan suhteellisen avoimesti ajan vallitsevia arvoja niin kansanuskonnon, kuin kirkon virallisen teologisen opin puolesta. Kyseistä kirjaa on kutsuttu 'folkloren aarrearkuksi', sillä kirja koostuu osaltaan mittaamattoman arvokkaista suullisista lähteistä ja kansankertomuksista. (Katajala-Peltomaa 2004, 78.)

---

¹¹ Keskiajalla suosioon nousut opettavaisen kirjallisuuden tyyli, jossa yksittäinen esimerkkitapaus edustaa laajempaa moraalista ongelmaa ja sen ratkaisua (Tieteen termipankki 2017).

Sari Katajala-Peltomaa tuo *Dialogus Miraculorum* merkityksen paholaiskäsitteille esille artikkelissaan: *Paholainen, demonit ja riivatut raukat – keskiaikaisia käsityksiä sielunvihollisesta*, joka on julkaistu teoksessa *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* (2015). Hän painottaa, että Caesarius Heisterbachilainen oli oppinut mies, joka tunsi Raamatun sekä kirkkoisien opetukset ja viralliset dogmit. Katajala-Peltomaa kuvaa tekstissään kirjan nivovan yhteen kansan keskuudessa suullisesti kiertäneitä tarinoita Paholaisesta ja demoneista sekä oppineiden teologisia pohdintoja. (Katajala-Peltomaa 2004, 78.)

3.3 *Divina Commedia: Inferno*

Vaikka voidaan todeta, että taide ja kirjallisuus enemmänkin seurasivat kuin johtivat myöhäiskeskiajan paholaiskäsitteiden teologista kehitystä, ne vahvistivat ja korjasivat niin sanottuja tyhjiä aukkoja traditiosta. Kirjailijat loivat yhtenäistä tarinan kaarta. Se selkeytti kirkon virallisia dogmeja tavalliselle kansalle, muokaten niitä viihdyttävämpään muotoon. Taiteelliset versiot Paholaisesta ja tämän vaikutuksesta olivat vakuuttavampia ja yhtenäisempiä kuin teologioiden alkuperäiset viralliset opinkohdat. (Russell 1984, 208.)

Kun paholaiskäsitteet muuttuivat, toimi taide ja kirjallisuus niiden kuvaajina myöhäiskeskiajan maailmassa. 1300–1400-lukujen lukuiset onnettomuudet kuten suuret nälänhädän jaksot ja tappavat tautiepidemiat kuten Musta surma muoivasivat Paholaisesta sekä Helvetistä voimakkaan ja uhkaavan hahmon myöhäiskeskiajan taiteessa ja kirjallisuudessa. (Russell 1984, 208–209.)

Jeffrey Burton Russell mainitsee tutkimuksessaan *Lucifer – The Devil in the Middle Ages* (1984), kuinka kansankielinen runollisuus voidaan nähdä yhdeksi tärkeäksi askeleeksi kohti myöhäiskeskiajan muuttuvia paholaiskäsitteitä. Hän lisää kuitenkin, että kansanrunouden lisäksi korkeakulttuurisen kirjallisuuden tekijät toivat myös teoksillaan esille näitä muuttuvia käsitteitä. 1300-luvun kuuluisia kirjailijoita on monia, mutta mainitsen tässä vain muutaman keskeisimmän kuten: Chrétien de Troyes, Wolfram von

Eschenbach, Hartmann von Aue, William Langland ja oman tutkimukseni kannalta merkittävän - Dante Alighieri. (Russell 1984, 216.)

Dante Alighieria (1265–1321) pidetään yleisessä mielessä yhtenä kaikkein merkittävimmistä keskiaikaisena teologiasta kiinnostuneista runoilijoista. Hänen runomuotoonsa kirjoitettu näytelmä *Comedia*, joka myöhemmin sai nimeen liitetyn lisäosan *Divina Commedia* (Jumalallinen näytelmä), valmistui vain muutama vuosi ennen hänen kuolemaansa vuonna 1321. Näytelmän keskiössä oleva Paholainen, joka kuitenkin ei esiinny lavalla useasti, kuvataan voimakkaana vaikuttajana maanalaisessa Helvetissä ja ihmisten keskuudessa maanpäällä. Tutkijat ovat päätelleet Danten paholaiskuvauksen perusteella, että hän on ottanut vaikutteita kristillisestä traditiosta, skolastiikasta, näykirjallisuudesta ja muista ajalle tyypillisistä vaikuttavista lähteistä. (Russell 1984, 216; Kuula 2006, 176.)

Divina Commedian merkitys nähdään monitahoisena, sillä vaikka teos on taiteellinen ja selkeästi kirjoitettu viihdyttämään voidaan sen maalaama kuvaus Paholaisesta ja Helvetistä nähdä ajan historiikkeihin, kirjeisiin, kronikoihin ja muihin teksteihin, joita levitettiin laajasti. Danten näytelmän vaikutukset taiteelle ovat erityisen laajat ja hänen kuvailemansa syntisten ihmisten viimeinen kohtalo houkutteli ajan taiteilijoita kuvaamaan hänen käsityksiään monella eri tapaa. (Gardiner 2015, 662; Kuula 2006, 176.)

Tässä tutkimuksessa käytän Robert M. Durlingin, Ronald L. Martinezin ja Robert Turnerin toimittamaa teosta *The divine comedy of Dante Alighieri. Volume 1, Inferno* (myöhemmin lyhenteenä DCI) (Dante Alighieri, 1265–1321), joka julkaistiin vuonna 1990. Teoksessa alkuperäisen italian kielen oheen on liitetty englanninkielinen käännös, joka helpottaa huomattavasti teoksen tutkimista omalta kannaltani.

3.4 *Malleus Maleficarum*

Analysoin tutkimuksessani Heinrich Krämerin ja Jacob Sprengerin 1489 julkaiseman kirjan *Malleus Maleficarum* (Noitavasara) versiota *The hammer of witches a complete translation of the Malleus Maleficarum* (2009), jonka Christopher S. Mackay on kääntänyt helpommin lähestyttäväksi englanniksi. *Malleus Maleficarum* (myöhemmin lyhenteenä MM) toimi eräänlaisena paholaiskäsitysten ja eritoten noitamyytin tietosanakirjana, jossa lukijalle selvennetään, keitä noidat olivat, mitä he tekivät ja miten sekä miksi heidät tulisi ottaa kiinni ja tuomita kovimman tuomion mukaan (Kors & Peters 1973, 113). Kirjan voidaan sanoa olevan ääri-ilmiö ja sen edustavuutta yleisenä vallitsevana paholais- ja noitakäsityksenä on syytä epäillä. Teos on kuitenkin merkittävä kansankulttuurin demonisoitumisen kannalta ja jo vuoteen 1669 mennessä siitä oli ilmestynyt 29 painosta ja lukuisia käännöksiä. (Valk 1997, 19.) Kirja oli niin suosittu, että vain Raamattua myytiin enemmän uuden ajan alussa (Kettunen 2018).

Malleus Maleficarum syntyi, kun katolisen kirkon inkvisiittorit Krämer ja Sprenger kohtasivat Saksan vuoristoalueella omasta mielestään vakavampia kerettalaisyyden lajeja, kuin vain niin sanottua väärin tulkittamista. Nämä vakavimmat harhaoppisuuden lajit olivat inkvisiittoreiden mielestä uudenlaista haitallista noituutta, jonka he tulkitsivat vaaralliseksi ja ennen kaikkea Jumalaa pilkkaavaksi. Krämerin ja Sprengerin kokemukset ja todistusaineisto saavutti Paavi Innocentius VIII:n, joka varmistui maailman laajuisesta Paholaisen salaliitosta, jonka käytyreinä noidat toimivat. Hän asetti noituuden kirkonkiroukseen mahdollistaen Krämerille ja Sprengerille valtuudet jatkaa noituuden vastaista tutkimustaan. (Kors & Peters 1973, 105–113.)

4. Analyysiluvut

Analyysiluvuissa tuon esiin aineistoteksteissäni nousseita keskeisimpiä paholaiskäsityksiä ja jaottelen niitä eniten esiintyviin kategorioihin. Teorialähtöinen analyysini toimii seuraavalla tavalla: käyn läpi kunkin kategorian tuoden esille merkittävimmät löydökseni ja käyn niitä läpi teksteistä esiin nousevien esimerkkien kautta. Käsittelen siis aiheen kerrallaan tuoden ensin esille löydökseni aineistoni parista.

Tämän jälkeen nostan esiin kunkin aiheen - tai toisin sanotun kategorian – sisältä esimerkkejä, joilla avaan löydöksiäni. Esimerkkien jälkeen siirryn tarkastelemaan aikaisempien tutkimusten samoista aiheista löytämiä tuloksia ja peilaan omia tuloksiani niihin luoden keskustelua omani sekä näiden muiden tutkimusten välille. Viittaan aineistoteksteihini alaviitteillä, osoittaen näin löytämäni paholaiskäsitusten tarkat sivumäärät sekä paikat tekstien sisällä. Tämä on paras tapa lähestyä aihettani, sillä en halua hankaloittaa tekstiä lisäämällä runsaita viittauksia lauseiden loppuihin.

Vaikka aikaisemmin esittelin aineistoni ajallisesti kronologisessa järjestyksessä, en kuitenkaan lähesty aiheistoani analyysissä samalla tavalla. Tiedostan itse kirjojen kirjoitusajat, mutta koen mielekkäämmäksi lähestyä paholaiskäsitusten muotoja ikään kuin teemoina tai kategorioina. Tämä tapa luo mielestäni koherentimman kulman aineistooni kokonaisuudessa. Lähestyn kuitenkin paholaiskäsitusten ajallista asettumista yhteenvedossani. Minua kiinnostaa hyvin paljon, onko aikaisemmissä tutkimuksissa mainittu eskaloituminen nähtävissä tutkimusaineistossani

Aineistotekstitni ovat keskenään hyvin erilaisia tarkoitusperiltään, mutta myös sen perusteella kenelle tekstit ovat alun perin suunnattu. Kirkolliskokouksen pöytäkirja, hengellinen opettavainen opas, näytelmäksi kirjoitettu runoelma sekä ohjekirja noidiksi tuomittujen vainoamiseen on kaikki kirjoitettu eri tarkoituksiin. Näiden tekstien sisältämät paholaiskäsitukset ovat siis saattaneet vaikuttaa laaja-alaisesti yhteiskunnan keskuudessa, sillä niiden vaikutusalue kattaa ihmisiä niin yhteisöjen ylhäisyydestä alas tavalliseen kansaan. Tutkimukseni onnistumisen kannalta aineistojen erilaisuus ei sinänsä aiheuta minulle suurempia ongelmia, sillä käytän menetelmänäni tekstitutkimusta, johon käy mikä tahansa dokumentti, kunhan se on tekstin muodossa. (Sarajärvi & Tuomi 2018, 117–119; Eskola & Suoranta 1998, 61.) Kaikissa näistä teksteissä esiintyy samankaltaisia, mutta myös merkittävästi erilaisia paholaiskäsitteitä, joita käsittelem seuraavissa luvuissa.

Ennen kun siirryn avaamaan tutkimukseni analyysiä ja saamiani tuloksia, haluan tuoda esille tutkimuskirjallisuudessa esiin nousseen mielenkiintoisen yksityiskohdan. Tämä

yksityiskohta on käsitteiden ”paholainen” ja ”demoni” sekoittaminen ja toisaalta erotteleminen. Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa tähän viittaa esimerkiksi Montague Summers tutkimuksessaan *The history of witchcraft and demonology* (1956) kirjoittaessaan, että ennen IV Lateraanikonsiilia käsitteitä käytettiin yleisesti sekaisin. Hän lisää, että käsitettä ”paholainen” (devil) käytettiin kaikista langenneista enkeleistä, joita kuitenkin samaan aikaan myös kutsuttiin käsitteellä ”demoni”. IV Lateraanikonsiilin tekstissä tähän kiinnitettiin huomiota ja ensimmäisen kerran demonologian historiassa, Paholainen asetettiin virallisesti erilleen demoneista merkittävässä lauseessa: ”Diabolus enim et alii daemones”, joka tarkoittaa Paholaista ja muita demoneita. (Summers 1956, 51–52.)

Tehdessäni analyysiä huomasin, että käsitettä ”paholainen” käytetään sekaisin käsitteen ”demoni” kanssa eniten *Dialogus Miraculorumissa*. Se on ajallisesti lähimpänä neljännen Lateraanikonsiilin tuomaa uutta erottelumuutosta. *Dialogus Miraculorumin* tekstissä esiintyy yhteensä yksitoista kertomusta missä toimijana toimii Paholainen, mutta tähän viitataan silti käyttämällä molempia mainitsemiani käsitteitä.¹² Huomioimisen arvoista tässä oli mielestäni se, että muissa aineistoni teksteissä tätä ei tapahdu vaan Paholaisen hahmoon viitataan käyttämällä, joko termiä ”devil” tai muita tapoja kuvailla tätä kiertämällä nimen käytön kokonaisuudessaan.

4.1 Paholaisen hahmo

Aineistoteksteissäni keskeinen osa paholaiskäsityksiä on tapa, jolla Paholaisen hahmo kuvaillaan. Paholaisen hahmo esiintyy suhteellisen monimutkaisena kokonaisuutena, joka vaihtelee aineiston eri nimikkeissä, mutta myös sisäisesti yksittäisen tekstin kohdalla. Vaihteleva kuvaus siitä, miten Paholaisen hahmo käsitellään voi johtua tekstien erilaisista tarkoituksista, ajan käsityksistä tai yksinkertaisesti siitä, että kyseessä on myyttinen hahmo. Tällaisten hahmojen kuvailuun liittyy yleisesti paljon erilaisia käsityksiä (Russell 1984, 25).

---

¹² Paholaiseen viitataan samassa yhteydessä käsitteillä ”Paholainen” ja ”demoni” (Goulton & Power 1929, 44–45, 134–135, 135–136, 137, 204–205, 330, 333, 354).

Paholaisen hahmoa koskevat käsitykset ovat usein sekoitus kirkon niin sanottua virallista oppia ja kansan uskomusten kertomuksia. Voidaan väittää aiempaan tutkimukseen pohjautuen, että paholaiskäsitykset ovat osaltaan yhteiskuntien yhteisen kuvittelun ja kuvailun tulosta, jossa yhteisöjen keskeiset arvot ja uskomukset ottavat suuren aseman. Käsitysten monipuolisuutta voidaan siis pitää omalta osaltaan kansanuskomusten ja teologian synnyttämänä rikkautena, joka on periytynyt nykypäivään, monimuotoisen ja hankalasti käsiteltävän Paholaisen hahmossa. (Muchembled 2003, 17, 21, 35; Katajala-Peltomaa 2004, 78.)

Tätä myyttistä pahuuden hahmoa kuvaillaan eniten *Dialogus Miraculorumissa* sekä *Malleus Maleficarumissa*¹³, joiden tekstit sisältävät paljon erilaisia kertomuksellisia tai opettavaisia tarinoita. (Ks. liite 1., taulukot 1–7.) Olen muodostanut aineistotekstieni pohjalta seitsemän kategoriaa, jotka nousevat eniten esiin, kun Paholaista kuvaillaan. Nämä kategoriat ovat Paholaisen näyttäytymismuoto, luonne, arvonimet, erilaiset kyvyt, sijainti, suhde Jumalaan, voimat ja motiivit.

4.1.1 Millaisissa muodoissa Paholainen näyttäytyy?

Paholaisen kyky muuttaa muotoansa miksi tahansa hahmoksi pohjautuu kristinuskon ohella eläneisiin ei-pääkristinuskon uskomuksiin. Niiden vaikutteet assimiloituivat osaksi virallisia käsityksiä kyseisestä myyttisestä hahmosta. Hyvänä esimerkkinä tästä aikalaislähteissä pakanalliseksi kutsutusta perinteestä on Paholaisen kuvailu eläimen hahmossa. Se monesti pohjautui kansanuskon jumalhahmoihin, kuten Pan-jumalaan. (Muchembled 2003, 16–17.)

Aikaisemman tutkimuksen mukaan myöhäiskeskiaikaisten ihmisten synnit johdettiin myös usein konkreettisiksi hahmoiksi, jotka houkuttelivat ihmisiä kadotukseen. Tätä pidettiin usein syynä Paholaisen kykyyn muuttua miksi tahansa hahmoksi, jotta

---

¹³ Tästä lähin käytän aineistokirjojen nimistä kokonimien lisäksi lyhenteitä LK = IV Lateraanikonsiili, DM = *Dialogus Miraculorumin*, DCI = *Divina Comedia: Inferno* ja MM = *Malleus Maleficarum*.

houkuttelu olisi mahdollisimman tuloksellista. (Valk 1997, 51.) Kirkon virallinen oppi keskittyi enemmänkin määrittelemään Paholaisen roolia sekä asemaa kristinuskossa ja jätti hahmon ulkomuodon virallisesti määrittelemättä. Tämä voidaan nähdä osasyynä sille, miksi Paholaisen ulkomuodon kuvailu on niin monimuotoista. (Katajala-Peltomaa 2004, 80–81.) Paholaisen hahmoa kuvaillaan runsaasti myöhäiskeskiajan taiteessa ja kirjallisuudessa. Niissä kuitenkin kertautuivat yleisimmät Paholaiseen liitettävät piirteet. Näitä olivat esimerkiksi häpeällinen ja kauhistuttava rumuus sekä pelottavuus, mutta myös eläimellisten piirteiden sekoittuminen inhimillisiin. (Valk 1997, 87–88.)

Paholainen näyttäytyy aineistoteksteissäni hyvin vaihtelevissa muodoissa. Kuitenkin eniten viitauksia Paholaisen ulkomuotoon tai ulkoiseen olemukseen näyttäytyy DM:ssa, jossa Paholaisen olomuodon kuvailua esiintyy kahdeksassatoista tekstikatkelmassa yhteensä. Toiseksi eniten Paholaisen hahmoa kuvaillaan taas MM:ssa, jossa samankaltaista kuvailua esiintyy kahdeksassa eri kohdassa. (Ks. liite 1., taulukko 1.) Seuraavissa luvuissa käyn läpi aineistosta löytämiäni Paholaisen hahmon käsityksiä kahden kategorian kautta. Ne ovat 1. Paholainen ihmisen ja eläimen hahmossa sekä 2. Paholainen yliluonnollisen olennon hahmossa.

4.1.1.1 Ihmisen ja eläimen hahmossa

Paholainen esiintyy aineistoteksteissäni eniten ihmisen muodossa. Ihmisen muotoon viittavia kuvauksia esiintyy suurin määrä DM:ssa, josta niitä löytyy yhteensä neljätoista. Toiseksi eniten Paholaisen esiintymiseen ihmisen muodossa viitataan MM:ssa, jossa hahmoon viitataan neljässä kohdassa. IV LK:ssa ja DCI:ssa taas Paholaista ei käsitellä inhimillisessä hahmossa lainkaan. (Ks. liite 1., taulukko 1.)

Tämän myyttisen hahmon näyttäytymistä ihmisen hahmossa kuvaillaan monella erilaisella tavalla. Löydöksieni pohjalta voin todeta, että DM:n ja MM:n tekstikatkelmissa Paholaisen kuvaillaan näyttäytyvän useimmin miehen hahmoissa. Tätä hahmoa

kuvaillaan useimmin komeaksi, rikkaaksi tai hyvin pukeutuvaksi¹⁴, mutta myös esimerkiksi kammottavan rumaksi tai epämuodostuneeksi.¹⁵ Paholainen esiintyy aineistossa yhteensä yhdessätoista tekstikatkelmassa miehen hahmossa. Naisena Paholainen näyttäytyy kahdeksassa kuvauksessa, joista jokaisessa nainen on poikkeuksellisen kaunis tai muuten huomiota herättävä.¹⁶ Suurimmassa osassa paholaiskuvauksia Paholaisen ihmismäiselle hahmolle ei luonnehdita yhteiskunnallista paikkaa, esimerkiksi arvonimeä tai asemaa. Osassa kuvauksia on kuitenkin nähtävissä tiettyjä yhteiskunnallisten myöhäiskeskiajalle tyypillisten hahmojen esiintymistä. Nämä hahmot, jotka esiintyvät muun muassa DM:ssa ja MM:ssa, ovat ritari, nunna, munkki sekä pappi.¹⁷ DM:ssa kyseistä paholaiskäsitystä kuvaillaan seuraavalla tavalla:

“He was in appearance like a gigantic man, very huge and very black, clothed in a dark robe, and so hideous that the knight could not look upon him; but he replied: ‘You have done well to come, because I wanted to see you.’” (Goulton & Power 1929, 315-317).

Löydöksiäni vastaavalla tavalla, aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa Paholaisen kuvaillaan ilmestyvän erilaisissa inhimillisissä hahmoissa, saavuttaakseen tällä tavoin jotain. Ülo Valk kuvailee tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) Paholaisen vaihtelevan inhimillistä ulkomuotoaan sen mukaan, mikä sopii parhaiten tämän tarkoitusperiin. Esimerkiksi eristäytyneen erakon luokse Paholaisen kerrotaan ilmestyvän houkuttelevan kauniina naisena, jonka tarkoituksena on johdattaa erityistä henkisyttä harjoittava mies syntiin. Samalla lailla Paholaisen kerrotaan ilmestyvän naisille komean miehen hahmossa. (Valk 1997, 93.)

---

¹⁴ Paholainen näyttäytyy komeana, rikkaana ja hyvin pukeutuvana (Goulton & Power 1929, 130, 134–135, 364–365).

¹⁵ Paholainen näyttäytyy kammottavan rumana ja epämuodostuneena (Goulton & Power 1929, 77, 315–317, 389).

¹⁶ Paholainen näyttäytyy kauniina naisena (Goulton & Power 1929, 135–136, 137–138, 359–360, 360–361).

¹⁷ Paholainen näyttäytyy ritarin, nunnan, munkin ja papin hahmoissa (Goulton & Power 1929, 101–102, 134–135, 362–363; Mackay 2009, 342–343).

Robert Muchembled kuvailee tutkimuksessaan *A history of the devil: from the middle ages to the present* (2003) myöhäiskeskiaikaisia paholaiskäsityksiä. Niiden mukaan Paholaisen kerrotaan pystyvän näyttäytymään missä tahansa ihmisellisessä hahmossa (Muchembled 2003, 17). Näitä hahmoja voivat olla esimerkiksi tuntemattomat matkalaiset, sotamiehet tai oppineet, mutta myös näkijälle tutut hahmot kuten ystävä, naapuri tai jopa rakastettu. Paholaiskertomuksissa Paholainen esiintyy usein myös pappina, munkkina, nunnana, piispana ja mahdollisesti pyhimyksenä. Erityinen kuvailu vastenmieliseksi tai rumaksi esittää Paholaisen pelottavassa valossa. Tämä vahvistaa hyvän ja kauniin sekä pahan ja ruman välille taisteluaseman (Valk 1997, 91, 93–94.)

Valkin ja Muchembledin tutkimuksissa esiintyvät paholaiskäsitykset ovat yhteneviä omien löydöksiensä kanssa kuvauksista, joissa Paholainen kuvataan viehättävän ihmisen hahmossa. Rumaksi ja kammottavan näköiseksi ihmiseksi Paholaista kuvaillaan aineistoteksteissään huomattavasti vähemmän. Tämänkaltaiselle kuvailulle ei myöskään anneta helposti tulkittavaa syytä. Valkin omassa tutkimuksessaan esiintuoma selitys tuntuukin sopivalta myös oman työni kehukseen.

Eläimenä Paholaista kuvaillaan yhtä paljon DM:n sekä MM:n teksteissä, yhteensä neljässä tekstikatkelmassa. Jälleen IV LK:ssa sekä DCI:ssa, Paholaista ei kuvailla ollenkaan eläimellisessä hahmossa. (Ks. liite 1., taulukko 1.) Mielenkiintoisesti se, minkä eläimen muodossa Paholainen näyttäytyy, vaihtelee paljon. Useimmissa tekstikatkelmassa eläin on hevonen, koira, kissa tai perinteinen käärme.¹⁸ Hyvänä esimerkkinä toimii kertomus DM:n kuudennessa luvussa ”Of Gottschalk the usurer, who saw a seat of fire prepared for him in hell”, jossa Paholaisen kuvaillaan ilmestyvän paikalle hiilenmustan hevosen hahmossa mukanaan demoniapulainen. Tarinassa kerrotaan, miten Paholainen kääntää miestä vaikuttavalla äänellä nousemaan tumman hevosen selkään, jonka jälkeen käy ilmi, että kyseinen hevonen on itseasiassa Paholainen itse. (Goulton & Power 1929, 77.)

---

¹⁸ Paholainen näyttäytyy hevosen, koiran, kissan tai käärmeen muodossa (Goulton & Power 1929, 77, 382; Mackay 2009, 175, 342).

Robert Muchembled käsittelee omalta osaltaan Paholaisen näyttäytymistä eläimen hahmossa tutkimuksessaan *A history of the devil: from the middle ages to the present* (2003) kirjoittamalla, että yliluonnollinen esiintyminen eläimen muodossa kuten lampaan, härän tai jopa aasin hahmossa, on kristinuskoon pohjautuville käsityksille tyypillistä. Paholaisen kuvaillaan ottavan eri eläinten olomuotoja, mutta useimmiten tähän liitetään pukin, käärmeen tai koiran hahmo. (Muchembled 2003 16; Valk 1997, 23, 94.)

Muchembledin löydökset sointuvat yhteen DM:sta sekä MM:sta löytämiini käsityksiin. Kuten edellisessä kappaleessa toin esille, hän kuitenkin teroittaa, että yleisimmät eläinmuodot, joissa Paholaisen kuvaillaan ilmestyvän ovat pukki, käärme ja koira. Oman tutkimukseni kohdalla löydökseni ovat kuitenkin osaltaan erilaiset. Käydessäni läpi aineistoani kohtasin viittauksia kyseisistä eläimistä ainoastaan käärmeen kohdalla.

4.1.1.2 Yliluonnollisen olennon muodoissa

Toiseksi eniten Paholaisen hahmo esiintyy aineistotekstien parissa yliluonnollisen olennon hahmossa. Mielenkiintoisesti tämänkaltaista kuvailua löytyy ainoastaan DM:n tekstissä. Muissa aineiston teksteissä tähän ei löydy vastaavaa kuvausta. (Ks. liite 1., taulukko 1.) Yliluonnollisiksi määriteltävät hahmot, joissa Paholaisen kuvaillaan näyttäytyvän, ovat muun muassa enkeli, jättiläinen ja lohikäärme. Suurimmassa osassa viittauksia ei oteta tunnistettavasti kantaa siihen, miksi Paholainen valitsee juuri nämä hahmot. Poikkeuksena toimii kuitenkin enkelin hahmossa esiintyminen, jonka avulla Paholaisen kuvaillaan pyrkivän huijaamaan hyväuskoisia ihmisiä.¹⁹ Yhdessä DM:n kuvauksessa, joka koskee käsitystä Paholaisen yliluonnollisesta hahmosta, munkki näkee kuinka tämä pahuuden olento lentää lampun ohi keihään kokoisen lohikäärmeen hahmossa (Goulton & Power 1929, 323).

---

¹⁹ Paholainen näyttäytyy enkelin, jättiläisen ja lohikäärmeen hahmoissa (Goulton & Power 1929, 143, 283, 313–314, 323, 382, 389).

Muchembled kirjoittaa samankaltaisesta aiheesta selittäen, että myöhäiskeskiaikaisten ihmisten käsitysten mukaan Paholaisen tavoite oli saada ihmiset uskomaan tämän huijauksia. Näitä olivat esimerkiksi ne kuvailut tapaukset, joissa Paholainen ilmestyi ihmisten silmien eteen erilaisissa yliluonnollisten olentojen muodoissa. Hän lisää myös, että aikalaisissa paholaiskertomuksissa Paholaisen ilmenemismuoto saattoi muun muassa olla ”valon” enkeli tai niin sanottu pakanallinen lohikäärme. Paholainen saattoi myös omaksua valtavat mittasuhteet ja kasvaa kokoa muistuttamaan jättiläistä. (Muchembled 2003, 16–17; Valk 1997, 88, 96.)

Aikaisemman tutkimuksen valossa paholaiskuva saattoi toisaalta olla myös hyvin erilainen. Paholaiseen saatettiin liittää eläimellisiä tai erityisen kammottavaksi pidettyjä piirteitä ja yhdistää ne kaikki yhteen hahmoon luoden näin kauhistuttavan kuvan myyttisestä pahuuden ilmenemisestä. Tähän liittyi mielikuva tummasta langenneesta enkelistä, jolla saattoi olla esimerkiksi lepakon siivet, karvainen ja riutunut ruumis, jonka päästä kohosivat pukin sarvet. Suussa tällä hirviöllä saattoi olla villisian torahampaat ja keskellä kasvoja kyömynenä. Paholaisen korvien kuvailtiin muistuttavan aasien korvia ja tälle kuviteltiin pelottavia lisäkasvoja vatsaan ja pakaraille. Lisäksi joidenkin paholaiskuvausten mukaan Paholaisen ilmenemismuoto oli todellisuudessa täysin ontto kuori, jolla tarkoitettiin, että Paholaisella ei olisi ollut ollenkaan selkäpuolta. (Valk 1997, 90; Muchembled 2003, 17.)

Omat löydökseni aineistostani vastaavat siis jälleen kerran Muchembledin sekä Valkin aikaisempia tutkimustuloksia. Omalta osaltaan tämä yhteneväisyys tuo varmuutta omille löydöksilleni ja tukee niiden keskeisyyttä osina myöhäiskeskiaikaisia paholaiskäsityksiä. Kuitenkin edellä mainittua hirviömäistä Paholaisen hahmoa ei ole löydettävissä omasta aineistostani. Tämänkaltainen mielikuvituksellinen kammottavuus saattaa olla osa laajempaa pahuuden hahmoon kytkeytyvää keskiaikaista mielikuvitusta.

Edellisten käsitysten lisäksi Paholainen ilmenee aineistoteksteissäni myös eräänlaisena ruumiittomana pahana henkenä, joka houkuttelee tai taivuttelee ihmisiä pahuuteen. Niin DM:ssa kuin MM:ssa löytyy kuvauksia tästä yhteensä neljä kappaletta, joissa Paholainen

on paikalla ilman muotoa tai havaittavaa hahmoa. (Ks. liite 1., taulukko 1.) Kaikissa kuvauksissa Paholaisella on jokin motiivi, minkä takia tämä ei näyttäydy selkeässä hahmossa vaan pysyttelee ainoastaan ääntä tuottavana henkenä.²⁰

Sari Katajala-Peltomaan ja Raisa Maria Toivon toimittamassa tutkimuksessa *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* (2015) kirjoittajat tuovat samankaltaisesti esiin, kuinka Paholainen saattoi olla ihmisten käsityksissä näkymätön paha henkiolento, jonka tarkoituksena oli kääntää ihmisten mieli hyvydestä ja nuhteettomuudesta syntiin ja lopulta kadotukseen. Tutkimuksessa argumentoidaan, että Paholaisen kuvailuun ei aina liitetty pelottavaa ruumiillista muotoa. Silti aiheutti tämän hahmon motiivi ja usko sen olemassaoloon jo itsessään kauhua sekä synninpelkoa. (Katajala-Peltomaa 2004, 80–81.) Tämä on nähtävissä selkeästi kaikissa aineistoteksteistäni poimimissani kuvailuissa, jossa Paholainen ilmestyy ihmisille ilman nähtävää hahmoa. Kyseisistä viittauksista voi todeta ruumiittomana vaikuttavan Paholaisen esiintymisen mahdollisuuden olevan erityisen pelottava mielikuva.

Aineistotekstieni parista huomasin monesti toistuvan käsityksen, jonka mukaan Paholainen ikään kuin verhoaa oman todellisen ulkomuotonsa muuttuessaan kertomusten ihmisten, eläinten ja yliluonnollisten hahmojen muotoihin. Tämä niin sanottu Paholaisen ”todellinen ulkomuoto” esiintyy niin DM:n kuin DCI:n teksteissä yhteensä kolmessa tekstikatkelmassa.²¹ Eniten Paholaisen ”todellista ulkomuotoa” kuvaillaan DM:n tekstissä, jossa tätä nimenomaista näyttäytymismuotoa kuvaillaan kahdessa perusteellisessa kohdassa. (Ks. liite 1., taulukko 1.) DCI:ssa Paholaisen ulkomuotoa kuvaillaan yhdessä pitkässä luvussa, jossa tämä, Danten sanoin, surullisen valtakunnan keisari on jäänyt kiinni rinnastaan Helvetin ytimeen (Durling, Martinez & Turner 1996, 535, canto 34/28).

---

²⁰ Paholainen näyttäytyy pahan henkenä, ilman muotoa (Goulton & Power 1929, 39–40, 315–317; Mackay 2009, 157, 175).

²¹ Paholaisen ”todellinen ulkomuoto” (Goulton & Power 1929, 356–357, 359–360; Durling, Martinez & Turner 1996, 535 canto 31/58).

Caesarius Heisterbachilainen kuvailee *Dialogus Miraculorumissa* Paholaisen todellista ulkomuotoa niin vaaralliseksi, että ihminen ei sitä pysty katsomaan tätä kohti kuolematta saman tien. Tätä perustellaan sillä, että Paholaisen todellinen olomuoto on paha henki ja ainoastaan henkien on mahdollista nähdä muiden henkien todelliset olomuodot ilman vakavia seurauksia. (Goulton & Power 1929, 356–357.) DM:n viidennen kirjan luvun 29. kertomuksessa ”Of the abbot of S. Agatha, and a monk and laybrother of his who fainted away at the sight of the devil” Munkki ja tämän apulainen kutsuvat Paholaisen paikalle ja pakottavat tämän paljastamaan heille todellisen ulkomuotonsa, sillä Paholainen oli ilmestynyt heidän eteensä naisen muodossa. Paholainen tottelee käskyä ja tarinan mukaan nainen alkoi turvota sekä kasvaa kokoa. Naisen silmät alkoivat välähdellä ja savuta kuten tulipesät. Tämän seurauksesta kertomuksen miehet vaipuivat tajuttomuuteen, jonka jälkeen Paholainen palautti itsensä takaisin omaksumaansa naisen ulkomuotoon. Tarinan lopulla Paholainen ivaa miehiä sanoen, että kukaan ihminen ei voi selvitä elossa nähtyään tämän hahmon todellisen ulkomuodon kokonaisuudessaan. (Goulton & Power 1929, 359–360) Tätä paholaiskäsitystä kuvaillaan DM:ssä myös seuraavalla tavalla:

“Because the devil is a spirit, and a spirit can only be seen by a spirit, as is the opinion of nearly all authorities. The soul of the reprobate see him in hell; and as it is the highest happiness of the elect to look upon God, so it is said to be the greatest punishment of the wicked to look upon the devil. (Goulton & Power 1929, 356–357)

Dante kuvailee Paholaisen muotoa Infernossa valtavaksi jättiläiseksi, jonka hahmo on sidottu jähän helvetin keskustaan. Paholaisen ulkonäköä Dante taas kuvailee erittäin rumaksi verraten tätä myyttisten enkelihahmojen kauneuden vastakohtaksi. Infernon Paholaisella kuvataan olevan kolme päätä, jotka kaikki kiinnittyvät niskaan ja joiden kasvot ovat eriväriset. Kirjoituksen mukaan Paholaisella on myös suuret lepakkomaiset siivet ja kuusi verta itkevää silmää, joista kyyneliä seassa valui tämän kolmelle leualle veristä vaahtoa. (Durling, Martinez & Turner 1996, 537, canto 34 / 31–52)

Ülo Valk käsittelee samankaltaisesti Paholaisen myöhäiskeskiajalla rakennettua ”todellisen olomuodon” merkitystä tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997). Hän mainitsee yhtenevästi omien löydöksieni kanssa, että Paholaisen käsitettiin piilottavan todellisen ja hirvittävän ulkomuotonsa ikään kuin kuorien taakse, joita tämä käytti lähestyäkseen ihmisiä. (Valk 1997, 93.) Tämä osaltaan vahvistaa sitä paholaiskäsitystä, jonka mukaan Paholaisen uskottiin olevan kykeneväinen ottamaan minkä tahansa hahmon.

4.1.2 Mikä on paholaisen luonne?

Paholainen ja tämän hahmoon liitettävät piirteet terävöityivät myöhäiskeskiajalla muiden käsitysten mukana. Erityisesti Paholaiseen liitettävä pahuus ja muut ”pahat” luonteenpiirteet kuvaavat syntykulttuurinsa tilannetta ja paheksuttavina pidettyjä piirteitä. Paholainen ja tähän liitettävät luonnekäsitykset olivat olennainen osa myöhäiskeskiaikaista maailmanjärjestystä ja -kuvaa. (Muchembled 2003, 6, 13; Katajala-Peltomaa 2004, 79.)

DM:n ja MM:n teksteissä kuvaillaan hyvin paljon Paholaisen luonnetta. Yhteensä teksteissä esiintyy viisikymmentä viittausta, jossa Paholaiseen liitetään erilaisia luonteenpiirteitä. Kun taas IV LK:ssa Paholaisen luonnetta kuvaillaan kahdessa tekstikatkelmassa ja DCI:ssa taas ainoastaan yhdessä. (Ks. liite 1., taulukko 2.) Seuraavissa luvuissa käsittelen aineistostani esiin nousseita Paholaiseen liitettyjä luonteenpiirteitä. Niitä ovat esimerkiksi: paha, väkivaltainen, ylimielinen, kateellinen, ovela ja valehteleva.

4.1.2.1 Paha, väkivaltainen, ylimielinen ja kateellinen

Aineisto tekstieni kokonaisuudessa Paholaisen luonnetta kuvaillaan eniten pahana. Yhteensä tästä esiintyy kahdeksantoista kuvailukohtaa IV LK:n, DM:n ja MM:n teksteissä. Kuitenkin MM:ssa Paholaisen pahuuteen viitataan useammin kuin muissa lähteissä, jopa kahdessatoista kuvailussa. (Ks. liite 1., taulukko 2.) Tästä voidaan päätellä,

että mahdollisesti paholaiskäsitykset kärjistyivät pitämään Paholaisen hahmoa erityisen pahana myöhäiskeskiajan lopulla, jolloin MM kirjoitettiin. Paholaisen pahuuteen viitataan monella eri tavalla. On mahdollista väittää, että pahuus itsessään on hyvin keskeinen osa Paholaisen hahmoa (Olli 2004, 117). Aineistoteksteissäni Paholaisen pahuus jakautuu luonteenomaiseen pahuuteen ja niin sanottuihin pahoihin tekoihin, joiden tekijä on paha.

Luonteenomaista pahuutta kuvailevissa katkelmissa Paholaiseen liitetään käsitys siitä, että Paholainen on itsenäisesti ja vapaavalintaisesti valinnut olla paha. Myös tämän motiivit ovat yksinomaan pahoja. Aineiston kuvailussa esiintyy käsitysmaailma, joka ikään kuin yhdistää pahuuden luonteenpiirteen Paholaisen hahmoon muodostaen pahuuden ruumiillistuman tai toisin sanoen itse kaiken pahan alkusyyn.²² MM:ssa tämänkaltaista paholaiskäsitystä kuvaillaan esimerkiksi seuraavalla tavalla:

”Therefore, for that which results in the act of sin it needs to be determined towards evil by someone, and it seems that this is done most of all by the Devil, especially in connection with the works of sorcerers, since his will is determined towards evil. Therefore, it seems that the Devil’s evil will is the cause of an evil will, especially in the case of sorcerers” (Mackay 2009, 142).

Monissa aineistokohdissa Paholaisen luonteenomaiseen pahuuteen liittyy myös Paholaisen hahmon väitetyt teot tai motiivit. Aineistossa Paholaisen kuvaillaan nauttivan siitä, kun tämä saa tehtyä jotain, mikä aiheuttaa harmia tai tuomitsee ihmiset kadotukseen. Erityisesti esille nousee halu tuottaa ihmisille mahdollisimman paljon kärsimystä tai jopa tahto tuhota ihmiskunta kokonaisuudessaan. Paholaisen luonteen pahuutta korostetaan esimerkiksi *Malleus Maleficarum*in tekstissä tuoden esille, että Paholainen vaatii tämän

---

²² Paholainen on paha (Alberigo & Tanner 1990, 230; Goulton & Power 1929, 313–314; Mackay 2009, 103–104, 142, 155–156, 205, 628).

palvelijoiden, noitien, uhraamaan tälle pieniä vauvoja tai jopa tekemään itsemurhan kiinnijäämisen jälkeen.²³

Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa käsitellään vastaavasti Paholaisen hahmon eniten liitettyä luonteenpiirrettä, eli pahuutta. Jeffrey B. Russell tiivistää mielestäni hyvin aihetta tutkimuksessaan *Lucifer – The Devil in the Middle Ages* (1984) todeten, että Paholaisen liittyvät olemukset ja perimmäiset käsitykset ovat juurrutettuja käsitykseen pahuudesta (Russell 1984, 22). Aiheen tutkijat ovat todenneet keskiaikaisen maailmankuvan jakautuneen korostamaan täydellisen hyvää Jumalaa ja erityisen pahaa Paholaista. Pahuus sen kaikissa muodoissa, niin abstraktina käsitteenä kuin Paholaiseen personifioituneena hahmona nousi keskeiseen asemaan niin kansanuskomuksien kuin kirkon virallisen dogmin parissa. Kirkon virallinen dogmi opetti, että Paholainen oli kategorisesti paha, niin luonteeltaan kuin sanan muissa tarkoituksissa. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 9, 24, 105; Olli 2004, 117; Muchembled 2003, 271.)

Paholaisen pahuus liittyi aiemman tutkimuksen mukaan niin fyysiseen kuin moraaliseen pahuuteen. Fyysisellä pahuudella tarkoitetaan pahuuden fyysistä ilmenemistä eli personifioitumista. Kun taas moraalisella pahuudella tarkoitetaan tarkoituksellista pahojen tekojen tekemistä, jonka jokin tekojensa seurauksen ymmärtävä olento päättää. (Valk 1997, 58; Russell 1988, 1.) Ülo Valkin mukaan paholaiskäsitys, joka kuvasi Paholaisen pahuuden henkilöityneenä muotona, kehittyi voimakkaammilleen Euroopassa myöhäiskeskiajalla. Hän lisää, että pahuuden henkilölistymä saavutti pelottavimman huippunsa noitavainojen yhteydessä. Tällöin aikalaiset löysivät Paholaisen apureita kaikkialta ympäriltään, tai ainakin uskoivat löytäneensä. (Valk 1997, 19.)

Paholaiskäsitys, jonka mukaan Paholainen on paha, on suhteellisen laajalle levinnyt malli kuvailta tätä myyttistä hahmoa. Tämän vuoksi en ollut yllättynyt löytäessäni sen kaltaisia käsityksiä aineistostani hyvin useassa kohdassa. Omat löydökseni Paholaisen pahuudesta ovat siis hyvin yhteneväiset aikaisemman tutkimuksen tuloksien kanssa. Yhdyn siis

---

²³ Paholainen haluaa ja tekee paha (Goulton & Power 1929, 135–136, 137; Mackay 2009, 137, 142, 205, 353, 369, 371–372, 439, 543–533, 548).

samaan löydökseen kuin Valk, Russell, Katajala-Peltomaa & Toivo, Olli ja Muchembled, jotka kuvailevat myöhäiskeskiaikaisten paholaiskäsitysten käsittäneen Paholaisen pahana niin moraalisesti kuin fyysisesti.

Aineistotekstieni paholaiskertomuksissa Paholaiseen pahuuteen liitetään usein myös tämän väkivaltaisuus tai tahto aiheuttaa vakavia vammoja. Eniten kuvauksia väkivaltaiseen luonteeseen löytyy DM:n tekstistä, jossa tekstikatkelmia on yhteensä kahdeksan kappaletta. MM:ssa Paholaiseen viitataan väkivaltaisena neljässä katkelmassa. IV LK:n eikä DCI:n teksteissä ei viitata Paholaisen oletettuun hahmoon kertaakaan väkivaltaisena. (Ks. liite 1., taulukko 2.) Vaikka pahuus ja väkivaltaisuus kuuluvat tiiviisti yhteen, olen silti erottanut nämä kaksi kategoriaa erilleen, sillä tekstikatkelmissä näitä käsitellään toisistaan erillisinä aiheina. Esimerkiksi osassa Paholaista kuvaillaan suoranaisesti pahaksi, kun taas osassa toimijaksi, joka tekee erityisen väkivaltaisia tekoja erinäisistä syistä.

Aineistossa esiintyvissä tekstikatkelmissa, joissa Paholainen käsitetään väkivaltaisena hahmona, tämän kuvaillaan tekevän väkivaltaisia tekoja ihmisiä vastaan.²⁴ DM:n kolmannen kirjan kahdeksannessa luvussa ”Of the daughter of the priest Arnold, who was corrupted by a demon” Paholainen iskee kostoksi miehen rintaan niin kovan iskun, että tämä oksentaa verta ja tarinan mukaan kuolee kolmen päivän sisään (Goulton & Power 1929, 135–136). MM:ssa taas Paholaisen väkivaltaisuus näyttäytyy enemmänkin väkivaltana kohti ihmisten uskottuja sieluja. Tämä on nähtävissä esimerkiksi tarinassa, jossa Paholainen hyökkää syntiä tehneen miehen pojan kimppuun ja ajaa tämän sielun ulos tämän kehosta. (Mackay 2009, 346.)

DM:n ja MM:n Paholaisen väkivaltaisuutta sisältävien katkelmien välillä on siis havaittavissa selvä muutos. Myöhäiskeskiajan alun käsitysten mukaan Paholainen on siis kykenevä aiheuttamaan vahinkoa ihmisille väkivaltaisen luonteensa sekä tästä johtuvien tekojensa avulla. Kun taas myöhäiskeskiajan lopulla käsitys on muuttunut korostamaan

---

²⁴ Paholainen on väkivaltainen (Goulton & Power 1929, 39–40, 135–136, 201, 283, 315–317, 330, 354, 364–365; Mackay 2009, 137, 205, 346, 439).

ajatusta, että Paholaisella ei ole voimaa itsessään tehdä ihmisen ruumiille vahinkoa vaan, että vahinko tapahtuu ennemminkin tämän niin uskotulle sielulle.

Ülo Valk tuo vastaavan kaltaisesti esille tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) kuinka Paholaisen rooliin liitettiin syntiin houkuttelun lisäksi aggressiivisen väkivallan tekijän hahmo. Tämä uusi rooli toi erilaisen ja pelottavan lisän pahuuden personifikaation hahmoon. Hän lisää, että Paholaisen kyvystä tai luvasta satuttaa ihmisiä, on oltu kuitenkin demonologiassa hyvin erimielisiä suuntauksen syntymisen alusta saakka. (Valk 1997, 58) Aineistostani poimimani löydökset vastaavat siis esimerkiksi Valkin tutkimuksen tuloksia. Paholaiseen hahmoon ja erityisesti tämän luonteeseen liitettiin kuva äärimmäisestä väkivaltaisuudesta.

Ylimielisenä tai kateellisenä Paholaista kuvaillaan eniten MM:n tekstissä, jossa tämänkaltaisiin luonteenpiireisiin viitataan yhteensä kolmessa katkelmassa. DM:sta kuvauksia tähän kategoriaan löytyy kaksi kappaletta. Paholaista ei kuvailla vastaavalla tavalla kertaakaan IV LK:ssa eikä DCI:ssa. (Ks. liite 1., taulukko 2.) Aineistossa Paholaisen ylimielisyys ja kateellisuus kohdistuu usein joko Jumalaan tai ihmiskuntaan, joita kohtaan tämä hahmo asettuu vastustamaan.²⁵ Paholaisen lankeamiseen viitataan myös huomattavan paljon kuvauksissa tämän luonteesta. Esimerkiksi DM:n neljännen kirjan luvussa 23. ”Of envy and her daughters” annetaan selitys, miksi Paholaisen hahmon uskotaan syntyneen. Paholaisen pääpaheen käsitetään olleen kateellisuus, jonka vuoksi Heisterbachilainen selittää valon enkelin muuttuneen Paholaiseksi. (Goulton & Power 1929, 220.)

Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa viitataan myös edellä mainittuun ylimieliseen tai kateelliseen luonteeseen. Jeffrey Burton Russell kuvailee tutkimuksessaan *Lucifer – The Devil in the Middle Ages* (1984) myyttisen Paholaisen hahmon oletettua syytä tämän karkotukseen taivaasta. Russell kuvailee samankaltaisesti, kuinka Paholaisen ylpeys, ahneus ja kateellisuus johdattivat tämän nostamaan omaa asemaansa samalla korkeudelle

---

²⁵ Paholainen esiintyy ylimielisenä ja kateellisenä (Goulton & Power 1929, 220, 401; Mackay 2009, 137–138, 253–254, 287).

kuin kristinuskon Jumala. Paholaisen motiivi tahtoa pahaa ihmisille pohjautuu kateellisuudelle, joka on keskeinen osa Paholaisen luonteen käsityksiä. (Russell 1984, 36, 56, 97.)

4.1.2.2 Ovela ja valehteleva

Ovelana ja valehtelevana Paholaista kuvaillaan toiseksi eniten aineistotekstieni parissa, yhteensä viidessätoista tekstikatkelmassa. Eniten kuvauksia tähän ominaisuuteen löytyy kuitenkin DM:sta, jossa kuvauksia on yhteensä kahdeksan kappaletta. MM:n tekstissä taas samankaltaiseen luonnehdintaan viitataan yhteensä kuusi kertaa. IV LK:n tekstissä Paholaisen oveluuteen viitataan ainoastaan kerran, kun taas DCI:ssa ei esiinny yhtäkään tämän kaltaista luonnehdintaa. (Ks. liite 1., taulukko 2.) Paholaisen oveluutta ja valehtelemisen luonteenpiirrettä kuvaillaan tekstikatkelmissa usein yrityksenä houkutella ihmisiä tavalla tai toisella johonkin, joka johtaa syntiin. Useasti Paholainen joko suorasukaisesti valehtelee saavuttaakseen päämääränsä, kun taas toisissa esimerkeissä tämä toimii ovelasti huijaten.²⁶

Aikaisemman tutkimuskirjallisuuden mukaan kirkon virallinen oppi opetti Paholaisen olevan vaarallinen ja erityisen ovela olento, joka huijaisi ihmisiä pahoille teille pois uskonnon tarkoittamasta suunnasta. Norman Cohn kuvailee tutkimuksessaan *Europe's inner demons – the demonization of Christians in medieval Christendom* (1993) kuinka viralliset teologiset tahot levittivät Paholaisesta vastaavanlaisia pelottavia mielikuvia ilkeänä ja älykkäästi päämääräänsä pyrkivänä hahmona. Hän lisää, että tämänkaltaisten paholaiskäsitysten levittämisen takana oli pyrkimys pitää ihmiset kirkon vaikutusvallan alaisena ja estää heitä kääntymään pois Jumalasta. (Olli 2004, 117; Cohn 1993, 26.) Aineistosta tekemäni löydökset ovat siis samankaltaisia aikaisempien tutkimusten kuten Ollin ja Cohnin tekemien tulosten kanssa. Paholaisen käsittäminen ovelana ja valehtelevana on toisaalta osa sitä kuvaa tästä hahmosta, joka on kantautunut nykypäivän paholaiskäsityksiin.

---

²⁶ Paholainen esiintyy ovelana ja valehtelevana (Alberigo & Tanner 1990, 230; Goulton & Power 1929, 101–102, 87, 134–135, 138, 315–317, 364–365, 384; Mackay 2009, 175, 346, 375, 376, 522, 546).

Aineistostani löytämieni tekstikatkelmien pohjalta voin argumentoida, että Paholaisen oveluuteen ja valehtelevan luonteenkuvauksen yhteyteen kuuluu Paholaisen kuvailu yllättävästi kohteliaana hahmona. Kohteliaana Paholainen esiintyy eniten DM:n tekstissä, jossa merkkejä tämänkaltaisesta luonteenpiirteestä esiintyy kahdessa kuvauksessa, MM:ssa taas tämänkaltaiseen kuvaukseen on ainoastaan yksi kuvailu. Kun taas IV LK:n tai DCI:n testeissä tämän kaltaista luonnehdintaa ei esiinny lainkaan. (Ks. liite 1., taulukko 2.) Paholaista kuvaillaan kohteliaana aineistotekstieni kuvauksissa, kun tämä haluaa jotain tai odottaa saavuttavansa käyttäytymisellä jotakin. Toisaalta Paholainen keskustelee aineistoteksteissä, toteuttaa sekä antaa lupauksia ihmisille kertomuksien mukaan pyyteettömästi. Tämä taas luo täysin erilaisen näkökulman myöhäiskeskiajan paholaiskäsityksiin.²⁷ Tämän kaltaista mielenkiintoista luonteenkuvausta voidaan siis miettiä jälleen kerran mahdollisena huijauksen tai kaksinaamaisuuden käsityksinä, jotka on jätetty myöhäiskeskiaikaisessa tekstissä lukijalle havaittavaksi.

Esimerkkinä tämänkaltaisesta Paholaisen luonnehdinnasta toimii DM:n ensimmäisen kirjan luvussa 34. ”Also of a clack who came to the Order after seeing the plains of the Landgrave Ludwing” esiintyvä tarina Paholaisesta, joka keskusteltuaan erittäin kohteliaasti hänet paikalle kutsuneen miehen kanssa, vannoo tälle lupauksen ja toteuttaa sen ilman, että kertomuksen mies kokisi minkäänlaista harmia (Goulton & Power 1929, 44–45).

En omaksi yllätyksekseni löytänyt aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta ainuttakaan viittausta tämänkaltaiseen luonnehdintaan Paholaisesta. Paholainen esiintyy tutustumissani tutkimuksissa monenlaisissa luonteenpiirteissä, silti tätä hahmoa ei kuitenkaan kertaakaan kuvailla ystävälliseksi tai kohteliaaksi. On mahdollista, että tämänkaltaisen paholaiskäsitys on ollut historian saatossa liian kontroversaali päästäkseen yhdeksi vaikutusvaltaisimmaksi osaksi Paholaisen hahmosta muodostettuja käsityksiä. Uskoakseni tähän voisi olla syynä se, että Paholaisen kuvailu ystävällisenä ja

---

²⁷ Paholainen on kohtelias (Goulton & Power 1929, 44–45, 315–317; Mackay 2009, 342–343).

kohteliaana riitelee vastaan keskiaikaisen kirkon opetuksia Paholaisen olemuksesta ja tarkoituspäristä.

4.1.3 Paholaisen nimitykset: vihollinen, peto ja hallitsija

Keskiajan aikana kuvat ja käsitykset Paholaisesta muuttuivat suuresti. Monien käsitysten takana toimivat kansanuskonnoista assimiloituneet teemat, jotka esiintyivät myöhemmin kirkon demonologian opetuksissa. Kohti keskiajan loppua paholaiskäsitteet vaihtelivat suhteellisen siedettävästä kiusaajasta käsitteisiin voimakkaasta helvetin kuninkaasta, Luciferista. (Muehle 2003, 11.) Paholaiskäsitteiden parissa esiintyy monia eri titeileitä tai pikemminkin nimityksiä, joilla Paholaiseen viitattiin. Nämä nimitykset, kuten pimeyden prinssi, langennut pääenkeli Lucifer sekä sielujen vihollinen Saatana muokkaavat myös omalta osaltaan sitä kuvaa, miten Paholaisen hahmo käsitettiin. (Muehle 2003, 108; Valk 1997, 8, 24.)

Tässä luvussa käsitelen aineistoteksteissäni Paholaisesta käytettyjä nimityksiä, jotka toistuivat useimmiten katkelmasta toiseen. Omasta mielestäni nimitykset ovat osaltaan tärkeä osa paholaiskäsitteitä, sillä ne kertovat paljon siitä, minkälaisena tätä myyttistä pahuuden hahmoa pidettiin. Eniten teksteistä esiin nousivat nimitykset, joissa Paholaista kutsuttiin joko viholliseksi, pedoksi tai hallitsijaksi.

Paholaista kuvaillaan ”viholliseksi” eri merkityksissä aineistotekstien parissa yhteensä kuudessa tekstikatkelmassa. Eniten tätä kuvailua esiintyy kuitenkin MM:ssa, jossa nimitys esiintyy viidessä otteessa. DM:ssa taas Paholaista kuvaillaan ainoastaan yhdessä kuvauksessa vihollisen nimityksellä. Lopuissa aineiston teksteissä tästä nimityksestä ei löydy kuvausta. (Ks. liite 1., taulukko 3.) Nimityksellä ”vihollinen” aineistoviitteissä tarkoitetaan Paholaisen myyttisen hahmon olevan kaikkien ihmisten ja Jumalan vihollinen sekä pitkäaikainen haastaja.²⁸ Esimerkiksi MM:ssa Paholaisen kuvaillaan

---

²⁸ Paholaisen kuvaillaan olevan vihollinen (Goulton & Power 1929, 401; Mackay 2009, 137, 489, 617–618, 628).

olevan ihmiskunnan vastustaja sekä vihollinen, jota ajaa eteenpäin halu tuhota mahdollisimman monen ihmisen elämän ja viedä heidän sielunsa kadotukseen mukanaan. (Mackay 2009, 617–618).

Paholaiseen liitettävä vihollisen hahmo yhdisti aikaisemman tutkimuksen mukaan läntisen kristillisen maailman kansoja ja ihmisiä luoden näille yhteisen vihan kohteen, jonka pahoja voimia vastaan tuli jokaisen kunniallisen kristityn taistella. (Valk 1997, 8, 19.) Ülo Valk tuo esille tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) kuinka Paholaisesta usein käytettävän Saatana-nimityksen, merkitys tunnettiin yleisesti Vanhassa testamentissa. Se tarkoitti muun muassa opponenttia tai vastapuolta. Vastapuolisuus, jolloin nimitystä Saatana käytettiin, saattoi esiintyä vastustamisena esimerkiksi riidassa, oikeudessa tai muun muassa sodassa. Valk lisää, että Saatana-nimitys annettiin Vanhassa testamentissa myös henkilöille, jotka olivat yllyttäjiä tai ”suunsoittajia”. (Valk 1997, 24–25.)

Brian P. Levack tuo esille tutkimuksessaan *the Witch-Hunt in Early Modern Europe* (2006), että tähän myyttiseen pahuuden hahmoon liitettiin yleisesti käsityksiä siitä, että tämä oli pudottuaan taivaasta asettunut ihmisten ja kristinuskon Jumalan vastustajaksi. Hän lisää täsmentäen, että Paholaista kuvaillaan useasti ihmisrodun ylikuonnollisena ja väkivaltaisena vastustajana, jonka motiivi on tuhota kaikki hyvyys maailmasta. (Levack 2006, 6.) Vihollisuuden ja vastustajan titteleiden lisäksi Paholaissäityksissä esiintyy vahva vastakkain asettelu myös kristinuskon toisen suuren hahmon välillä. Levack kirjoittaa kuinka Paholaisen nähtiin olevan niin Jumalan vastustaja, mutta myös Kristuksen antityyppi ja vihollinen. (Levack 2006, 36.) Marko Nenonen puolestaan luonnehtii ytimekkäästi Paholaisen vastustajan sekä vihollisen roolista tutkimuksessaan *Noitavainot Euroopassa – Myytin synty* (2006):

”Piru on kaiken sellaisen vastavoima, mitä tulisi tavoitella ja mitä tulisi olla. Paholainen on kristinuskon kielen kuvaus hyvän maailman vastakohdasta” (Nenonen 2006, 124).

Omat tulokseni aineistoni pohjalta ovat siis hyvin samankaltaiset kuin ne käsitykset, joita Ülo Valkin sekä Brian P. Levackin tutkimukset tuovat esiin. Tämän kaltainen vastustajan tai vihollisen nimitys ja rooli soveltuvat osaksi kokonaisvaltaisempaa paholaiskuvaa, jonka myöhäiskeskiaikaiset tahot rakensivat. Aineistokatkelmissa esiintyvät nimitykset Paholaisesta vihollisena kohdistuvat ihmiskunnan sijasta kohti kristinuskon Jumalaa.

Viittauksia Paholaisen nimittämisestä pedoksi, esiintyy niin DM:ssa kuin MM:ssa yhteensä kuudessa katkelmassa. Kummassakin kirjassa tämänkaltaisia nimityksiä esiintyy kolmessa tekstikatkelmassa. Kun taas IV LK:ssa sekä DCI:ssa Paholaiseen ei viitata kertaakaan tämänkaltaisilla titteleillä. (Ks. liite 1., taulukko 3.) Paholainen kuvaillaan useimmin eräänlaiseksi myrkkykäärmeeksi tai mytologiseksi basiliskiksi.²⁹ Otoksissa käy kuitenkin ilmi, että näillä kuvailuilla ei tarkoiteta Paholaisen esiintyvän eläimen muodossa tai olevan todellisuudessa käärme, vaan kyse on Caesarius Heisterbachilaisen mukaan ”arvonimestä” tai nimityksestä. DM:ssa Paholaista kuvaillaan esimerkiksi kahlittuna ja karjuvana leijonana, joka haluaa repiä kaikki mihin tämän kynnelliset käpälät ulottuvat (Goulton & Power 1929, 386–387). Tällä vertauskuvalla tarkoitetaan Paholaisen halua hyökätä ihmiskuntaa vastaan, jonka vain kahleet estävät. Kahleet taas edustavat tämän käsityksen mukaan Jumalan halua suojella kristittyjä.

En löytänyt tämänkaltaisista Paholaista tarkoittavista nimityksistä viittauksia aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Paholaista nimitetään selvästi useimmiten inhottaviksi koettujen eläimien nimityksillä, kuten käärmeen tai mytologisen basiliskin. Poikkeuksena toki toimii DM:ssa oleva katkelma, jossa Paholaista kuvaillaan leijonaksi. Uskallan argumentoida, että Paholaisen nimittäminen esimerkiksi käärmeeksi myöhäiskeskiaikaisissa teksteissä on mahdollisesti tehty tarkoituksena vähätellä tällä tavoin pelättyä hahmoa.

Paholaiselle annetaan aineistoteksteissä myös hyvin monialainen ”hallitsijan” tai ”luojan” nimitys. Tekstien kesken tämänkaltaisen kuvaus esiintyy yhteensä viidessä

---

²⁹ Paholainen esiintyy petona, joka usein on käärme (Goulton & Power 1929, 313–314, 360–361, 386–387; Mackay 2009, 137–138, 628).

tekstikatkelmassa. DM:n sekä MM:n teksteissä molemmissa kahdessa kohtaa sekä yhden kerran DCI:ssa. IV LK:n teksti on ainoa, jossa Paholaisen hahmolle ei anneta hallitsijanimitystä. (Ks. liite 1., taulukko 3.) Aineistossani Paholaista kutsutaan muun muassa pimeyden prinssiksi tai ministeriksi, kylmyyden herraksi, mutta myös pimeyden, taikuuden ja valheiden luojaiksi.³⁰

Vastaavasti Kari Kuula tuo esille tutkimuksessaan *Paholaisen biografia: Pahan olemus, historia ja tulevaisuus* (2010) kuinka Paholaiselle on keskiajan kuluessa annettu suuri määrä erilaisia nimityksiä, joilla Paholaisen hahmon vihollisuutta ja pahuutta on haluttu kuvailla. Näitä ovat esimerkiksi ihmisten ja jumalten ikivihollinen, pahuuden ruhtinas, kaiken pahan alku ja juuri, tämän maailman jumala, kuolonruhtinas, pimeyden prinssi, kiusaaja, sielunvihollinen, helvetin ruhtinas, kadotettujen kaupungin kuningas sekä kurjuuden ja kauheuden alkusyy. (Kuula 2010, 7, 16; Valk 1997, 8.)

Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa esimerkiksi Ülo Valk pohtii ja erittelee Paholaiselle annettuja nimityksiä sekä niiden mahdollisia syitä. Hän tuo esille, että Paholaiskäsitusten muuttuessa korostamaan Paholaisen uhkaavaa asemaa myöhäiskeskiaikaiset ihmiset ryhtyivät vertaamaan pimeyden ja pahuuden voimia Jumalan voimiin. Paholaiskäsitukset olivat nostaneet Paholaisen melkein pä tasavertaiseen asemaan kristinuskon Jumalan kanssa. Valk kuitenkin terävöittää käsitystä, jonka mukaan keskiajan loppupuolella kirkon oppineet toivat jyrkästi esille suvaitsemattomuutensa tämänkaltaista dualistista käsitystä kohtaan. Tätä hän perustelee osoittaessaan, että MM:n alkukirjoituksessa tuodaan esimerkiksi erityisen vahvasti esille Jumalan ylemmyys ja Paholaisen alistettu asema. (Valk 1997, 45.)

4.1.4 Mitä kykyjä paholaisella on?

Käsityksiin Paholaisen hahmosta kuuluvat myös käsitykset tämän erilaisista kyvyistä. Paholaisen kykyjä kuvaillaan aineistotekstieni parissa huomattavasti eniten DM:n

---

³⁰ Paholaista kuvaillaan hallitsijana tai luojaana (Goulton & Power 1929, 143, 356; Durling, Martinez & Turner 1996, 535 canto 34/28; Mackay 2009, 479, 489).

tekstissä, jossa kuvauksia esiintyy yhteensä yhdeksäntoista kappaletta. Toiseksi eniten tämänkaltaisia viitteitä esiintyy MM:ssa, minkä tekstissä niitä on löydettävissä kahdesta kappaleesta. DCI:ssa on ainoastaan yksi kuvaus, jossa viitataan Paholaisen kykyihin ja IV LK:ssa ei esiinny yhtäkään viittausta tämänkaltaisiin paholaiskäsitteisiin. (Ks. liite 1., taulukko 4.) Tässä luvussa tuon esille löydöksiäni Paholaisen hahmon oletetuista kyvyistä, joita ovat kyky kadota ja ilmestyä tyhjiyteen sekä lentotaito.

Paholaisen kyvyistä useimmin esiin nousee kyky ilmestyä ja kadota tyhjiyteen, josta löytyy yhteensä kuusi kuvausta DM:ssa.³¹ IV LK:n, DCI:n sekä MM:n teksteissä ei mainita kertaakaan tämänkaltaista taitoa. (Ks. liite 1., taulukko 4.) DM:ssa Paholaisen kyky ilmestyä paikalle tyhjältä kuvaillaan usein tarinoissa, joissa tämä pyrkii houkuttelemaan ihmisiä syntiin. Esimerkiksi kyseisen teoksen ensimmäisen kirjan luvussa 33. ”Of the conversion of the abbot of Morimond, who died and returned to life” Paholaisen kuvaillaan ilmestyneen tyhjältä sairaan miehen luokse ja yrittäneen saada tämän suostumaan sopimukseen, jossa Paholainen parantaisi miehen vastapalveluksena kunnianosoituksista. Tarinan mies ei kuitenkaan suostu sitomaan minkäänlaista sopimusta Paholaisen kanssa ja suuttuneena tämä pahaksi kuvailtu hahmo katoaakin takaisin tyhjiyteen. (Goulton & Power 1929, 39–40.)

Aineistotekstieni keskuudesta esille nousee myös paholaiskäsitteeseen liittyvä kyky lentää, joka esiintyy kuudesti DM:n tekstissä. IV LK:n, DCI:n sekä MM:n teksteissä Paholaisen kuvaan ei liitetä tämänkaltaista kykyä. (Ks. liite 1., taulukko 4.) Lentotaito esiintyy usein yhdessä yliluonnollisen voimakkuuden kanssa, jossa Paholaisen kuvaillaan lähtevän lentoon ja kantavan ihmistä mukanaan ilmassa.³² Voimakkuus, Paholaisen hahmoon liitettävänä kykyinä, esiintyy aineistoni parissa ainoastaan DM:n tekstissä neljässä eri kohdassa. Muissa teksteissä tämä kyky ei esiinny ollenkaan. (Ks. liite 1., taulukko 4.)

---

³¹ Paholaisen kuvaillaan ilmestyvän ja katoavan tyhjiyteen (Goulton & Power 1929, 39–40, 101–102, 130, 134–135, 354, 401).

³² Paholaisella on kyky lentää ja tämä on yliluonnollisen voimakas (Goulton & Power 1929, 44–45, 77, 135–136, 354, 365–365).

DM:n viidennen kirjan luvussa 27. ”Of the lay-brother Theodoric, who was carried by the devil from the city of Lubeck” Paholainen ilmestyy paikalle kuullessaan miehen kutsuvan tätä kirouksessaan ja nostaa tämän ilmaan kantaen tämän pitkän matkan päähän järven rantaan, jonne Paholainen tarinan mukaan viimein pudotti miehen (Goulton & Power 1929, 354). Tarinassa Paholaisen lentotaitoa kuvaillaan hyvinkin normatiivisella tavalla, josta voi päätellä tämänkaltaisen käsityksen Paholaisen kyvyistä olevan suhteellisen tavallinen.

Mielenkiintoisesti, en ole löytänyt aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta viittauksia yhdestäkään edellä mainitsemastani Paholaisen hahmoon liitetystä kyvystä. Tämä on mielestäni omituista, sillä Paholaisen kyvyt ilmestyä ja kadota tyhjiyteen sekä lentotaito ovat jokseenkin useasti toistuvia käsityksiä Paholaisesta. Ne ovat osa Paholaisen kuviteltua hahmoa ja tällä tavoin merkittävä osa paholaiskäsityksiä. Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa toisaalta kuvaillaan Paholaisen hahmolle esimerkiksi siivet, mutta itsessään lentämisen taitoa ei tutkimuksissa tuoda esille (Valk 1997, 90).

4.1.5 Missä Paholainen on?

Keskiaikaisissa Paholaiskäsityksissä Paholaisen aktuaalisella sijainnilla oli myös suuri vaikutus siihen, miten vaarallisena tämän hahmo koettiin. Kirkon oppien mukaisesti Paholaisen oletettiin pysyvän maan alaisessa helvetissä, mutta lähestyttäessä sydän- ja myöhäiskeskiaikaa Paholainen siirtyi helvetin kahlitusta langenneesta enkelistä maanpäälliseksi vaivaksi. Keskiajan lopun kansan uskomuksissa Paholainen ja tämän apurit näyttäytyivät erittäin aktiivisina ja vaarallisina toimijoina maailmassa, eli maan päällä. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 21, 25; Katajala-Peltomaa 2004, 79.) Tässä luvussa tuon esille löydökseni Paholaiseen liittyvistä käsitetyistä sijainneista. Vaihtoehtoina esiintyvät Paholaisen paikantaminen ihmisten sekaan maan päälle tai helvettiin.

Aineistoni parissa Paholainen esiintyy useimmiten maan päällä olevana toimijana, mutta mielenkiintoisesti tästä on myös poikkeuksia. DM:n sekä DCI:n teksteissä esiintyy

kummassakin yksi kuvaus, jossa Paholaisen myyttinen hahmo sijoitetaan helvetiin.³³ Kyseisissä tekstikatkelmissa, joissa Paholainen sijoitetaan helvetiin, Paholaisen kuvaillaan olevan jollain tavalla sidottuna kristinuskon maanalaiseen pätsiin. Esimerkiksi DCI:ssa Paholaisen hahmon kuvaillaan olevan jäänyt rinnastaan kiinni helvetin keskustaan. Tekstissä annetaan myös ymmärtää, että Paholaisella ei ole minkäänlaista mahdollisuutta päästä irti jääkahleestaan, eikä tätä ole koskaan päästetty ihmisten pariin maan päälle. (Durling, Martinez & Turner 1996, 535.)

Maanpäälle Paholainen taas sijoitetaan kaikissa lopuissa DM:n ja MM:n viitteissä. IV LK:n tekstissä ei oteta kantaa Paholaisen ”fyysiselle” sijainnille. (Ks. liite 1., taulukko 5.) Tämän takia voinkin argumentoida myöhäiskeskiaikaisten paholaiskäsitysten keskittyneen asettamaan Paholaisen maanpäälle erittäin suurissa määrissä. Olen nostanut aineistoni parista kaikki ”tutkimushaarukkaani” jääneet tekstiviittaukset tiedostolle, joka saavuttaa huimat 126 sivua. Näistä vain kahdessa tekstikatkelmassa Paholainen sijoitetaan helvetiin.

Omat löydökseni paholaiskäsityksestä, joka paikantaa Paholaisen maan päälle vastaa aikaisemman tutkimuskirjallisuuden tuloksia. Philip C. Almondin käsittelee esimerkiksi tutkimuksessaan *The Devil - a new biography* (2014) Paholaisen sijainnin käsityksissä tapahtunutta muutosta. Almondin mukaan Paholainen ikään kuin karkasi helvetistä, missä tämän paikka oli ja hiipi ihmisten maailmaan. Myöhäiskeskiajan demonologiassa nousee esiin ajatusmaailma, jonka mukaan Paholaisen aktiivinen maanpäällinen toiminta oli kasvavaa ja se kasvaisi edelleen. Paholaisen sijoittaminen maan päälle toi vakavan uhan ihmisen elämään (Almond 2014, 70, 73; Valk 1997, 56; Cohn 1993, 24.) Almond tiivistää käsityksen seuraavalla tavalla: ”Satan and his fallen angels, no longer imprisoned in hell, were once again free to roam the world, doing as they wished” (Almond 2014, 68).

4.1.6 Paholainen suhteessa Jumalaan

---

³³ Paholainen sijoittuu helvetiin (Goulton & Power 1929, 333; Durling, Martinez & Turner 1996, 535).

Käydessä läpi aineistoani huomasin kaikkien teosten käsittelevän omalla tavallaan Paholaisen hahmoa suhteessa Jumalan oletettuun hahmoon. Paholaista kuvaillaan suhteessa kristinuskon Jumalaan kahdella eri tavalla; alisteisena likaisen työn tekijänä tai vastaan kapinoivana sabotoijana. Tässä luvussa käsittelem näitä kahta eri kuvaustapaa selvemmin.

Alisteisena likaisen työn tekijänä Paholaista kuvaillaan IV LK:n tekstissä yhdessä viitteessä, DM:ssa kahdessa, DCI:ssa jälleen yhdessä ja MM:ssa kolmessa eri viitteessä. Paholaisen ja Jumalan hahmojen suhdetta kuvaillaan selvästi eniten MM:ssa, jossa aiheeseen viitataan yhteensä seitsemässä kohtaa. MM on myös mielenkiintoisesti ainoa aineistotekstini, jossa Paholaista kuvaillaan neljässä eri viitteessä vastaan kapinoivaksi sekä sabotoivaksi vastustajaksi, muissa kirjoissa tämänkaltaisesta kuvailusta ei löydy viittauksia. (Ks. liite 1., taulukko 6.)

Aineistossani esiintyvän alisteisen likaisen työntekijän roolissa Paholaisen kuvaillaan tottelevan Jumalan tälle antamia käskyjä ja rankaisevan tottelemattomia ihmisiä vastustelematta määräyksiä. MM:n tekstissä tehdään lukijalle erityisen selväksi näiden kahden myyttisen hahmon välinen voimasuhde. Jo ensimmäisellä sivulla kirjassa todetaan, että kristinuskon Jumalan voimat ovat voimakkaammat kuin Paholaisen ja että Paholainen on ikuisesti alisteinen niille.³⁴ Kapinoivana sabotoijana Paholainen toimii aktiivisesti Jumalan käskyjä ja tämän oletettua hyvyyttä vastaan. MM:ssa kuvaillaan, kuinka Paholainen taistelee jatkuvasti pahuudellaan ja pimeyden voimillaan Jumalan voimia vastaan, vaikka jokainen hyökkäys lopulta epäonnistuukin.³⁵

Aikaisemman tutkimuskirjallisuuden mukaan myöhäiskeskiaikaisen kirkon virallinen dogmi opetti, että kristinuskon Jumala oli kaikkivoipainen ja, että tämä hallitsi koko maailmaa. Sari Kataja-Peltomaa esittää tutkimuksessa *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* (2010) kuinka kansan

---

³⁴ Paholaisen kuvaillaan olevan alisteinen likaisen työntekijä (Alberigo & Tanner 1990, 230, Goulton & Power 1929, 77, 364–365; Durling, Martinez & Turner 1996, 537; Mackay 2009, 91, 225, 254).

³⁵ Paholaisen kuvaillaan olevan kapinoiva sekä sabotoiva vastustaja (Mackay 2009, 103–104, 137, 253–254, 342–343).

piirissä nämä opinkohdat toki tiedettiin, mutta on näyttöä siitä, että monesti todellisuudessa ihmiset uskoivat Paholaisen sekä tämän apureiden, demonien, olevan vaikutusvaltaisempia, luotettavampia ja aktiivisempia toimijoita ihmisten maailmassa. Paholaista ei välttämättä nähty voimakkaammaksi kuin Jumala, mutta ainakin erittäin tosissaan otettavaksi pelottavaksi vastustajaksi. (Katajala-Peltomaa 2004, 80; Olli 2004, 121.)

Paholaisen ja Jumalan välinen suhde on ajan saatossa aiheuttanut runsaasti keskustelua siitä, mikä näiden hahmojen välinen asema ”todellisuudessa” oli. Demonologisessa kirjallisuudessa annetaan ymmärtää, että Paholainen toimii vain ja ainoastaan Jumalan käskyjen mukaisesti. Kuitenkin samaan aikaan tämän kuvaillaan toimivan aktiivisena pahantekijänä ihmisten maailmassa. Tätä ristiriitaa Philip C. Almond kuvailee tutkimuksessaan *The Devil – a new biography* (2014) demoniseksi paradoksiksi (demonic paradox). (Almond 2014, 55.)

Käsityksiä, joissa Paholaisen ymmärrettiin olevan kykeneväinen haastamaan jopa mahdollisesti Jumalan voimat, pidettiin uuden ajan alun Euroopan teologioiden parissa harhaoppisena dualistisena näkemyksenä, joka tuomittiin jyrkästi (Valk 1997, 45). Tämänkaltaiset dualistiset käsitykset eivät kuitenkaan olleet mitenkään uusia näkemyksiä vaan niiden pohja muodostui varhaisen juutalaisuuden parissa Baabelin vankeuden jälkeen, jolloin kyseinen uskonto oli läheisesti yhteydessä muinaispersialaisen zarathustralaisen uskonnon kanssa. Zarathustralaisuudessa maailman nähdään muodostuvan kahden voiman välille, hyvän Jumalan ja pahan Paholaisen. Nämä voimat ovat yhtä voimakkaita ja tasaväkisiä suhteessa toisiinsa. (Valk 1997, 25.)

Myöhäiskeskiajalla levinneimmät, myöhemmin hereettisiksi uskonnollisiksi liikkeiksi julistetut bogomiilit ja kataarit uskoivat, että ihmisten maailman kurjuus johtui siitä, että sen oli luonut paha olento eli Paholainen, eikä hyväksi luonnehdittu Jumala. Paholaiskäsitysten kehityksen ja dualististen ajatusten uudelleen nousun kannalta keskeisenä liikkeenä pidetään kataareja. Näiden kulta-aika sijoittuu 1100–1200-lukujen väliseen aikaan. Kataareja pidettiin aikansa vaarallisimpina hereetikkoina ja heitä

vainottiin erityisen ahkerasti. (Kuula 2010, 122, 124; Almond 2014, 70; Boreau 2006, 96–97.) Kataarit käsittivät Paholaisen hahmona, joka tuli ottaa erityisen tosissaan, sillä tämän voimat olivat yhtä voimakkaat tai jopa voimakkaammat kuin Jumalan. (Almond 2014, 70; Levack 2006, 36.)

Kirkon vastalause kataarien ja muiden harhaoppisiksi julistettujen liikkeiden opetuksia vastaan tiivistettiin yhteen lauseeseen IV Lateraanikonsiilin tekstissä. Kyseistä kirkolliskokousta pidetään yhtenä tärkeimmistä ekumeenisista kokoontumisista keskiajalla. Kokouksessa kirkon virallinen oppi määritti Paholaisen täydellisen alisteiseksi kristinuskon Jumalalle. Samalla kyseinen kirkolliskokous kuitenkin vahvisti Paholaisen olemassaolon aikalaisille (Russell 1984, 188; Russell 1988, 160.)

Kataarien opit voimakkaasta luoja-Paholaisesta hiljennettiin loppujen lopuksi niin sanalla kuin miekalla. Kirkon viralliset tahot pyrkivät 1200-luvulla teroittamaan niin sanottua oikeaa oppia siitä, mikä Paholainen oli ja mitä tämän uskottiin tehneen. Kansan keskuudessa kiinnostus Paholaisen hahmoa kohtaan lisääntyi sitä mukaa, mitä enemmän tästä kontroversiaalisesta hahmosta keskusteltiin. (Kuula 2010, 127) Kataarien ja muiden liikkeiden tuomat dualistiset ajatukset ehtivät kirkon yrityksistä huolimatta assimiloitua uskontoon ja erityisesti kansan uskomuksiin. Dualistinen ajatusmaailma voimakkaasta Paholaisesta, joka kävi jatkuvaa taistelua Jumalaa vastaan, nousi uudelleen keskeiseksi teemaksi uuden ajan alussa. Tällöin tämä asetelma liitettiin noitavainojen yhteyteen. (Levack 2006, 36.)

Löydökseni Paholaisesta niin alistuvana likaisen työn tekijänä kuin sabotoivana vastustajana ovat toisin sanoen yhteneväisiä aikaisemman tutkimuskirjallisuuden kanssa. Ne vastaavat mielestäni Philip C. Almond kuvailemaa ”demonista paradoksia”, jossa Paholaiseen liitettävät käsitteet riitelevät keskenään suhteessa Jumalan kaikkivoipaisuuden kuvan kanssa. Vaikka aineistostani esiin nostamani tekstikatkelmien käsityksistä saa kuvan, joka omalta osaltaan korostaa Jumalan asemaa ja kykyä pakottaa Paholainen tekemään mitä tämä tahtoo, on niissä silti nähtävissä ristiriitaisuutta. Tämä

ristiriitaisuus näkyy esimerkiksi kaikissa niissä kuvauksissa, joissa Paholainen tekee jotain erityisen pahaan tai väkivaltaista.

4.1.7 Paholaisen voimien pohja

Aineistotekstieni parissa Paholaisen voimia ja niiden perustaa kuvaillaan suhteellisen toispuolisesti. MM:ssa tämän kaltaista kuvailua esiintyy yhteensä 24 viitteessä, kun taas DM:ssa Paholaisen voimiin viitataan vain kahdessa viitteessä. Muissa aineistoissa ei esiinny minkäänlaista viittausta tämänkaltaiseen paholaiskuvailuun. Paholaisen voimia ja niiden pohjaa kuvaillaan aineistoni parissa hyvin erilaisilla tavoilla, joita ovat esimerkiksi Jumala voimia rajoittavana tai antavana toimijana, Paholaisen voimat suhteessa muihin enkeleihin ja ihmisen synty voimien pohjana. (Ks. liite 1., taulukko 7.) Tässä luvussa tuon esille aineistostani tekemäni löydökset Paholaisen voimista ja niiden käsitetyistä laajuudesta.

Paholaisen voimia kuvaillaan aineistossa Jumalan rajoittamiksi, josta löytyy yhteensä seitsemäntoista kuvausta. (Ks. liite 1., taulukko 7.) MM:ssa Paholaisen kuvaillaan haluavan aiheuttaa mahdollisimman paljon tuhoa ihmisten maailmaan sekä ihmisille kuin mahdollista, mutta tämä ei onnistu siinä, koska uskomuksien mukaan Jumala rajoittaa Paholaisen voimia eikä anna tällä tavoin tämän tapahtua. Paholaisella ei ole tämän käsityksen mukaan voimia tai valtaa ilman, että Jumala ne tälle myöntää. Tämä myyttinen hahmo ei myöskään voi tuhota mitään väkivalloin tai satuttaa ihmistä ilman tälle myönnettyä lupaa.³⁶

Tätä lupaa kuvaillaan MM:ssa nimellä jumalallinen lupa (divine permission) jolla tarkoitetaan Jumalan Paholaiselle myöntämiä voimia tai oikeuksia tehdä pahuutta tai hukutella ihmisiä tiettyjen ehtojen mukaisesti. MM:ssa esiintyvän paholaiskäsityksen

---

³⁶ Jumala rajoittaa Paholaisen voimia tai ei anna lupaansa tämän pahoihin tekoihin (Goulton & Power 1929, 386–387; Mackay 2009, 103–104, 106, 110–111, 122, 137, 172, 187, 190, 193, 205, 210, 213, 275–276, 356, 437, 473).

mukaan Paholainen ei voi koetella ihmisiä ilman Jumalan myöntämää jumalallista lupaa.

³⁷ Kyseisessä aineisto tekstissä tätä kuvaillaan muun muassa seuraavalla tavalla:

“But the Devil can do none of these things except by the permission of God, Who, together with His good angels, often suppresses his evil when he seeks to deceive and harm us” (Mackay 2009, 205).

”Jumalallista lupaa” käsitellään vastaavanlaisesti myös aikaisemman tutkimuksen parissa. Norman Cohn lähestyy aihetta tutkimuksessaan *Europe’s inner demons – the demonization of Christians in medieval Christendom* (1993) tuoden esille, että myöhäiskeskiaikaisen käsityksen mukaan Jumalan armo estää Paholaisen vihamieliset teot ihmiskuntaa kohtaan, jota ilman ihmisten maailma olisi tuhon oma. Jumala ei myönnä Paholaiselle lupaa tuhota ja aiheuttaa ihmisille vahinkoa. (Cohn 1993, 27.) Keskiajan lopun demonologia määritteli Paholaisen voimien olevan tavallisen luonnon voimien rajoissa. Tämä tarkoitti esimerkiksi sitä, että Paholainen ei pysty todellisuudessa muuttamaan toisen ihmisen muotoa joksikin muuksi kuin tämä on. Kertomuksissa selitetään, kuinka Paholainen vaikuttaa katselijoiden mieleen aiheuttaen näille tämän illuusion. (Almond 2014, 77.)

Paholaisen voimia suhteessa muihin myyttisiin enkeleihin kuvaillaan aineistoni parissa ainoastaan MM:n kolmessa viitteessä (Ks. liite 1., taulukko 7). Viitteissä Paholaisen kuvaillaan olevan ylivoimainen muihin enkeleihin verrattuna, mutta hyvät enkelit voivat kuitenkin edelleen estää Paholaisen toimia jumalallisen luvan pohjalta. MM:ssa kuvaillaan kuinka Paholaisen voimat ja luonnolliset kyvyt peittoavat alleen muiden enkeleiden kyvyt. Lisäksi todetaan, että vaikka Lucifer putosikin kadotukseen taivaasta, tämän voimat eivät hävinneet vaan ikään kuin muuttivat muotoaan tummiksi ja ontuviksi siitä, mitä ne olisivat olleet.³⁸

---

³⁷ Jumalallinen lupa (Mackay 2009, 104, 155–156, 172, 182, 193, 205, 210, 254, 272, 275–276, 267, 296–297, 338, 344, 421, 489, 551, 572–573).

³⁸ Paholaisen voimat suhteessa muihin enkeleihin (Mackay 2009, 296–297, 253).

Ihmisten synty Paholaisen voimien pohjana esiintyy toiseksi eniten aineistotekstieni parissa. MM:ssa tähän viitataan yhteensä neljässä viitteessä, kun taas muissa lähteissä ei löydy yhtäkään viittausta tämänkaltaiseen käsitykseen. (Ks. liite 1., taulukko 7.) Viitteiden keskiössä on ajatus, että mitä enemmän ihminen tekee syntiä, joita ei ripitä, sitä enemmän hän altistaa itsensä Paholaisen armoille. Paholainen puolestaan saa näistä synneistä voimaa tehdä pahoja tekojaan, useimmin juuri synnin tekijälle. Viitteissä mainitaan myös, että ihmisen tulee katua syntejään, jotta Paholainen ei saa täydellistä valtaa häneen.³⁹

En löytänyt kummastakaan edellä mainitsemastani Paholaisen voimiin liitetystä käsityksestä viittauksia aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Kummassakin tapauksessa tekstiviittauksia kyseisiin voimiin on suhteellisen vähäinen määrä, jonka takia on mahdollista, että muut tutkimukset eivät ole nostaneet niitä esiin. Itse pidän niitä mielenkiintoisina erilaisina esimerkkeinä aineistoteksteissäni esiintyvistä paholaiskäsityksistä. Erityisesti minua kiinnostaa käsitys, jonka mukaan Paholaisen voimat ovat itseasiassa peräisin ihmisten synneistä, joka voidaan argumentoida olevan ristiriitainen monen muun enemmän näkyvän käsityksen kanssa.

4.1.8 Mikä on Paholaisen motiivi

Käsitykset Paholaisen toiminnan motiiveista esiintyvät suhteellisen harvana aineistossani. Eniten viittauksia tämän kaltaiseen käsitysmalliin Paholaisesta ja tämän myyttisestä hahmosta löytyy MM:sta, josta niitä löytyy yhteensä kuudessa eri viitteessä. DM:ssa viitataan Paholaisen mahdollisiin motiiveihin vain yhdessä viitteessä. Muissa aineistokirjoissa ei aiheesta löytynyt viittauksia. Tässä luvussa käyn läpi aineistoni parista esille nousseita käsityksiä Paholaisen motiiveista. Nämä motiivit ovat Paholaisen halu pilkata Jumalaa sekä tämän oletettu viha hyvyyttä kohtaan. (Ks. liite 1., taulukko 8.)

Motiivi pilkata Jumalaa esiintyy kahdesti MM:ssa (Ks. liite 1., taulukko 8). Näissä viitteissä tehdään selväksi se, että kaikki mitä Paholainen tekee tai aikoo kertomusten

---

³⁹ Paholainen saa voimansa ihmisten synneistä (Mackay 2009, 254–255, 402, 451).

mukaan tehdä, tapahtuu vain pilkaksi ja kiusaksi Jumalaa kohtaan. Paholaisen motiivina on estää ja haitata mahdollisimman paljon kaikkea sitä, mitä pidetään hyvinä Jumalan tekoina. Esiin nousee myös käsitys siitä, että Paholainen haluaa nostaa itsensä apulaistensa avulla yhtä arvostettuun asemaan kuin kristinuskon luojajumala, haluten näin loukata tätä.⁴⁰

Paholaiselle kuvailtu motiivi hyvyyden vihaamisesta taas esiintyy yhteensä viidesti DM:n ja MM:n välillä (Ks. liite 1., taulukko 8). Aineistosta nousevissa katkelmissa Paholaisen kuvaillaan tekevän tekojaan sen takia, että tämän uskotaan vihaavan hyvyyttä sekä ihmisten hyveitä. Niin DM:ssa kuin MM:ssa kuvaillaan, kuinka Paholainen nauttii hyvien ja hyveellisten ihmisten johdattamisesta kadotukseen. Mielenkiintoisesti MM:ssa tarkennetaan, että jo valmiiksi pahojen ihmisten johdattaminen kadotukseen ei ole yhtä miellyttävää Paholaiselle kuin hyvien niin sanottujen kunnollisten ihmisten.⁴¹

En ole suoranaisesti kohdannut vastaavanlaista Paholaisen motiivin erittelyä tutustumissani aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Toki aikaisemmin tässä tutkimuksessa käsittelemäni pahuuden luonnehdinnan oheen liittyy myös Paholaisen motiivi pilkata kristinuskon Jumalaa sekä vihata silmittömästi kaikkea hyvää. Paholaisen kaikenpuolisesta pahuudesta on siis toki tutkimustuloksia, muttei välttämättä aivan samalla tavalla eriteltynä kuin itse olen edellä tehnyt.

Edellä olevissa luvuissa olen käynyt läpi aineistoteksteistäni nousseita paholaiskäsitteiden teemoja, jotka määrittelevät Paholaista hahmona. Kyseistä yläkäsitettä määritteleviä tekstikatkelmia esiintyy eniten 1200-luvun DM:ssa, jossa Paholaista kuvaillaan hahmona eniten aineistotekstien kesken. Tämä on mielestäni mielenkiintoinen löydös, sillä 1200-lukua pidetään aikaisemman tutkimuksen parissa keskeisenä taitekohtana paholaiskäsitteiden muutoksille (Bureau 2006, 5, 201;

---

⁴⁰ Paholaisen motiivi on pilkata Jumalaa (Mackay 2009, 342–343, 287).

⁴¹ Hyvyyden ja hyveiden vihaaminen Paholaisen motiivina (Goulton & Power 1929, 204–205; Mackay 2009, 270, 277, 370, 376).

Muchembled 2003, 10; Nenonen 2006, 123). Löydöksieni määrä vahvistaa, ainakin periaatteessa, ”demonologisen käänteen” premissit.

Aineistotekstieni pohjalta voin argumentoida myöhäiskeskiaikaisten paholaiskäsitysten käsittävän Paholaisen ylitsepursuavan pahana olentona, joka esittäytyy tekstikatkelmissa, joko ihmisten tai yliluonnollisten olentojen hahmoissa. Tämän myyttisen pahuuden hahmon ymmärretään hallitsevan muutamia yliluonnollisia kykyjä, joista useimmiten esiintyvät kyky ilmestyä ja kadota tyhjyyteen sekä lentotaito. Suhteessa kristinuskon Jumalaan, Paholaisen kuvaillaan olevan alisteisessa asemassa ja tämä toimii ikään kuin Jumalan likaisen työn tekijänä. Tekstikatkelmissa annetaan myös ymmärtää, että Jumala rajoittaa Paholaisen valtaa ja voimia, jottei tämä pääsisi kostamaan maanpäällisille ihmisille.

4.2 Paholaisen toimijuus

Tässä luvussa käsittelen Paholaiskäsitysten toista osaa, joka kuvaa Paholaisen toimintaa tai tämän hahmon aktiivista toimijuutta. Käsityksiin sitä, mikä tämä myyttinen pahuuden hahmo on, liittyy myös vahvasti se, mitä tämän on uskottu tekevän tai olevan kykeneväinen tekemään. Aineistoteksteistäni esiin nousi vahvasti Paholaisen toiminta, joka ennen kaikkia kohdistuu ihmisiä kohtaan asettaen näin pelottavan varjon myöhäiskeskiajan kristittyjen ylle. Olen muodostanut aineistojeni parista Paholaisen toimijuutta käsitteleviä kategorioita, joita ovat houkuttelu syntiin, sopimuksiin tai liittoihin, ihmisten riivaaminen, kiusaaminen sekä tappaminen. (Ks. liite 1., taulukot 9–13.)

4.2.1 Houkuttelee ihmisiä syntiin

Paholaiskäsitys, jossa Paholainen houkuttelee ihmisiä syntiin, esiintyy suhteellisen tasaväkisesti niin DM:n ja MM:n välillä. IV Lateraanikonsiilissa tähän viitataan yhdessä sen merkittävimmässä viittauksessa, kun taas DCI:sta ei löydy yhtäkään kuvausta Paholaisen toimijuuteen syntiin houkuttelijana. Keräämäni aineiston pohjalta muodostui

kolme kategorialla, jotka ovat seuraavanlaiset: Paholaisen houkuttelee syntiin viettelemällä, turhamaisuudella tai tavaralla ja taivuttelemalla. (Ks. liite 1., taulukko 9.)

Mielenkiintoisesti DM:sta sekä MM:sta löytyy kuvausta, joissa tarkennetaan, että Paholaisen houkuttelu syntiin tapahtuu niin sisäisesti kuin ulkoisesti. Tällä aineistoteksteissä tarkoitetaan sitä, että Paholaisen ymmärretään ilmestyvän jossakin hahmossa ja tällä tavoin houkuttelevan syntiin, mutta myös sitä, että tämä voi tehdä sen ihmisen mielensisäisesti. Paholaisen vaanii ihmistä tämän tiedostaman ja tiedostamattoman rajoilla, tehden tämän hahmosta vielä uhkaavamman.⁴²

Paholaiskäsitys, jonka mukaan Paholainen houkuttelee syntiin viettelemällä, esiintyy viisi kertaa DM:ssa ja yhden kerran MM:ssa. IV LK:ssa ja DCI:ssa tästä ei taas löydy ollenkaan kuvausta. (Ks. liite 1., taulukko 9.) Tekstikatkelmissa, joissa Paholainen pyrkii houkuttelemaan ihmisiä syntiin, kohdistuu tämä niin naisiin kuin miehiinkin. Paholaisen kuvaillaan houkuttelevan ihmisiä seksuaalisiin tekoihin niin toistensa kuin myös itsensä kanssa. Tähän tarkoitukseen Paholaisen kuvaillaan ottavan mahdollisimman viettelevän hahmon, joka sopii kohteensa mieltymyksiin. Kuvatut kohtaukset voivat olla suostumuksellisia, mutta osassa on selkeitä hyväksikäytön piirteitä^{43, 44}.

DM:n ensimmäisen kirjan luvussa 30. ”Of a youth, in whose case a nun, made pregnant by him, was the cause of conversion” on kertomus nuoresta miehestä, jonka Paholainen houkuttelee intohimon syntiin nunnan kanssa. Tämän suhteen takia tarinan nunna tulee raskaaksi, mikä saa kyseisen nuoren miehen kääntymään munkiksi. Tarinan mukaan miehen halu ottaa munkin vala pilaa Paholaisen suunnitelmat tuhota miehen elämä ja johtaa tämä kadotukseen. (Goulton & Power 1929, 38.)

---

⁴² Paholainen houkuttelee syntiin ulkoisesti ja sisäisesti (Goulton & Power 1929, 195; Mackay 2009, 142, 155–156, 174, 175).

⁴³ Dialogus Miraculorum kolmannen kirjan luvussa kymmenen ”Of John, Scholasticus of Prum, who is said to have lain with a demon” Paholainen näyttäytyy rakastuneelle munkille tämän rakkauden kohteen hahmossa ja hyväksikäyttää tätä paljastamatta oikeaa identiteettiään. Seuraavana aamuna Paholainen paljastaa, että mies ei ollutkaan maannut naisen kanssa vaan itse Paholaisen. (Goulton & Power 1929, 137.)

⁴⁴ Paholainen houkuttelee syntiin viettelemällä (Goulton & Power 1929, 38, 134–135, 135–136, 137, 138, 362–363; Mackay 2009, 427).

Paholaisen kuvaillaan DM:ssa pyrkivän houkuttelemaan siveyslupauksen antaneita nunnia ja munkkeja hylkäämään valansa viettelyn avulla. Tarinoissa Paholaisen ei kuvailla haluavan ryhtyvän itse seksuaalisiin akteihin vaan saada ainoastaan elämänsä uskolle luvanneet ihmiset luopumaan antamistaan lupauksista. Jokaisessa katkelmassa, jossa tämänkaltaista Paholaisen toimintaa kuvaillaan, tarinan kohde tajuaa kyseessä olevan itse Paholainen ja kieltäytyy antautumasta tämän armoille.⁴⁵

Aikaisemmassa tutkimuksessa käsitellään vastaavanlaisesti Paholaisen houkuttelua intohimon syntiin. Hyvänä esimerkkinä tästä toimii Charles W. Connellin kuvailu tutkimuksessa *Handbook of Medieval Culture 1. - Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages* (2015), jossa hän tuo esille kuinka keskiaikaiseen maailmankuvaan liittyy vahvasti pelko erinäisiä asioita kohtaan. Näitä pelkoja olivat muun muassa pelko maailmanlopusta, helvetin kivuista, viimeisestä tuomiosta, mutta myös pelot seksuaalisista poikkeavuuksista, kuten homoseksuaalisuudesta ja sodomiasta. Seksuaalisuuteen liittyvissä peloissa Paholainen ja tämän edustama kadotus vei kuitenkin voiton kaikista muista peloista. Paholainen seksuaalisiin tekoihin viettelevänä hahmona oli erityisen häiritsevää ajatus, joka aiheutti huolta aikalaisten keskuudessa. (Connell 2015, 513.)

Seksi Paholaisen kanssa oli aikalaisten käsitysten mukaan kammottava teko, joka ilmestyi demonologisiin teksteihin kuvailemaan noidan ja Paholaisen välistä sopimusta vasta myöhään 1400-luvun lopulla. Tätä aikaisemmin mainituissa viitteissä seksuaaliset teot määritelläänkin suurissa määrin hyväksikäytöiksi tai kuten Philip C. Almondin tutkimuksessa *The Devil - a new biography* (2014) asian pukee saatanallisiksi pahoinpitelyiksi (satanic assault). Poikkeuksia tähän löytyy kuitenkin niin kuin kaikkeen. Paholaisen kanssa seksiin suostuvat naiset kuitenkin luokiteltiin erittäin pahamaineisiksi ja kurjiksi olennoiksi. *Malleus Maleficarumissa* seksi Paholaisen kanssa, oli se sitten suostumuksellista tai ei, luokiteltiin aina osaksi saatanallista sopimusta. (Tuczay 2015, 1789; Almond 2014, 103; Kors & Peters 1973, 9.)

---

⁴⁵ Paholainen houkuttelee hylkäämään siveyden valat (Goulton & Power 1929, 54, 130, 253).

Löydökseni mukaan Paholaisen käsitetään houkuttelevan ihmisiä esimerkiksi intohimon syntiin ja jopa seksiin itse pahuuden ilmentymän kanssa. Havaintoni ovat yhteneväisiä aikaisemman tutkimuksen tulosten kanssa. Aineistoteksteissä Paholaisen ei nähdä hakevan seksuaalisista teoista mielihyvää itsellensä vaan tämän käsitetään haluavan ainoastaan turmella synnillä niihin suostuvat ihmiset. Vastaavanlaiset käsitykset vahvistavat jälleen kerran niitä paholaiskäsitteitä, jotka kuvaavat tämän hahmon erittäin synkässä valossa.

Paholainen houkuttelee ihmisiä syntiin myös turhamaisuudella tai tavaralla, joita tämä antaa vastalahjaksi syntiin ja tätä kautta tämän armoille antautumisesta. Viitteitä tämänkaltaisesta houkuttelusta löytyy ainoastaan DM:sta, jossa niitä on kaksi kappaletta. Muissa aineistoteksteissäni ei ole ollenkaan viittauksia tämän kaltaisesta syntiin houkuttelusta. (Ks. liite 1., taulukko 9.) Viitteissä Paholaisen kuvaillaan houkuttelevan ihmisiä kauniilla sanoilla, kehuilla ja ylistyksillä sekä tarjoamalla näille taikaesineitä ja rikkauksia. Kertomuksien mukaan Paholaisen lahjat ovat aina petollisia ja vaikka ne aiheuttavat hetkellistä hyötyä tai onnea, tuhoavat ne niihin langenneet lopulta.⁴⁶

Kyseisestä paholaiskäsitteestä, jonka mukaan Paholainen houkuttelisi ihmisiä syntiin turhamaisuudella tai tavaroilla, ei löydy viittauksia muissa myöhäiskeskiajan Paholaista koskevissa tutkimuksissa. Tekstikatkelmia, joissa tämänkaltaisen näkemys esiintyy, on toki vain vähäinen määrä, josta mainitsemattomuus saattaa johtua. Toki omasta mielestäni tämä on erityisen mielenkiintoinen paholaiskäsite, sillä se esiintyy ainoastaan yhdessä aineistoteksteistäni. On siis mahdollista sanoa, että myöhäiskeskiajan alun käsitykset Paholaisen houkuttelusta syntiin sisälsivät tämän enemmänkin maallisen tavan manipuloida ihmisiä. Koska tämä tapa ei enää esiinny myöhemmissä aineisto teksteissä voi argumentoida käsityksen joko poistuneen muiden joukosta tai muuttaneen muotoa.

---

⁴⁶ Paholainen houkuttelee syntiin turhamaisuudella ja tavaralla (Goulton & Power 1929, 39–40, 130).

Kolmas kategoria Paholaisen houkuttelu syntiin taivuttelemalla ihmisten mieltä, on suurin aikaisemmista kategorioista. Kyseisestä kategoriasta löytyy yhteensä 14 tekstikatkelmaa aineiston kesken. Yksi kuvaus IV LK:ssa, neljä DM:ssa ja yhdeksän MM:n tekstissä. DCI:ssa ei löydy yhtäkään kuvausta tämänkaltaiseen käsitykseen Paholaisen houkuttelemisesta. (Ks. liite 1., taulukko 9.) Teksteistä esiin nousseissa kuvauksissa tehdään selväksi, että tämä niin sanottu taivuttelu tapahtuu niin ulkoisesti kuin sisäisesti. Paholaisen taivuttelua syntiin mielensisäisesti kuvaillaan tapahtuvan inspiroimalla ihmisten mieltä tai antamalla pahuuteen johtavia ajatuksia näiden mieliin. Viitteissä tätä suostuttelua kuvaillaan korviin kuiskutteluna, ihmisten sisäisten höyryjen liikutteluna, väärän tai valheellisen informaation syöttämisenä tai illuusioiden näyttämisenä. Paholainen synnyttää myös ihmisissä intohimon tai vihan, joka aiheuttaa synnin.⁴⁷

MM:n tekstissä tästä esiintyy mielestäni hyvä kuvaus, jossa kerrotaan, kuinka Paholainen pyrkii taivuttelemaan ihmisten mieliä. Paholaisen kuvaillaan tekevän tätä uudelleen ja uudelleen, jotta loppujen lopuksi väsytyt mielet taipuisivat tämän johdatteluun. Tekstikatkelmassa kuitenkin kerrotaan, että Paholaisen taivuttelu ei koskaan tule olemaan voimakkaampaa kuin ihmisten mielet, jos he vain pysyvät vahvoina. Kertomus antaa ymmärtää, että Jumala antaa Paholaisen jatkaa tämänkaltaista taivuttelua syntiin, jotta ihmiset eivät muuttuisi täysin löysiksi ja laiskoiksi. (Mackay 2009, 275-276.)

Sari Katajala-Peltomaa kuvailee yhtenevästi omien löydöksieni kanssa Paholaisen taivuttelua toimittamassaan tutkimuksessa *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* (2010). Katajala-Peltomaa mukaan myöhäiskeskiajan demonologiassa Paholaisella uskottiin olevan useita mahdollisuuksia toimia ja houkuttaa ihmisiä syntiin liikkeessään heidän keskellään. Ihmisten tekemät synnit demonisoitiin ja niiden alkuperää tutkittiin. Syylliseksi muodostui useimmiten itse Pahuuden personifikaatio, johon yhdistettiin kaikki maailman pahuus. Paholainen ja tämän apulaiset, demonit, saattoivat ottaa minkä tahansa hahmon, jonka avulla he saivat ihmisiä johdateltua syntiin. Näkymättömänä henkiolentona Paholainen pääsi lähelle

---

⁴⁷ Paholainen houkuttelee syntiin taivuttelemalla (Goulton & Power 1929, 135–136, 201, 335, 339–340; Mackay 2009, 142, 157, 175–176, 177, 179, 275–276).

ihmistä kuiskuttelemaan tämän korviin ja taivuttelemaan tätä pahuuteen. Toisaalta Paholaisen uskottiin myös pyrkivän tekemään suostutteluun, myös havaittavissa hahmoissa. (Katajala-Peltomaa 2004, 80–81.)

Montague Summers kirjoittaa tutkimuksessaan *The History of Witchcraft and Demonology* (1956) kuinka myöhäiskeskiaikaisen kirkon virallisessa opissa tehtiin selväksi, että ihminen lankesi syntiin Paholaisen houkuttelun ja taivuttelun syystä. (Jatkan kyseisestä aiheesta lisää luvussa 4.3, jossa käyn läpi aineistosta löytämiäni käsityksiä ihmisten synnin alkuperästä.) Paholaisen houkuttelu ei demonologian mukaan jäänyt vain Eedeniin, vaan kirjoitusten mukaan tämä pahuuden ruumiillistuman uskottiin tekevän sitä jatkuvasti toivoen saavansa yhä enemmän ihmisiä kadotukseen mukanaan. (Summers 1956, 52; Almond 2014, 102; Broedel 2003, 41.)

4.2.2 Paholainen pyrkii sopimukseen tai liittoon ihmisten kanssa

Paholaisen toimijuutta kuvaillaan aineiston parissa myös tämän yrityksinä houkutella ihmisiä ”saatanallisiin sopimuksiin” tai liittoihin itsensä kanssa. Sopimuksen yhteydessä ihminen antautuu Paholaisen valtaan ja käytettäväksi niin kuin tämä tahtoo. (Cohn 1993, 144.) Aineistotekstien parissa Paholaisen tarjoamaan sopimukseen viitataan kolmesti DM:ssa, kun taas MM:ssa yhteensä kuudessatoista viitteessä. IV LK:ssa tai DCI:ssa ei tähän viitata kertaakaan. (Ks. liite 1., taulukko 10.) Tässä luvussa tuon esille aineistostani löytämäni paholaiskäsitykset, joiden kohteena toimii sopimus tai liitto Paholaisen kanssa.

Aineiston parissa sopimuksesta (pact) Paholaisen kanssa annetaan paljon informaatiota, joskin se vaihtelee piiteiltään ja muodoiltaan. Ajatus on kuitenkin suhteellisen sama. Paholaisen kerrotaan haluavan solmia sopimuksia ihmisten kanssa, jotta tämä pääsisi ivaamaan Jumalaa sillä, että jotkut tämän luojajumalan luomista ovat valmiita antautumaan tämän valtaan. Tekstikatkelmissa annetaan ymmärtää, että sopimuksen yhteydessä ihminen kieltää Jumalan, tekee jonkinlaisen eroamisen merkin kädellään ja tekee kunniaa Paholaiselle. Aineisto tähdentää, että tässä kohtaa ihminen luovuttaa Paholaiselle sielunsa ja ruumiinsa, jotka ovat tämän käytettävissä niin kuin tämä tahtoo.

Sopimuksen sinetiksi Paholaisen alaiset osallistuivat seksuaalisiin akteihin, joko itse Paholaisen kanssa tai tämän demonien.⁴⁸

MM:n viitteissä tuodaan esille, että Paholaisen kanssa solmittu sopimus ei aina ole täysin pitävä. Sopimuksen laatu saattaa nimittäin olla vain osittainen tai se saattaa raueta, jos Paholainen ei pidä alaistansa tarpeeksi omistautuneena alamaisena. Viitteissä mainitaan, että uskosta on luovuttava niin puheella kuin sydämellä, jonka jälkeen niin sanottu kokeiluaika alkaa.⁴⁹ Paholaisen kanssa sopimuksen solmineesta ihmisestä käytetään aineiston parissa käsitettä ”noita”. Kun ihmisestä tulee sopimuksen yhteydessä noita, saattaa tämä kertomusten mukaan saada Paholaiselta voimia tai kykyjä tehdä paha, mustaa taikuutta eli ”maleficium”. MM:n tekstin mukaan Paholainen solmii usein sopimuksia niin sanottujen ”toisen naisien” kanssa, sekä niiden, jotka syyllistyvät aviirikokseen. Avioliitossa elävät eivät kuitenkaan jää ulos syytettyjen joukosta, vaan ovat aviopuolisot myös vaarassa joutua Paholaisen alaisuuteen.⁵⁰ DM:ssa kyseistä paholaiskäsitystä kuvaillaan myös seuraavalla tavalla: “The devil allows his servants to prosper well enough in this world, but always betrays them in the end” (Goulton & Power 1929, 364-365).

Alan C. Korsin ja Edward Petersin tutkimuksessa *Witchcraft in Europe 1100–1700-A Documentary History* (1973) kuvaillaan vastaavanlaisesti omien löydöksiensä kanssa Paholaisen sopimusta. Tutkimuksessaan he tuovat esille, kuinka Paholaisen uhkakuva keskiajan loppupuolella sai uuden terän, kun kirkon virallinen demonologia ryhtyi opettamaan, että Paholainen teki eräänlaisia ”saatanallisia sopimuksia” niihin vapaaehtoisesti suostuvien ihmisten kanssa. Sopimukseen liittyvien yksityiskohtien voidaan todeta nousseen suoraan kansan uskomusten parista ja näin sitoutuneen ajan saatossa yhteen virallisten mielipiteiden kanssa. Paholaisen opetettiin houkuttelevan tavallisia ihmisiä tähän anteeksiantamattomaan syntiin tarjoamalla näille lahjoja sekä uskomattomia kykyjä. Liitto sinetöitiin seksillä, joko Paholaisen tai demonien kanssa. (Kors & Peters 1973, 9; Valk 1997, 19.)

---

⁴⁸ Paholaisen sopimuksen piirteet (Goulton & Power 1929, 39–40, 87; Mackay 2009, 99, 120, 182, 187, 278–279, 287, 288, 366, 387, 409, 489, 496, 543, 617–618).

⁴⁹ Paholaisen sopimuksen kokonaisuus ja kokeiluaika (Mackay 2009, 287, 288, 409).

⁵⁰ Paholaisen kanssa tehdystä sopimuksesta syntyy noita (Mackay 2009, 99, 120, 187, 387).

Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa tuodaan esille käsityksiä, joiden mukaan myöhäiskeskiajan Euroopassa ihmiset omaksuivat oppeja, joissa Paholainen ja tämän demonit eivät olleet vain näkymättömiä pahuuden myyttisiä olentoja. Kyseiset hahmot olivat käsitysten mukaan erittäin aktiivisia toimijoita, jotka saattoivat vallata esimerkiksi naapurin sielun. Tämän kaltainen paholaiskuva sai aikalaiset ajattelemaan, että kuka tahansa saattoi solmia sopimuksen Paholaisen kanssa ja ryhtyä tekemään tämän johdatuksella kamalia tekoja. (Cohn 1993, 29–30; Almond 2014, 129.)

Taikuus käsitteenä tunnetaan useassa kulttuurissa ympäri maailmaa ja ennen 1400-luvun loppua se luokiteltiin usein kahteen eri luokkaan. Valkoisen magian uskottiin olevan hyviin tarkoituksiin, kuten synnytyksessä avustamiseen, käytettävää taikuutta. Musta magia taas luokiteltiin vahingoittavaksi taikuudeksi, jolla pyrittiin tekemään ainoastaan pahoja tekoja. (Levack 2006, 4–7.) Latinan sana ”Maleficia” liitettiin tiiviisti vahingoittavaan mustaan taikuuteen ja myöhemmin tunnettiin synonyymina noituudelle. (Nenonen 2006, 53.) Brian P. Levack tutkimuksessaan ”*The Witch-Hunt in Early Modern Europe*” (2006) tiivistää noidan määritelmän seuraavalla tavalla:

” A witch was a person who not only performed harmful magic but who also made a pact with the Devil and paid some sort of homage to him. Witchcraft was therefore diabolism, the worship of the Devil “(Levack 2006, 7–8).

Noitamyytin kehityksen alussa noitia syytettiin ainoastaan muita ihmisiä kohtaan tehdystä vahingosta mustalla magialla. Kuitenkin jo myöhäiskeskiajalla demonologia opetti, että noita oli hahmo, nainen, mies tai jopa lapsi, joka oli luopunut kristinuskosta ja solminut sopimuksen ihmiskunnan vihollisen, Paholaisen kanssa. (Valk 1997, 19; Cohn 1993, 144; Rose 1989, 13.) Noidan ja Paholaisen sopimukseen liittyi myös monia aikalaisia hirvittäviä kuvauksia, joissa noidat harjoittivat kauhistuttavia rituaaleja (Rose 1989, 6; Kuula 2010, 205).

Aikaisemman tutkimuksen mukaan myöhäiskeskiaikainen demonologia opetti, että tavallisella ihmisellä ei voi olla minkäänlaisia yliluonnollisia kykyjä ilman, että tämä olisi astunut sopimukseen Paholaisen kanssa (Valk 1997, 127). Paholaisen avulla noidan uskottiin olevan kykeneväinen tuhoamaan kenen tahansa elämän, jos tämä niin halusi. Tämä saattoi sairastuttaa ihmisen yllättäen niin ruumiilta kuin mieleltään, tai jopa aiheuttaa hengenvaarallisia vahinkoja. Noidan uskottiin olevan myös kykeneväinen aiheuttamaan lapsettomuutta tai tuottamaan naisille keskenmenoja. Usein noidan uskottiin sairastuttavan karjan sekä aiheuttavan huonon sään, joka tuhoaisi sadon tuoden näin nälänhädän siitä riippuvaisille ihmisille. (Cohn 1993, 145.)

Aineistoteksteistäni löytämäni paholaiskäsitteet, jotka keskittyvät käsittelemään Paholaisen ja ihmisen välisiä myyttisiä sopimuksia tai liittoja, ovat erittäin samankaltaisia kuin muiden samankaltaisesta aiheesta tehtyjen tutkimusten tulokset. Omasta mielestäni on mielenkiintoista nähdä, kuinka suuri ilmaantumisero kyseisellä kategorialla on aineistoni kesken. Sopimus tai toisin sanoen liitto Paholaisen kanssa esiintyy muutamassa tekstikatkelmassa myöhäiskeskiajan alun DM:ssa. Kuitenkin suoranainen viittauksien ”räjähtäminen” on nähtävissä MM:ssa, jonka kirjoitusaika sijaistaa keskiajan lopulla. Uskallankin yhtyä monien aiheen tutkijoiden näkemykseen, että tämä paholaiskäsitteet kasvoi ja kehittyi hurjasti erittäin vahvaan asemaan myöhäiskeskiajan loppua sekä uuden ajan alkua kohti. (ks. esim. Almond 2014, 131; Levack 2006, 32; Valk 1997, 19.)

4.2.3 Paholainen riivaa ihmisen

Paholaisen toimijuutta kuvaillaan aineistossa myös tämän riivauksien⁵¹ kautta. Teksteissä riivaamisella tarkoitetaan sitä, kun Paholainen tai jokin tämän demoneista ottaa ihmisen kehon luvatta valtaansa ja toimii tämän kautta. Viitteitä Paholaisen aiheuttamasta riivaamisesta löytyy DM:sta yhteensä neljästä viitteestä ja MM:sta kahdessatoista kohdassa. IV LK:ssa ja DCI:ssa ei mainita kertaakaan tämänkaltaisesta toimijuudesta. Tässä luvussa käyn läpi ne aineistosta esiin nousseet kategoriat, jotka käsittelevät

---

⁵¹ Paholainen tai demoni ottaa ihmisen kehon valtaan väkisin. Kyseessä on niin sanottu ”demoninen possessio”, jossa individuaalin keho menettää itseohjattavuutensa ja siirtyy pahan hengen hallittavaksi (Kuula 2010, 205; Kors & Peters 1973, 10.)

Paholaisen toimijuutta riivaajana. Kategoriat ovat seuraavanlaiset: ihmisen kehon luvatta käyttäminen, kiduttaminen sekä näkyjen näyttäminen riivauksen yhteydessä. (Ks. liite 1., taulukko 11.)

Kuvauksia, joissa Paholainen käyttää ihmisen ruumista luvatta esiintyy eniten MM:ssa, jossa niitä on havaittavissa kymmenen kappaletta. DM:ssa viitteitä tämänkaltaiseen riivaukseen on kahdessa tekstikohdassa. (Ks. liite 1., taulukko 11.) Tekstikatkelmissa Paholaisen kerrotaan ottavan avuttoman ihmisen kehon valtaansa ja puhuvan esimerkiksi tämän suulla. Tämän lisäksi Paholaisen kuvaillaan vastailevan tälle osoitettuihin kysymyksiin auliisti ihmisen omalla äänellä kehon sisältäpäin. Aineiston kuvauksissa on nähtävissä myös epäselvyyttä sen kanssa, onko Paholainen riivannut ihmisen kehon vai näyttäytykö tämä vain kyseisen ihmisen hahmossa.⁵²

MM:ssa on tarina papista, jonka kehon Paholainen oli riivannut. Tarinassa Paholainen sai papin käyttäytymään epäsovivasti esimerkiksi työntämään tämän kielen ulos tämä suusta ja äännelemään omituisesti. Vasta kun pappi polvistui erään Maria patsaan juurelle, tämä pystyi vastaamaan käytöstään ihmettelevien kysymyksiin. Kertomuksen pappi vastaa, että tällä ei ole enää täyttä valtaa omaan ruumiiseensa vaan Paholainen käyttää nyt tämän niskaa, kieltä ja keuhkoja. Mies selittää, että kuulee Paholaisen puheen sisällään ja tätä on mahdotonta vastustaa. Aina kun pappi yrittää rukoilla Paholainen pyrkii estämään sen työntämällä miehen kielen ulos. (Mackay 2009, 348.)

Aikaisemman tutkimuksen löydökset tuovat yhtenevästi omien tulokseni kanssa esille käsityksen, jonka mukaan Paholaisella oli kyky vallata ihmisen ruumis ja käyttää sitä, miten halusi (Russell 1984, 50). Jälleen kerran kansanuskomuksista virallisiin opetuksiin levinneiden uskomukset riivauksista sisälsivät aidon pelon kontrollin menettämisestä omista sanoistaan, teoistaan ja kehostaan. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 25.) Tämän kaltainen pelko on nähtävissä edellä käsittelemässäni tekstikatkelmassa, jossa Paholainen pakottaa papin kehon tekemään tekoja, mitä tämä ei haluaisi tehdä.

---

⁵² Paholainen riivaa ihmisen kehon luvatta (Goulton & Power 1929, 125, 333; Mackay 2009, 95, 101, 267, 343–344, 348, 354–355, 351).

1320-luvulla tarinat possessioista muuttuivat yleisesti uskotuiksi ja merkityksellisiksi. Alain Boureau painottaa tutkimuksessaan *Satan the heretic: the birth of demonology in the medieval west* (2006), kuinka riivaukseen liittyvien käsitysten muuttuminen entistä todellisimmiksi aikalaisten mielissä vaikutti suureen muutokseen myöhäiskeskiajan Euroopan demonologiassa. Riivaususkomusten yleistyessä ihmiset menettivät vähätellen itsevarmuutensa uhkaavan Paholaisen hahmon ja tämän demoneiden edessä. (Boureau 2006, 201.) Riivaususkomusten yleistyminen on nähtävissä ajallisesti myös omassa aineistossani. Myöhäiskeskiajan lopun MM:n viittaukset Paholaisen aiheuttamiin riivauksiin saavuttaa melkein kymmenenkertaisen määrän verraten 1200-luvun alun DM:iin.

Viittauksia Paholaisen toimijuudesta kiduttajana riivauksen aikana löytyy yhteensä kaksi DM:sta ja MM:sta. Molemmissa kirjoissa kuvauksia tästä on kuitenkin vain yksi kappale. (Ks. liite 1., taulukko 11.) Molemmissa näissä katkelmissa Paholainen on ottanut luvatta valtaansa ihmisen kehon ja kiduttaa tätä sisältäpäin ilman annettua syytä tai selitystä. MM:n viitteessä Paholainen possessoi miehen ja kiduttaa tätä riistäen tältä hetkellisesti järjen ja tehden hänestä niin sanotusti villieläimen kaltaisen.⁵³

Aineistoteksteissä esiintyy myös viitteitä erilaisista tavoista tai tilanteista, joissa Paholainen riivaa luvatta ihmisen ruumiin. DM:n viidennen kirjan 26. luvussa ”Of a girl whom the devil entered when she was five years old” Paholainen riivaa tytön kehon kuullessaan tämän isän käyttävän Paholaisen nimeä kirouksessa (Goulton & Power 1929, 354). Toinen keino, jolla Paholainen riivaa ihmisiä löytyy MM:n tekstistä. Tarinassa Paholainen ottaa haluttoman ihmisen mielen haltuunsa ja näyttää tämän silmiin kauhistuttavia näkyjä. (Mackay 2009, 99.)

Mielenkiintoisesti edellä mainitsemistani paholaiskäsityksistä ei löytynyt viittauksia aikaisemman tutkimuksen parista. Viittauksien määrällinen esiintyminen on suhteellisen

---

⁵³ Paholainen kiduttaa ihmistä riivatessaan tätä (Goulton & Power 1929, 330; Mackay 2009, 350).

pieni, joka voi osaltaan olla syyn tähän. On perusteltua argumentoida, että kyseiset käsitykset eivät siis ole saavuttaneet suurta asemaa Paholaisen hahmon ymmärtämisessä. Toin ne kuitenkin esiin tutkimuksessani, sillä ne avaavat mielestäni mielenkiintoisesti erilaisia puolia Paholaisen hahmoon liitettyihin riivauskäsityksiin.

4.2.5 Paholainen kiusaa

Kirkon virallisten paholaiskäsitysten mukaan Paholainen oli kaikkine temppuineen kaiken kaaoksen, pahuuden ja onnettomuuksien pohjasyy (Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 25). Paholaisen toimijuus kiusaavana temppuiliijana esiintyy aineistossa hyvin monialaisesti. DM:ssa viitteitä Paholaisen kiusaamisesta esiintyy yhteensä kymmenessä tekstikohdassa. MM:ssa taas viitteitä tästä on yhteensä jopa kahdeksantoista kappaletta. IV LK:ssa eikä DCI:ssa esiinny yhtään tämän kaltaista luonnehdintaa Paholaisesta tai tämän toiminnasta. Tässä luvussa käyn läpi löydöksiäni Paholaiseen liitettyistä käsityksistä, joissa tämän hahmon kuvaillaan kiusaavan erilaisilla tavoilla ihmisiä. Näitä tapoja ovat esimerkiksi kiusaaminen ruualla, pyhien rakennuksien pilkkaamisella, harhaopeilla sekä häiriköiden niin valveilla kuin unessakin, mutta myös suoranaishella pelottelulla. (Ks. liite 1., taulukko 12.)

Ruoka esiintyy Paholaisen kiusaamisen välineenä kerran DM:ssa ja kahdesti MM:ssa (Ks. liite 1., taulukko 12). Aineistossa Paholainen kiusaa ihmisiä, joko antamalla näille ruokaa tai tuhoamalla karjan, sadon sekä muut maan hedelmät, jotta ruokaa ei olisi.⁵⁴ DM:n neljännessä kirjassa luvussa 81. ”Of a novice, whom the devil deceived by offering him the appearance of half a loaf” Paholainen ilmestyy noviisin eteen enkelin hahmossa ja antaa nälkäisen noviisin ymmärtää, että tämän edessä on puolikas leipä ja että tämän ei tulisi syödä mitään muuta kuin sitä. Kertomuksen mukaan aikaa kului ja koska noviisi ei syönyt mitään muuta kuin Paholaisen tälle antamaa ”leipää”, tämä kuihtui ja lopulta kuoli nälkään. (Goulton & Power 1929, 283.)

---

⁵⁴ Paholainen kiusaa ruualla (Goulton & Power 1929, 283; Mackay 2009, 230, 592).

Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa ei esiinny viittauksia tämänkaltaiseen paholaiskäsitykseen. Caroline Walker Bynum kirjoittaa kuitenkin tutkimuksessaan *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women* (1988) keskiaikaisen maailman kiertyneen osaltaan ruuan ja sen merkitysten ympärille (Bynum 1988, 31–32). Tämä on nähtävissä myös omassa aineistossani, jossa ruokaan tai sen tuottamiseen viitataan useassa tekstikatkelmassa. Voinkin todeta Bynumin tutkimuksen ja omien tuloksieni pohjalta, että paholaiskäsitykset, joissa Paholaisen kuvaillaan riistävän ihmisiltä ruuan kertovat ehdottomasti siitä, että tämä hahmo nähtiin erittäin alhaisessa valossa.

Paholainen kiusaa ihmisiä pilkaten pyhiä rakennuksia kerran niin DM:ssa sekä MM:ssa (Ks. liite 1., taulukko 12). Viitteissä Paholainen tekee sopimattomia tekoja kirkoissa tuoden esimerkiksi tilaan eläimiä tai näyttäytyy papin hahmossa opettaen tällä tavoin omia oppejaan kirkkoväelle.⁵⁵ DM:n viidennessä kirjassa luvussa 48. ”Of a lay-brother who saw a demon bring phantasms into the choir” Paholaisen kuvaillaan ajaneen kirkkoon lauman sikoja ja hetken kuluttua vieneen ne samaa tietä pois (Goulton & Power 1929, 383). Tästäkään paholaiskäsityksestä ei löydy viittauksia tutkimuksissa, joiden aihe on yhteneväinen oman tutkimukseni kanssa. Toisaalta tämä pyhien rakennuksien pilkkaaminen osuu osaltaan käsitykseen, jonka mukaan Paholainen haluaa pilkata kristinuskon Jumalaa mahdollisimman paljon. Käsittelin tätä teemaa aikaisemmin tässä tutkimuksessa luvussa 4.1.8.

Aineistoteksteissä Paholaisen mainitaan luoneen harhaopit ihmisten kiusaksi. Tämän kaltainen käsitys esiintyy yhden kerran sekä DM:ssa, että MM:ssa. (Ks. liite 1., taulukko 12.) Kummassakin viitteessä Paholaisen kerrotaan taivuttavan ihmisten mielet uskomaan tämän tuottamia valheita, joiden pohjalta harhaopit syntyvät. Näiden viitteiden mukaan ihmiset muodostavat harhaopit mielessään Paholaisen valheiden perusteella.⁵⁶

---

⁵⁵ Paholainen pilkkaa pyhiä rakennuksia (Goulton & Power 1929, 383; Mackay 2009, 342–343).

⁵⁶ Paholainen luo harhaopit ihmisten kiusaksi (Goulton & Power 1929, 347; Mackay 2009, 628).

Tämän kaltainen paholaiskäsitelmä esiintyy yhteneväisesti omien tuloksieni kanssa niin Ülo Valkin tutkimuksessa *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) kuin Kari Kuulan teoksessa *Paholaisen biografia: Pahan olemus, historia ja tulevaisuus* (2010). Valk tuo esiin, kuinka harhaoppisuuden estäminen ja poiskitkeminen nousi myöhäiskeskiajalla tärkeään asemaan kirkon keskuudessa. Hän teroittaa, että keskeisiä kerettiläisiä ryhmiä, kuten kataareja, vastaan käytiin aktiivista vainoa. Kaikkia muita tulkintoja kuin kirkon virallista oppia pidettiin valheellisena ja vääränä Paholaisen syöttämänä valeoppina, jolla oli pahaenteisiä tarkoituksia. (Valk 1997, 127.) Samankaltaisesti Kuula kirjoittaa, kuinka myyttisen Paholaisen rooli harhaopin luojana nousi uudelleen esiin noituuden demonologian muuttuessa 1300-luvulla (Kuula 2010, 208).

Paholainen kiusaa ihmisiä aineistoni teksteissä myös monenlaisella häiriköinnillä. Häiriköintiä esiintyy DM:ssa kolmessa ja MM:ssa kahdessa katkelmassa, kun taas muissa aineiston teksteissä kyseisestä aiheesta ei löydy kuvauksia. (Ks. liite 1., taulukko 12.) Katkelmissa esiintyvä Paholaisen tuottamaa haittaamista sekä häiriköintiä kuvaillaan ihmisten toimintaa häiritseväksi, mutta ei välttämättä tätä vakavammaksi. Paholainen esimerkiksi sekoittaa papin kirjeet ja sammuttaa kynttilät tai häiriköi ihmisen ruumiintoimintaa jollain tavalla.⁵⁷ DM:n neljännen kirjan luvussa yhdeksän ”Of clerks, who were singing in a spirit of pride, and whose voices the devil put into a sack” Paholaisen kuvaillaan ilmestyvän kirkkoon, kauniisti ja hyveellisesti laulavien munkkien yläpuolella olevalle parrulle, suuri säkki vasemmassa kädessään. Tähän säkkiin Paholaisen kuvaillaan ryhtyneen tunkemaan laulajien ääniä aiheuttaen häiriötä kuorolle. Tarinan mukaan kuoron laulu oli niin kaunista, että Paholaisen säkki paisui valtavaksi. (Goulton & Power 1929, 204–205.)

Unessa Paholainen kiusaa ihmisiä eniten MM:ssa, missä tästä toiminnasta esiintyy yhteensä kolme kuvausta. DM:ssa kyseisestä kiusaamisesta on ainoastaan yksi kuvaus, kun taas IV LK:ssa ja DCI:ssa tästä ei löydy viittauksia ollenkaan. (Ks. liite 1., taulukko 12.) Ihmisten houkuttelu syntiin näyttäytyy yhdistävänä tekijänä aineistoviitteissä, niiden keskiössä Paholainen kiusaa ihmisiä näiden unissa. Tämän kuvaillaan syöttävän ihmisten

---

⁵⁷ Paholainen kiusaa ihmisiä häiriköimällä (Goulton & Power 1929, 143, 204–205, 387; Mackay 2009, 172, 438–439).

uniin fantasioita ja ilmentymiä sekä asettelevan näiden ruumista epäsiiveellisiin asentoihin.⁵⁸ Yhdessä MM:n viitteessä Paholaisen kuvailevan yrittävän houkutellessa pyhää ja kunnollista miestä syntiin, mutta ei onnistu tässä. Tämän seurauksena Paholainen kiusaa miestä tämän unissa näyttäen kauheuksia. (Mackay 2009, 186.)

Aineistoni parissa Paholainen kiusaa ihmisiä eniten pelottelemalla. Tämän kaltaista toimijuutta esiintyy DM:ssä kolmessa ja MM:ssä yhdeksässä viitteessä. Muissa kirjoissa ei tästä löydy ollenkaan viittauksia. (Ks. liite 1., taulukko 12.) Katkelmissa tämän myyttisen pahuuden hahmon kuvaillaan olevan julma ja pelottava vainoaja, joka luo ihmisten mieliin häiritseviä kauhunäkyjä sekä ajaa näitä takaa pimeillä metsäpoluilla. Pelottavat illuusiot, joita Paholainen näyttää ihmisten mielissä, sisältävät usein samankaltaisia teemoja. Näissä Paholainen uskottelee näkyjen näkijöille, että ihminen heidän edessään muuttuu eläimeksi. Viitteissä tehdään selväksi, että Paholainen pelottelee ihmisiä ainoastaan kiusaksi. Muita syitä tämän kaltaiselle toiminnalle ei viitteistä löydy.⁵⁹

DM:n viidennen kirjan luvussa 55. ”Of a priest whom the devil terrifiend as he went to church carrying a sword” Miehen kerrotaan kulkevan pimeää metsäpolkua, jossa yhtäkkiä tämän valtaa suuri pelko. Tarinan mukaan miehen ihokarvat nousivat pystyyn sekä kylmä hiki nousi tämän iholle, sillä tämä näki metsässä järkyttävän ruman näköisen miehen hahmon. Viitteen mies peläten tätä kamalaa näkyä lähti juoksemaan pakoon, mutta Paholaisen kuvaillaan ajavan takaa tätä kaupungin tielle saakka. (Goulton & Power 1929, 389.)

En löytänyt edellä mainitsemistani paholaiskäsitteistä viittauksia aikaisemmasta tutkimuksesta. Syynä viittausten puuttumiseen häiriköinnin kohdalla voi olla se, että tekstikatkelmia ei esiinny kovinkaan monta lukumäärällisesti. Kuitenkin kuvailuja, joissa Paholaisen käsitetään häiriköivän ihmisiä suoranaishalla pelottelulla, esiintyy aineistossa yhteensä 12 kappaletta, joka on omasta mielestäni merkki osaltaan vaikuttavasta

---

⁵⁸ Paholainen kiusaa ihmisiä unissa (Goulton & Power 1929, 362–363; Mackay 2009, 177, 186, 205).

⁵⁹ Paholainen kiusaa ihmisiä pelottelemalla (Goulton & Power 1929, 134–135, 201, 389; Mackay 2009, 197, 199, 203, 205, 207)

paholaiskäsituksesta. Myöhäiskeskiajan lopulla kirjoitetussa MM:ssa Paholaisen kuvaillaan pelottelevan monessa eri viittauksessa, josta voin argumentoida käsitysten korostavan Paholaisen hahmon vaarallista ja kauhistuttavaa kuvaa.

4.2.6 Paholainen tappaa tai yrittää tappaa

Käyn läpi tässä luvussa aineistostani löytämiäni paholaiskäsitteitä, joissa Paholaisen kuvaillaan tappavan tai yrittävän tappaa ihmisiä. Olen koonnut aineistoteksteissä esiintyvien tekstikatkelmien pohjalta kategorioita. Lähestyn niiden kautta kyseisiä paholaiskäsitteitä. Näitä ovat esimerkiksi kosto, kutsun kuuleminen, ihmisten kautta toimiminen sekä tappaminen omaksi huvikseen ja Jumalan luvalla. Eniten viitteitä tämänkaltaisen toimijuuden kuvailusta esiintyy DM:ssa, jossa viitteitä on yhteensä kahdeksan. MM:ssa viitteitä esiintyy kuusi kappaletta, kun taas IV LK:ssa tai DCI:ssa Paholaisen toimijuudesta tappajana ei löydy viittauksia. (Ks. liite 1., taulukko 13.)

Kostoksi Paholaisen kuvaillaan tappavan tai yrittävän tappaa kolmesti aineistotekstieni perusteella. Kerran DM:ssa ja kolmesti MM:ssa. (Ks. liite 1., taulukko 13.) Viitteissä Paholaisen kuvaillaan pakottavan kiinni jääneet noidat tekemään itsemurhan, jotta nämä eivät ehtisi tunnustaa ja näin palata takaisin kristinuskon Jumalan luo. Näissä tekstikatkelmissa annetaan ymmärtää, että tämän Paholainen nimenomaisesti tekee kostoksi Jumalalle. (Mackay 2009, 384–385, 543–544, 548.) DM:n viitteessä Paholaisen kuvaillaan houkutelleen nuoren naisen syntiin, jonka vuoksi tämän isä yritti pelastaa tyttärensä viemällä tämän pois Paholaisen ulottuvilta. Paholaisen kerrotaan suuttuneen naisen isälle tästä syystä ja iskeneen miehen rintaan kovan iskun, joka aiheutti muutaman päivän päästä tämän kuoleman. (Goulton & Power 1929, 135–136.)

Paholaisen kuvaillaan tappavan tai yrittävän tappaa kuullessaan nimensä mainittavan DM:ssa kirjoituksessa yhteensä kahdessa viitteessä. Kirjan tarinoille tyypillisellä tavalla kertomusten opettavainen päämäärä on se, että Paholaisen nimeä ei tule sanoa ääneen, sillä tällä tavoin henkilö kutsuu tätä luokseen. Kummassakin viitteessä mieshenkilö lausuu Paholaisen nimen kirouksessa, josta seuraten Paholainen ilmestyy paikalle tyhjästä

ja ryhtyy väkivaltaisiin tekoihin.⁶⁰ Tämän kaltaista paholaiskäsitystä kuvaillaan DM:ssa muun muassa seuraavan kaltaisesti:

“A certain abbot once told me of a man, who in a fit of anger told his son to go to the devil; and immediately the devil seized the lad and carried him off, so that he was no more seen” (Goulton & Power 1929, 332).

Ihmisten avulla Paholaisen kerrotaan tappavan tai yrittävän tappaa taivutellen ihmisten mielet murhanhimoon. Tämänkaltaisen Paholaiskäsitys esiintyy DM:ssa kahdessa viitteessä, joissa Paholainen saa ihmiset raivokkaaksi ja murhanhimoiseksi joukoksi.⁶¹ (Ks. liite 1., taulukko 13.) DM:n viidennen kirjan luvussa 23. ”Of a heretic burnt at Troyes, who claimed to be the Holy Spirit” Paholainen riivaa miehen saaden tämän julistamaan olevan itse kristinuskon kunnioittama pyhä henki. Tämän takia ihmiset, joiden vihaa Paholainen tarinan mukaan ruokki, polttivat riivatun miehen elävältä. (Goulton & Power 1929, 351.)

Paholaisen kuvaillaan tappavan tai pyrkimään tappamaan ihmisiä myös huijauksen avulla. Tästä esiintyy viittauksia niin DM:ssa sekä MM:ssa kahdessa kohtaa, eli yhteensä neljässä viitteessä. (Ks. liite 1., taulukko 13.) Viittauksissa Paholainen huijaa ihmisiä, aiheuttaen näin heidän kuolemansa. Paholaisen tappoyritykset huijauksen avulla kuvaillaan olevan vain ja ainoastaan huviksi tälle niin sanotulle pahuuden ruumiillistumalle. Paholainen joko huijaa ihmisiä aiheuttaen näille jonkin ruumiillisen ongelman kuten tyydyttämättömän nälän, kuolemansairauden tai hyökäten näiden kimppuun saadessaan haluamansa tuloksen huijauksestaan.⁶² MM:ssa Paholainen suostuttelee perheenisän puhumaan pahaä piispasta tuntemattoman miehen hahmossa. Kun mies lopulta puhuu pahaä kirkon miehestä, Paholaisen kerrotaan hyökkäävän väkivalloin perheen pojan kimppuun karkottaen sielun ulos tämän ruumiista. (Mackay 2009, 346.)

---

⁶⁰ Paholainen tappaa tai yrittää tappaa kuullessaan kutsun (Goulton & Power 1929, 332, 354).

⁶¹ Paholainen tappaa tai yrittää tappaa ihmisten avulla (Goulton & Power 1929, 339–340, 351).

⁶² Paholainen tappaa tai yrittää tappaa huijauksen avulla ja omaksi huvikseen (Goulton & Power 1929, 283, 360–361; Mackay 2009, 346, 439).

Jumalan luvalla Paholaisen kuvaillaan tappavan tai yrittävän tappaa yhden kerran niin DM:ssa kuin MM:ssa (Ks. liite 1., taulukko 13). Aineistoviitteissä kuvaillaan kuinka Jumala antaa Paholaiselle luvan tappaa syntisiä ihmisiä. DM:n viitteessä Paholainen toimii Jumalan alaisena ja tappaa miehen, joka on tehnyt kuolemansyntiä. (Goulton & Power 1929, 364–365.) Kun taas MM:ssa Jumalan kuvaillaan antavan luvan Paholaiselle, ja eritoten tämän kautta toimiville noidille, tappaa syntiin taipuvaisia ihmisiä (Mackay 2009, 239).

En löytänyt viittauksia tämänkaltaisiin paholaiskäsitteisiin aikaisemman tutkimuskirjallisuuden parista. Paholaisen harjoittamaan tappamiseen viittaavat tekstikatkelmat sijaitsevat mielenkiintoisesti suurimmassa määrin 1200-luvun DM:ssa. Tämä on poikkeavaa ottaen huomioon aikaisempien tutkimuksien yleistävät käsitykset, joissa useassa otteessa kuvaillaan, kuinka monet erilaiset paholaiskäsitteet kärjistyivät myöhäiskeskiajan loppua kohti. Argumentoinkin aineistoni pohjalta, että paholaiskäsitteet, joiden mukaan tämän hahmon pyrkimys on tappaa, vähenevät kohti myöhäiskeskiajan loppua.

Edellä olevissa luvuissa olen käsitellyt aineistotekstieni pohjalta esiin nousseita kategorioita, joiden yläkäsitteenä toimii Paholaisen toimijuus. Paholaisen toimijuutta kuvaillaan niin DM:ssa sekä MM:ssa suhteellisen samoissa määrin. 1400-luvun loppupuolella kirjoitettu MM:ssa tosin on nähtävissä hieman enemmän tämän kaltaista kuvailua. Paholainen nähdään aineistotekstien kontekstissa hahmona, jonka tavoite on houkutella ihmisiä syntiin tavalla tai toisella. Syntiin houkuttelemisen ohella tämän pahuuden hahmon kuvaillaan pyrkivän solmimaan ihmisten kanssa liittoja tai sopimuksia, joihin suostuvat ihmiset päätyvät kristinuskon kadotukseen. Teksteissä Paholaisen katsotaan myös riivaavan, kiusaavan ja myös tappavan ihmisiä erinäisillä tavoilla. Jokaisessa kategoriassa luodaan omalta osaltaan kuvaa tästä monimuotoisesta pahuuden hahmosta.

4.3 Paholaisen ja ihmisen suhde

Tässä kolmannessa ja viimeisessä analyysiluvussa tarkastelen paholaiskäsitteitä, jotka käsittelevät ihmisen ja Paholaisen välistä suhdetta. Aineistoni parissa esiintyy kaksi vastakohtaista tapaa käsittää tämä suhde. Ne ovat ihmisen valta Paholaiseen ja vastaisesti Paholaisen valta ihmiseen. (Ks. liite 1., taulukko 14–15.) Myöhäiskeskiajan kirjallisuudessa Paholainen käsitetään hyvin monitahoisena hahmona, niin kuin olen edeltävissä luvuissa tuonut esille. Monesti kuvailut ja käsitykset antavat ymmärtää, että Paholainen on julma sekä paha voima, jota vastaan on mahdotonta taistella. Toisaalta taas ajan ihmisille luodaan toivoa siitä, että on keinoja, joiden avulla Paholaisen piina on mahdollista pitää poissa tai edes siedettävänä. Seuraavissa kahdessa luvussa käsitelen ne tavat, joilla käsitykset Paholaisesta jakautuvat tämän ristiriidan kesken.

4.3.1 Ihmisen valta paholaiseen

Tässä luvussa käsitelen aineistostani löytämiäni paholaiskäsitteitä, joissa ihmisillä kuvaillaan olevan jonkinlainen valta kristinuskon myyttiseen pahuuden hahmoon. Käsitteitä, jossa tämänkaltaista valtaa kuvaillaan, löytyy aineistoni DM:ssa ja MM:ssa, joissa molemmissa kuvauksia esiintyy lukumäärällisesti suurissa määrin. Eniten kuvauksia kyseisistä paholaiskäsitteistä on löydettävissä kuitenkin DM:sta, jossa niitä esiintyy yhteensä 22. MM:ssa viittauksia löytyy taas 17, joka on silti merkittävä esiintymismäärä. IV LK:ssa ja DCI:ssa ei esiinny yhtäkään kuvausta paholaiskäsitteestä, jossa ihmisellä olisi minkäänlaista valtaa Paholaiseen. (Ks. liite 1., taulukko 14.)

Ihmisen valta Paholaiseen näyttäytyy esimerkiksi tekstikatkelmissa, joissa ihmisellä kuvaillaan oleva vapaa tahto syntiin. Tämänkaltaisten käsitysten mukaan, ihminen on vastuussa itsestään ja synneistään, eikä Paholaisella sinänsä ole valtaa ajaa ihmistä niihin. Viitteitä tämänkaltaisista käsityksistä löytyy DM:sta kahdesta ja MM:sta kahdeksasta viitteestä. (Ks. liite 1., taulukko 14.) Viitteiden mukaan Paholainen ei voi olla ihmisten kaikkien syntien takana, sillä ihmisillä on vapaa tahto päättää teoistaan itse. Tämä vapaa

tahto voi viedä ihmistä kohti hyvää tai pahaa, eli kohti Jumalaa tai Paholaista.⁶³ Ihmisen vapaata tahtoa kuvaillaan esimerkiksi MM:ssa seuraavalla tavalla:

”For it is heretical to claim that God dismisses a sin without vengeance, just as it is heretical to claim that God does not permit man to sin in accordance with free will” (Mackay 2009, 225).

Jeffrey B. Russell käsittelee tutkimuksessaan *Lucifer – The Devil in the Middle Ages* (1984) yhtenevästi omien löydöksiensä kanssa myöhäiskeskiaikaisia käsityksiä ihmisten synnin syystä. Hän tuo esille, kuinka myöhäiskeskiaikaisten paholaiskäsitteiden kannalta merkittäväksi muodostunut IV LK:n teksti toi esille kirkon yleisen kannan, jonka mukaan Paholainen oli osallinen ihmisen syntiin lankeamiseen, mutta loppujen lopuksi syynä oli ihmisen vapaa tahto ja taipumus syntiin. Kyseisen näkemyksen mukaan ihmiset, jotka vapaan tahdon mukaisesti valitsevat hyvän tien saavat elää taivaassa, kun taas ihmiset, jotka valitsevat pahan päätyvät ikuisesti Paholaisen kiusaamiksi. Tämän käsityksen mukaisia ja vastaisia näkemyksiä esiintyy runsaasti erilaisissa ajan teksteissä. (Russell 1984, 188; Cohn 1993, 26.)

Aineistostani löytämiä paholaiskäsitteiden mukaan ihmisillä ymmärrettiin olevan voima ja kyky karkottaa Paholainen luotaan pois omin keinoin. Tästä viitteitä löytyy DM:ssä yhdeksän ja MM:ssä neljä yhteensä. (Ks. liite 1., taulukko 14.) Katkelmissa Paholaisen käsitettään olevan hädettävissä pois tekemällä esimerkiksi ristinmerkin, rukoilemalla tai osallistumalla ehtoolliselle. Käsitteiden mukaan Paholaisella on valta ihmiseen, jos tällä on tunnustamattomia syntejä omatuntonsa. Tämä asetelma on kuitenkin muutettavissa, jos ihminen tunnustaa tekemänsä synnit.⁶⁴ DM:ssä ja MM:ssä esiintyy molemmissa yksi kuvaus, jossa annetaan kuitenkin ymmärtää, että jos ihminen on hyveellinen ja kuuliainen kristitty ei Paholaisella ole minkäänlaista valtaa tähän. Tämä pystyy ainoastaan

---

⁶³ Ihmisellä on valta Paholaiseen, sillä tällä on vapaa tahto ja suostumus syntiin (Goulton & Power 1929, 386–387; Mackay 2009, 140, 142, 175, 225, 253, 297, 307–308).

⁶⁴ Ihmisellä on valta Paholaiseen, sillä tämä voi ajaa tämän pois omin keinoin (Goulton & Power 1929, 101–102, 130, 134–135, 135–136, 201, 354, 359–360, 360–361, 387; Mackay 2009, 186, 402, 430, 545).

kiusaamaan näitä hyveellisiä ihmisiä yöllä näiden nukkuessa. (Goulton & Power 1929, 387; Mackay 2009, 186.)

Yllä mainitsemistani paholaiskäsitteistä ei löydy viittauksia aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Tämä on mielestäni erikoista, sillä kyseisistä käsitteistä esiintyy suhteellisen monta tekstikatkelmaa aineistossani. Käsite, jonka mukaan ihmisellä on kyky estää tai häätää Paholainen pois omin avuin on paholaiskäsite, jonka esiintyvyys muuttuu merkittävästi aineistoni perusteella. Voin näin argumentoida, vedoten löydöksiini DM ja MM välillä. Vaikuttaa siltä, että tämänkaltaisen paholaiskäsite olisi ollut voimassa vahvempana 1200-luvulla.

Käsite, jonka mukaan ihmisellä on valta Paholaiseen, näkyy myös viitteissä, joissa ihmiset pyrkivät estämään Paholaisen toimet manaamalla⁶⁵ tämä pahuuden hahmo tai tämän apuri – demoni – pois riivatusta ihmisestä. Viitteitä tästä esiintyy DM:ssä yhdessä ja MM:ssä kahdessa tekstikatkelmassa. (Ks. liite 1., taulukko 14.) Aineistokatkelmissa osaavilla ihmisillä on valta Paholaiseen, sillä he tietävät, millä tavoin Paholaisen ote riivaamastaan ihmisestä saadaan hellittämään. Manauksen apuna viitteissä kuvaillaan käytettävän siunattua vettä sekä ruokaa, jota uhrille tarjotaan ravinnoksi. Myös pyhä paikka kuten kirkko, auttaa manauksen onnistumisessa.⁶⁶

Philip C. Almond käsittelee muun muassa kyseistä aihetta tutkimuksessaan *The Devil – a new biography* (2014), jossa hän tuo esille, kuinka kirkon demonologian kehittämät viralliset opit manauksesta vahvistivat jo ennestään pelottavaa kuvaa Paholaisesta. Tämä kuva sinetöi ihmisten mielissä sen, että Paholaisella oli langenneiden ihmisielujen lisäksi jonkinlainen valta ihmisten materiaaliseen maailmaan. (Russell 1984, 125; Almond 2014, 169.) Aineistoni pohjalta löysin paholaiskäsitteitä, jotka käsittelevät Paholaisen ulos manaamista. Ne ovat hyvin yhteneväiset muun samankaltaisista aiheista tehtyjen

---

⁶⁵ Manauksella (exorcism) tarkoitetaan kirkon oppineiden henkilöiden suorittamaa toimitusta, jossa pyrkimyksenä on karkottaa pahahenki pois riivatusta henkilöstä. Kyseisessä toimituksessa käytettiin hyödyksi esimerkiksi ehtoollisten suorittamista ja erilaisia rukouksia. (Levack 2006, 117, 129–130; Muchembled 2003, 55, 91; Russell 1984, 125.)

⁶⁶ Ihmisellä on valta Paholaiseen, sillä tämä osaa manata tämän pois riivatusta (Goulton & Power 1929, 354; Mackay 2009, 451).

tutkimusten löydösten kanssa. Esimerkiksi Brian P. Levack käsittelee tutkimuksessaan *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* (2006), kuinka osaavat kirkon miehet saattoivat suorittaa manauksen tarjoamalla ehtoollista riivauksen uhrille ja käskien paha henkeä poistumaan ihmisestä erinäisten rukousten avulla. (Levack 2006, 117, 129–130; Muchembled 2003, 55, 91; Russell 1984, 125.)

DM:n ja MM:n teksteissä esiintyy viittauksia paholaiskäsitykseen, jonka mukaan ihmisellä olisi kyky häiritä Paholaisen aikeita tai tekoja. Viittauksia on yhteensä neljä ja ne jakautuvat seuraavalla tavalla kirjojen välille. DM:ssa tämän kaltainen käsitys esiintyy vain kerran, kun taas MM:ssa kolmesti. (Ks. liite 1., taulukko 14.) Aineiston kuvauksissa Paholainen kaikkooa siveyttä tai hyveellisyyttä, mutta myös ympäristön ärsykkeet saattavat ajaa tämän pois. Näitä ärsykejä ovat esimerkiksi harras musiikki tai tietyt kasvilajit.⁶⁷

Tämänkaltaisista paholaiskäsityksistä ei esiinny viittauksia muussa aihetta koskevissa tutkimuksissa, joihin olen tutustunut. Viittauksien lukumäärästä voin kuitenkin päätellä, että paholaiskäsitys, jonka mukaan ihminen pystyisi häiritsemään Paholaisen toimintaa, on vahvistunut myöhäiskeskiajan loppua kohti. Vastavuoroisesti voin siis todeta, että myöhäiskeskiajalla käsitykset viittaavat useimmiten ymmärrykseen, jonka mukaan ihmisen olisi ollut voimaton tämän myyttisen hahmon toimia vastaan. Palaan tähän lisää seuraavassa luvussa 4.3.2.

Ihmisen valtaa Paholaiseen kuvaillaan myös tekstikatkelmissä, joissa tämän todetaan tottelevan nekromantikon⁶⁸ tahtoa. Kuvauksia tästä esiintyy ainoastaan DM:n tekstissä yhteensä yhdeksässä viitteessä. (Ks. liite 1., taulukko 14.) Kyseisten tekstikatkelmien mukaan Paholainen ilmestyy tämän kutsujan eteen aina, kun kuulee kutsun. Vastaavasti

---

⁶⁷ Ihmisellä on valta Paholaiseen, sillä tämä voi häiritä tämän tekoja (Goulton & Power 1929, 199–200; Mackay 2009, 157, 158, 370).

⁶⁸ Nekromantikolla tarkoitetaan nekromantian eli Paholaisen tai kuolleiden henkien avulla tapahtuvan ennustamisen tai avunannon käyttäjää. Varhaiskeskiajalla nekromantikoita pidettiin viihdyttävänä magian harjoittajina, mutta myöhäiskeskiajalle tullessa kuolleiden avulla ennustamiseen liitettiin yhteys Paholaisen kanssa ja sen harjoittamisesta tehtiin rikollista. Nekromantikko kutsui Paholaisen paikalle ja suojautuu tältä seisomalla suljetun maahan piirretyn ringin sisällä. Paholainen on käsitysten mukaan velvollinen vastaamaan kutsujansa toiveisiin. (Levack 2006, 7, 37-38, 39.)

Paholainen katoaa tyhjyyteen silloin, kun nekromantikko näin haluaa. Nekromantikolla on viittauksien mukaan täysi valta kutsumaansa Paholaiseen, sillä tämä suostuu antamaan tältä kysytyihin kysymyksiin tarpeellisia tietoja.⁶⁹

DM:n viidennen kirjan luvussa kaksi ”Of the knight Henry who diabelieved in the existence of demon, and saw them with his own eyes through a necromancer” Nekromantikko tekee kutsunnan säännöt erittäin selväksi kertomuksen ritarille, joka on halukas näkemään Paholaisen ja tämän demonit omilla silmillään. Kertomuksen sääntöjen mukaan Paholaista tulee kutsua keskipäivällä kahden tien risteyksessä. Jotta Paholaisen kutsuminen olisi turvallista on maahan piirrettävä miekalla suljettu ympyrä, jonka sisällä kutsuja seisoo suojassa Paholaiselta. Tarinan nekromantikko varoittaa ritaria sanoilla:

”If you put forth any of your limbs outside this circle before I come back, you will die, because you will immediately be dragged forth by the demons and torn in pieces.” - - “The demons will not be able to hurt you, if you in many ways, but yet they will not be able to hurt you, if you follow carefully my instructions.” (Goulton & Power 1929, 315–317.)

Tarinassa Paholainen ja tämän demonit ilmestyvät ritarin eteen ja pyrkivät houkuttelemaan tämän pois maahan piirretystä ringistä. Tarinan mukaan vain nekromantikko pystyi loppujen lopuksi ajamaan pahat henget pois ritarin ringin kimpusta, sillä tällä oli valta niihin. Nekromantikon ja Paholaisen välinen vaikutussuhde esiintyy aineistossa mielenkiintoisen ristiriitaisena. 1200-luvun DM:n tekstikatkelmissa annetaan ymmärtää, että nekromantikolla on kyky hallita myyttistä Paholaista. Tämä käsitys koki kuitenkin muutoksen aivan vastakkaiseksi, joka osaltaan voisi selittää miksei tämä ihmisen valta-aseellinen käsitys esiinny muissa aineistoteksteissä. Käsittelen mainitsemaani vastakkaiseksi muuttunutta käsitystä nekromantikon ja Paholaisen vaikutussuhteista seuraavassa luvussa.

---

⁶⁹ Ihmisellä on valta Paholaiseen nekromantian avulla (Goulton & Power 1929, 44–45, 315–317, 359–360, 339–340).

4.3.2 Paholaisen valta ihmiseen

Paholaisen valtaa ihmiseen käsitellään aineistossani sen sijaan suhteellisen paljon. Viittauksia tämänkaltaisista paholaiskäsitelyistä löytyy yhteensä 42 kappaletta IV LK:n, DM:n ja MM:n kesken. DCI:ssa ei ole yhtäkään viittausta Paholaisen valtaan maailman ihmisiin. Eniten viittauksia, joissa käsitellään Paholaisen valtaa ihmisiin, löytyy MM:sta, josta näitä on löydettävissä kolmekymmentä neljä. (Ks. liite 1., taulukko 15.)

Tässä luvussa käyn läpi aineistoni pohjalta löytämiäni paholaiskäsitelyjä. Niiden keskiössä esiintyy ajatus Paholaisen vallasta ihmisiin. Aineistoteoksistani kokoamistani viitteistä muodostui neljä selkeää kategoriaa, joihin viitteet olivat suhteellisen yksinkertaista jakaa. Nämä kategoriat ovat Paholainen ihmisten syntien syynä, ihmisten voimattomuus suhteessa tähän hahmoon sekä kategoriat, joissa Paholaisen käsitetään käyttävän noitaa tai nekromantikkaa välineenä omiin tarkoituksiinsa. (Ks. liite 1., taulukko 15.)

Ihmisen synnin syynä Paholainen esiintyy yhdessä katkelmassa IV LK:n tekstissä, kolmessa DM:ssa ja kuudessa MM:ssa. Mielenkiintoisesti kaikki kuvailut näiden kolmen tekstin välillä ovat erittäin samankaltaisia. Niissä ihmisten syntien syynä ja pohjana nähdään olevan pahan inkarnaatio eli Paholainen. Kuvailuissa lisätään, että Paholainen on kaikkien pahojen tekojen takana ja syyttää ihmisessä ajatuksia, jotka johtavat syntiin. IV LK:ssa sekä MM:ssa kuitenkin todetaan, että ihmisellä on osa syy synteihinsä, mutta niiden takana toimii aina kuitenkin paha olento, Paholainen.⁷⁰ MM:ssa kyseistä käsitystä kuvaillaan esimerkiksi seuraavalla tavalla: ”Therefore, it seems that it is in the power of the Devil to set the will in motion, which is directly the cause of sin” (Mackay 2009, 142).

Robert Muchembled käsittelee samankaltaisesti kyseistä paholaiskäsitystä tutkimuksessaan *A history of the devil: from the middle ages to the present* (2003). Hän

---

⁷⁰ Paholainen ihmisten syntien syynä (Alberigo & Tanner 1990, 230; Goulton & Power 1929, 313, 335; Mackay 2009, 142, 155–156, 175, 355–356).

mainitsee, kuinka kysymykset ihmisten syntien alkuperästä ovat aiheuttaneet kiistoja vuosituhansien ajan kristinuskon keskuudessa. Muchembled kirjoittaa, kuinka yleisen kristinuskon suunnan mukaan ihmiset luotiin hyviksi ja luoja Jumalan kuvaksi, jotka paratiisiin käärmä eli Saatana houkutteli syntiin. Toisaalta ihmisillä uskottiin kuitenkin olevan vapaa tahto ja itsemääräämisoikeus omasta elämästään. Nämä käsitykset olivat keskenään ristiriitaisia. Hän teroittaa, että vaikka vastaavanlaiset käsityserot ovat nähtävissä kirkkoisien ja muiden virallisten tahojen teksteissä, yleisimmän ja levinneimmän käsityksen mukaan Paholainen oli kaiken pahuuden ja synnin syy. (Muchembled 2003, 271)

Omat löydökseni kyseisestä paholaiskäsityksestä ovat yhteneväisiä esimerkiksi Muchembledin tutkimus tulosten kanssa. Käsityksissä, joiden mukaan Paholainen olisi ihmisten syntien syy, on nähtävissä selkeää kasvua ilmenemisessä myöhäiskeskiajan loppua kohti. DM:n kolme tekstikatkelmaa tuplaantuu 1400-luvun MM:n tekstistä löytyvään kuuteen viittaukseen aiheesta.

Paholaisen valtaa ihmisiin kuvaillaan myös viitteissä, jotka koskevat ihmisten voimattomuutta Paholaisen voimia vastaan. Viitauksia tämän kaltaisesta käsityksestä löytyy yksi DM:ssa ja kaksi MM:n tekstissä. (Ks. liite 1., taulukko 15.) Aineistoteksteissä Paholaisen kuvaillaan olevan olento, jonka käskyä on mahdotonta vastustaa. Viitteissä selvennetään, että ihmisellä ei ole valtaa Paholaiseen yksin, kun taas Paholaisella valta tähän.⁷¹ DM:n ensimmäisen kirjan luvussa seitsemän ”Of Gottschalk the usurer, who saw a seat of fire prepared for him in hell” Paholainen ilmestyy miehen eteen ja käskee tätä vaikuttavalla äänellä riisumaan viittansa ja tulemaan tämän mukaan. Mies yrittää vastustella Paholaisen käskyä, mutta ei loppujen lopuksi pysty siihen, vaan taipuu tämän tahtoon. (Goulton & Power 1929, 77.)

En ole kuitenkaan löytänyt aikaisemman tutkimuskirjallisuuden parista viitauksia kyseisestä paholaiskäsityksestä. Ihmisen voimattomuus Paholaisen hahmon edessä on

---

⁷¹ Paholaisella on valta ihmiseen, sillä ihminen on voimaton tämän edessä (Goulton & Power 1929, 77; Mackay 2009, 205, 441).

jälleen kerran ristiriitainen käsitys Paholaisen hahmosta. Kuten aikaisemmassa luvussa toin esiin: niin DM:ssa kuin MM:ssa esiintyy käsityksiä, joiden mukaan ihmisellä on mahdollisuus vaikuttaa tähän myyttiseen pahuuden hahmoon. Samoissa teksteissä esiintyy kuitenkin vastakkaisia näkemyksiä asiaan.

Tekstikatkelmissa Paholaisella kuvaillaan olevan suuri valta ihmisiin, varsinkin silloin, kun nämä ovat solmineet sopimuksen tämän kanssa ja näin muuttuneet niin sanotuiksi noidiksi. Mielenkiintoisesti viittauksia tästä käsitysmallista löytyy yksi DM:sta ja kaksikymmentäyksi MM:sta. (Ks. liite 1., taulukko 15.) Viitteissä Paholaisen käsitetään orjuuttavan noidat omien halujensa ja tahtonsa alaiseksi. Noidat eivät voi tälle mitään, sillä ovat antautuneet sopimuksessa Paholaiselle. Tämä myyttisen pahuuden hahmon kuvaillaan aiheuttavan noitien kautta vahinkoa niin ihmisille ja luonnolle. Näin ne luovat mahdollisimman paljon kärsimystä. Noitien kerrotaan taikovan ainoastaan Paholaisen avulla häiriköiden esimerkiksi pariskuntien lisääntymistä, sadon kypsymistä sekä aiheuttavan sairauksia, joiden lopputuloksena on jopa kuolema. Paholainen käyttää noitia kaikella mahdollisella tavalla hyödykseen, tällä tavoin kiertäen ”jumalallisen luvan” säännöt. Viittauksien mukaan Jumala ei anna Paholaisen satuttaa ihmisiä suoraan, mutta noidan kautta tämä on mahdollista.⁷²

Aineiston tekstikatkelmissa Paholainen käyttää valtaansa ihmisiin – tässä nimenomaisessa tapauksessa noitiin – hyväksikäyttämällä heitä apulaisinaan niin kauan kuin heitä on tälle hyötyä. MM:n viitteessä kuvaillaan, kuinka Paholainen sallii ihmisten kiduttavan noitaa, sillä tällä ei kyseisen käsityksen mukaan ole enää käyttöä. (Goulton & Power 1929, 366; Mackay 2009, 466, 542–543.) Katkelmissa annetaan ymmärtää, että Paholainen on kykenevä harjoittamaan taikojaan itsenäisesti, mutta saa mielihyvää siitä, kun saa tehdä pahoja tekoja noidan välityksellä. (Mackay 2009, 572-573)

Norman Cohn kuvailee tutkimuksessaan *Europe's inner demons – the demonization of Christians in medieval Christendom* (1993), kuinka noitakäsitysten kehittyessä

---

⁷² Paholaisella on valta ihmisiin, sillä tämä käyttää noitaa välineenä (Goulton & Power 1929, 366; Mackay 2009, 104, 175, 183, 194, 230, 253, 254, 272, 307–308, 356, 379, 384–385, 421, 466, 479, 542–543, 572–573, 592).

myöhäiskeskiajalla huippuunsa noidan uskottiin olevan Paholaisen kokoaikainen apuri. Sen tehtävänä oli toteuttaa pahoja tekoja Paholaisen avustuksella. Tämä on yhtenevä omien löydöksieni kanssa. Ülo Valk lisää aiheeseen kirjoittaessaan tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997) yleisten käsitysten painottaneen noitien olevan kykeneväisiä aiheuttamaan mustan magian välityksellä erityistä harmia esimerkiksi naapureilleen. Hän lisää, että paholaiskäsitteiden mukaan sopimuksen Paholaisen kanssa solmineet noidat olivat kuitenkin tehneet suuren virheen, sillä Paholaisen uskottiin hylkäävän heidät heti, kun tämä ei enää nähnyt hyötyä heille. (Valk 1997, 127; Cohn 1993, 145.) Aineistostani tekemäni löydökset ovat siis samankaltaisia kuin esimerkiksi Valkin ja Cohnin tutkimuksissa esitellyt käsitykset. Erityisesti yhteensopivia ovat kuvailut, joiden mukaan Paholaisen käsitettiin käyttävän noitia hyödykseen kaikella mahdollisella tavalla.

Neljännän ja viimeisen kategorian mukaan Paholaisen valtaa ihmisiin kuvaillaan viittauksissa, joissa Paholainen käyttää nekromantikkoa välineenä. Aineistossa kuvauksia tämänkaltaisesta asetelmasta esiintyy kolme DM:n ja seitsemän MM:n testeissä. (Ks. liite 1., taulukko 15.) Viitteissä Paholaisen kuvaillaan houkuttelevan tämän paikalle kutsujia rikkomaan nekromantiaringin rajan ja näin altistumaan valtaansa. Toisaalta samaan aikaan Paholaisen kuvaillaan olevan kaiken aikaa kykeneväinen rikkomaan rajan itse ja käymään ihmisen kimppuun. Tekstikatkelmissa Paholainen antaa nekromantikoiden ymmärtää, että nämä hallitsevat tilannetta. Hallinta on kuitenkin käsitysten mukaan kaiken aikaa Paholaisella, joka kanssa ihmiset käyvät läheistä kanssakäymistä. MM:ssa nekromantia nähdään vain ja ainoastaan Paholaisen tekosina, jota pitäisi välttää kaikella tavalla.⁷³

DM ensimmäisen kirjan luvussa 33. ”Of a dead clerck, who had been skilled in necromancy and who appeared to a living companion and persuaded him to enter the Order” Kirkon mies, joka tarinan mukaan oli erittäin kokenut nekromantiassa, varoittaa muita aiheesta kiinnostuneita. Varoituksessa kirkonmies kertoo kuinka nekromantian

---

⁷³ Paholaisella on valta ihmiseen, sillä tämä käyttää nekromantikkoa välineenä (Goulton & Power 1929, 43, 315–317, 317–318; Mackay 2009, 244, 245, 446–447, 489, 554).

harjoittaminen on leikkimistä demonisilla voimilla, jota loppujen lopuksi yrittävät aina tuhota ihmiset sielun. (Goulton & Power 1929, 43.)

Kyseinen paholaiskäsitely esiintyy myös aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Esimerkiksi Ülo Valkin ja Philip C. Almondin tutkimuksissa tuodaan esille, kuinka myöhäiskeskiajalla suhtautuminen nekromantiaan muuttui kielteiseksi, sillä Paholaisen, demonien tai kuolleiden henkien kanssa kanssakäyminen nähtiin erittäin epäilyttäväksi toiminnaksi. Demonologit painottivat, että yliluonnolliset tavat saada tietoa tai taitoja pohjautuivat aina sopimukseen Paholaisen kanssa. (Valk 1997, 127; Almond 2014, 77–78) Brian P. Levack kirjoittaa teoksessaan *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* (2006), miten tämä muutos Euroopan hoveissa viihdyttävänä toimintana pidetystä ajanviihteestä epäilyttäväksi ja rikolliseksi julistamiseen on suuri. Nekromantian yhdistämistä Paholaiseen lisäsivät uudistuneet käsitykset, joiden mukaan nekromantikko uhrasi pahoille hengille jonkinlaisen uhrilahjan, jotta saisi tämän kutsuttua paikalle. Uhrilahjan käsitettiin sisältävän joko jonkin esineen, eläimen kuten kanan tai pienen määrän kutsujan omaa verta. Uhraamisen käsitykset liitettiin sopimukseen Paholaisen kanssa ja nekromantikot liitettiin samaan rikolliseen joukkoon oletettujen noitien kanssa. (Levack 2006, 39)

Yllä olevissa luvuissa olen käsitellyt analyysini viimeistä yläkategoriaa eli Paholaisen ja ihmisten välistä suhdetta. Kyseiseen aiheeseen liittyviä paholaiskäsitelyjä esiintyy suuria määriä niin 1200-luvun DM:ssä sekä 1400-luvun MM:ssä. MM:ssä käsitelyjä on kuitenkin erityisen paljon. Paholaiskäsitelyt jakautuvat aineistotekstien kesken ihmisen valtaan Paholaiseen ja vastakkaisesti Paholaisen valtaan ihmiseen.

5. Tulosten koonti ja pohdinta

Tässä tutkimuksessa olen tutustunut myöhäiskeskiajan paholaiskäsitelyihin ajanjaksonsa merkittävien teosten IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Commedia: Infernon* ja *Malleus Maleficarum* tekstien kautta. Tutkimukseni tavoitteena oli löytää aineistotekstien parista viittauksia 1200–1300-lukujen väliin asettuvasta demonologisesta

käänteestä, jonka aikana käsitykset kristinuskon myyttisestä pahuuden hahmosta, Paholaisesta, muuttuivat radikaalisti. Alain Boureaun käsittelee tutkimuksessaan *Satan the heretic: the birth of demonology in the medieval west* (2006) kyseistä käsitettä ”demonological turning point”, jolla hän tarkoittaa muutosta, jossa Paholaisen hahmoon liitettiin uusia käsityksiä tämän aktiivisesta toimijuudesta ihmisten seassa maanpäällä. (Boureaux 2006, 5, 201; Muchembled 2003, 10; Nenonen 2006, 123.)

Lähestyin kokoamani aineistoa kolmen tutkimuskysymyksen kautta, jotka erittelivät Paholaiseen liittyviä käsityksiä helpommin lähestyttävään muotoon. Nämä tutkimuskysymykset ovat seuraavan kaltaisia: 1. Minkälaisena Paholainen kuvataan -, 2. Miten Paholaisen toimijuus kuvataan -, 3. Mikä on Paholaisen ja ihmisten välinen suhde IV Lateraanikonsiilin, *Dialogus Miraculorum*, *Divina Comedian: Infernon* ja *Malleus Maleficarum*in teksteissä? Tässä luvussa pyrin vastaamaan asettamiini kysymyksiin tuoden esille löydökseni myöhäiskeskiajan paholaiskäsityksistä.

5.1 Keskeiset tulokset

5.1.1 Minkälaisena Paholaisen hahmo kuvataan?

Aineistotestieni parista Paholaisen hahmon kuvailua esiintyy eniten 1200-luvun alun *Dialogus Miraculorum*issa. Tämä löydös on mielestäni mielenkiintoinen, sillä Paholaisen hahmon voimakas kuvailu juuri kyseisenä aikakautena sopii aikaisemman tutkimuksen esille tuoman demonologisen käänteeseen kanssa yhteen. Toisaalta 1400-luvun lopun *Malleus Maleficarum*issa on nähtävissä myös suuria määriä tähän teemaan osuvia paholaiskäsityksiä, jotka ovat yllättävän samankaltaisia muiden tekstien käsitysten kanssa. Täysin samankaltaisina myöhäiskeskiajan paholaiskäsitykset Paholaisen hahmosta eivät ole kuitenkaan pysyneet, vaan eroavaisuuksia on nähtävissä. Nämä eroavaisuudet ovat toisaalta oletettuja, sillä aineistoni käsittelee 400 vuoden ajanjakson ajalta demonologista tekstiä. Paholaiskäsitykset, ovat kokeneet historian saatossa sekä nykypäivänä, jatkuvaa muutosta ihmisten uskomusten ja kulttuuristen vaihdosten takia.

Paholaista kuvaillaan tekstien parissa hyvin moninaisena hahmona, jonka ilmenemismuoto saattaa vaihdella useasti jopa yhden tekstin kesken. Useimmin esiin nousivat kuitenkin ihmisen ja yliluonnollisten olentojen hahmot, joiden kautta Paholaisen on helpompi lähestyä ihmisiä. Teksteissä Paholainen saattaa esimerkiksi esiintyä viehättävän ihmisen muodossa, jotta tämä saisi houkuteltua hurmautuneet ihmiset syntiin. Keskeisenä löydöksenä voin kuitenkin pitää käsityksiä, jotka korostavat Paholaisen kykyä ottaa minkä tahansa hahmon. Tämä vastaa myös aikaisempien tutkimuksien löydösten kanssa, joka vahvistaa tämän paholaiskäsityksen asemaa myöhäiskeskiaikaisissa näkemyksissä Paholaisesta.

Aikaisempi tutkimus kuvaa myöhäiskeskiaikaisen paholaiskäsityksen nähneen Paholaisen hahmon erityisen pahan olentona, niin fyysisesti kuin moraalisestikin. Omat löydökseni ovat saman suuntaisia ja voinkin analyysini pohjalta tukea ajatusta tämän paholaiskäsityksen kulkemisesta ajallisesti läpi koko myöhäiskeskiajan, sillä se esiintyy kolmessa aineistoni neljästä tekstistä useissa tekstinkatkelmissa. Tämän käsityksen kohdalla on nähtävissä mielenkiintoisesti ajallista muutosta. IV Lateraanikonsiilissa Paholaisen pahuuteen viitataan ainoastaan yhdessä tekstinkatkelmassa, kun taas *Dialogus Miraculorumissa* viidessä. *Malleus Maleficarumissa* tähän luonteenpiirteeseen viitataan jo kahdessatoista erillisessä kuvauksessa. Tämän paholaiskäsityksen tasainen kasvu saattaa viitata esimerkiksi Brian P. Levackin tutkimuksessaan *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* (2006) esille nostamaan löydökseen, jonka mukaan Paholaiseen liitetyt käsitykset kasvoivat merkittävämpään sekä pelottavampaan asemaan myöhäiskeskiajan lopulle tultaessa (Levack 2006, 32).

Aineiston parissa Paholaisen kuvaillaan pahan lisäksi myös erityisen väkivaltaiseksi olennoksi. Tähän viittaa omien löydöksieni lisäksi myös aihetta tutkinut Ülo Valk, joka käsittelee kyseistä paholaiskäsitystä tutkimuksessaan *Perkele: johdatus demonologiaan* (1997). Myöhäiskeskiaikaisissa paholaiskäsityksissä näiden kahden ominaisuuden määrällinen esiintyminen kulkee ajallisesti vastakkaisiin suuntiin. *Dialogus Miraculorumin* ja *Malleus Maleficarumin* tekstien Paholaisen väkivaltaisuutta sisältävien katkelmien välillä on havaittavissa selvä muutos. Myöhäiskeskiajan paholaiskäsityksissä Paholainen kuvaillaan kykeneväksi aiheuttamaan vahinkoa ihmisille. Sen sijaan

myöhäiskeskiajan lopulla käsitys muuttui korostamaan erilaista näkemystä aiheesta. Tämän muuttuneen paholaiskäsitteen mukaan Paholaisella ei ollut voimaa itsessään tehdä ihmisen ruumiille vahinkoa vaan, että vahinko tapahtuu ihmisten sisäiselle sielulle.

Paholaisen olemusta kuvaillaan myös muilla tavoilla. Näitä luonnehdintoja ovat esimerkiksi käsitykset Paholaisesta ylimielisenä, ovelana sekä valahtelevana. Löydökseni ovat yhteneviä aikaisemman tutkimuksen käsittelemien tulosten kanssa. Tein kuitenkin myös löydöksen, joka poikkeaa aikaisemmin aihetta tutkineiden tutkijoiden tuloksista. Poikkeavan käsityksen mukaan Paholainen kuvaillaan kohteliaana hahmona, joka auttaa ihmisiä ilman selkeästi havaittavia taka-ajatuksia. Tämä käsitys esiintyy kuitenkin vain muutamassa tekstikatkelmassa, josta voin päätellä sen olleen suhteellisen harvinainen paholaiskäsitte. On mahdollista, että tämänkaltaisen käsityksen on ollut historian saatossa liian kiistanalainen päästäkseen yhdeksi vaikutusvaltaisimmaksi osaksi Paholaisen hahmosta muodostettuja käsityksiä. Uskoakseni tähän voisi olla syynä se, että Paholaisen kuvailu ystävällisenä ja kohteliaana riitelee vastaan keskiaikaisen kirkon perinteisiä opetuksia Paholaisen olemuksesta ja tarkoituksesta.

Aineistoteksteissä esiintyy erityisiä Paholaiseen liitettyjä nimityksiä. Niiden tarkoituksena on kuvailla tätä myyttistä pahuuden hahmoa. Nämä nimitykset jakaantuvat kolmeen pääkategoriaan, jotka ovat vihollinen, peto sekä hallitsija. Paholaisen nimittämisestä viholliseksi löytyy vastaavia viittauksia aikaisemman tutkimuksen parista, kun taas muista käsityksistä ei. Aineistokatkelmissa esiintyvät nimitykset Paholaisesta vihollisena kohdistuvat ihmiskuntaa useammin kohti kristinuskon Jumalaa. Mielenkiintoisesti Paholaista nimitetään selvästi useimmiten inhottaviksi luokiteltujen eläimien nimityksillä, kuten käärmeen tai mytologisen basiliskin. On mahdollista, että Paholaisen nimittäminen esimerkiksi käärmeeksi myöhäiskeskiaikaisissa teksteissä on mahdollisesti tehty tarkoituksena vähätellä tällä tavoin pelättyä hahmoa.

Myöhäiskeskiaikaisiin paholaiskäsitteisiin liittyy kuvauksia myös Paholaisen oletetuista kyvyistä, joista useimmin esiintyvät aineistosta löytyneet taito ilmestyä ja kadota tyhjyyteen sekä lentotaito. Jälleen kerran Paholaisen hahmoon liitettyjen kykyjen kuvailu

sijoittuu keskeisesti *Dialogus Miraculorum*in tekstiin, jossa ne hallitsevat omata osaltaan käsityksiä Paholaisesta. En löytänyt aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta viittauksia yhteenkään edellä mainitsemastani paholaiskäsityksestä, jonka koen erityisen omituiseksi, sillä osa näistä käsityksistä esiintyy suhteellisen useasti tekstien parissa. Nämä käsitykset Paholaisen taidoista maalaavat esiin näkemyksiä myyttisestä hahmosta, joka saattaa saapua paikalle, milloin vain epäinhimillisin keinoin.

Paholaisen sijainnista keskiajan kristillisessä kosmoksessa aineistotekstini viittaukset antavat taas osaltaan ristiriitaisen kuvan. 1200-luvun *Dialogus Miraculorum*issa sekä 1300-luvun *Divina Comedia: Infernossa* esiintyy kummassakin yksi tekstiviite, jossa Paholaisen kuvaillaan olevan sidottu helvettiin. Toisaalta kaikissa muissa tekstikatkelmissa Paholainen liikkuu vapaasti ihmisten maailmassa. *Malleus Maleficarum*issa Paholainen paikantuu ainoastaan maanpäälle ihmisten keskuuteen. Ainoana tekstinä, jossa mainitsemani ristiriitaisuutta esiintyy, on siis *Dialogus Miraculorum*, jossa vastakkaiset käsitykset asettuvat vierekkäin tekstin kesken. Löydökseni vastaavat aikaisempaa tutkimusta myöhäiskeskiaikaisista paholaiskäsityksistä. Philip C. Almondin käsittelee esimerkiksi juuri tätä käsitteellistä Paholaisen paikantumisen muutosta tutkimuksessaan *The Devil - a new biography* (2014)

Löysin aineistoteksteistä paholaiskäsityksiä, joiden keskiössä esitellään näkemyksiä Paholaisen suhteesta kristinuskon Jumalaan. Paholaisen rooli nähdään niin likaisen työn tekijänä, mutta myös sabotoivana vastustajana. Kummatkin edellä mainitsemani käsitykset ovat myös esillä aikaisemman tutkimuksen parissa. Philip C. Almond tuo ne esimerkiksi esiin tutkimuksessaan *The Devil – a new biography* (2014), jossa hän käsittelee ne osana ”demonista paradoksia”. Paradoksissa Almond tutkailee kyseisten paholaiskäsitysten vastakkaisuutta ja sitä, miten ne esiintyivät kuitenkin yhtäaikaistena ilmiöinä. Paholaisen rooli alisteisena likaisen työn tekijänä esiintyy jokaisessa aineistoni tekstissä. Kyseisen paholaiskäsityksen ilmenemisessä on nähtävissä myös määrällistä kasvua ajallisesti, sillä 1400-luvun *Malleus Maleficarum*issa tämän kaltaista kuvailua esiintyy eniten aineiston kesken.

Paholaisen voimista ja etenkin niiden pohjasta esiintyy aineistoni parissa monenlaisia kategorioita. Teksteistä eniten esille kuitenkin nousevat käsitykset, joiden mukaan Jumala antaa ja osaltaan rajoittaa Paholaisen voimia sekä kuvaukset, joiden mukaan ihmisen synnit olisivat syynä Paholaisen voimiin. Suurin osa näistä käsityksistä sijoittuu *Malleus Maleficarumin* tekstiin. Tästä voinkin päätellä Paholaisen voimien olleen myöhäiskeskiajan lopulla yksi keskeisistä keskustelun kohteista Paholaisen hahmottamisessa. Käsitys, jonka mukaan Jumala antaa ja rajoittaa Paholaisen voimia, on samankaltainen myös aikaisemman tutkimuksien löydöksiä kanssa.

Norman Cohn lähestyy aihetta tutkimuksessaan *Europe's inner demons – the demonization of Christians in medieval Christendom* (1993), jossa hän tuo esille kuinka myöhäiskeskiaikaisen kirkon virallinen oppi korosti Jumalan kaikkivaltiasta asemaa yli kaiken, myös Paholaisen. Käsituksesta, jonka mukaan ihmisen synnit antaisivat Paholaiselle tämän voimat tehdä paha, ei kuitenkaan löytynyt vastaavan kaltaisia viittauksia aiheita tutkineiden tutkimusten keskuudesta. Tämänkaltaisen paholaiskäsitys on omalla tavallaan ristiriitainen muiden vahvempien kirkollisten oppien mukaisten käsitysten kanssa. josta tämä mainitsemattomuus muissa tutkimuksissa saattaa johtua. Tämä mainitsemattomuus muissa tutkimuksissa saattaa johtua siitä.

Käsityksiä Paholaisen mahdollisista motiiveista esiintyy aineistoteksteissä suhteellisen vähäisesti. Suurimmalta osin ne paikantuvat kuitenkin *Malleus Maleficarumiin*, joka on ajan paholaiskäsitteille tyypillistä. Erityisesti käsitettyjen motiivien saralta nousee kuitenkin Paholaisen oletettu halu pilkata Jumalaa sekä tämän viha kaikkea hyvää ja hyveellistä vastaan. En ole suoranaisesti kohdannut vastaavanlaista Paholaisen motiivin erittelyä tutustumissani aikaisemmissa tutkimuskirjallisuuksissa. Toki aikaisemmin tässä tutkimuksessa käsittelemän pahuuden luonnehdinnan sivuun liittyy myös Paholaisen motiivi pilkata kristinuskon Jumalaa sekä vihata silmittömästi kaikkea hyvää. Paholaisen kaikenpuolisesta pahuudesta on siis toki tutkimustuloksia, muttei välttämättä aivan samalla tavalla eriteltyä kuin itse olen edellä tehnyt.

Paholaisen hahmo kuvaillaan siis monimuotoiseksi ja osaltaan ristiriitaiseksi olennoiksi, jossa yhdistyvät monet erilaiset käsitykset. Aineiston pohjalta argumentoin, että Paholainen nähdään pahaksi niin fyysisesti kuin moraalisesti. Tähän liitetään epäinhimillisiä kykyjä ja taitoja, joiden avulla tämän hahmon uskottiin pyrkivät saavuttamaan jotain, mikä nähtiin kapinointina kristinuskon Jumalaa vastaan. Paholaiskäsitysten Paholainen näyttäytyy kuitenkin ennen kaikkea ristiriitaisena hahmona, joka on kirkon virallisten opetusten mukaisesti alistuvainen Jumalalle, mutta samaan aikaan olento, joka tekee esimerkiksi väkivaltaisia tekoja aiheuttaen fyysistä harmia ihmisille. Paholaisen ulkomuodoista ilmenee aineistotekstien läpi käsitys, jonka mukaan tämä pystyi ottamaan minkä tahansa hahmon. Tämä myyttisen pahuuden hahmo käsitetään kammottavan rumana niin sisäisesti kuin ulkoisestikin.

5.1.2 Miten Paholaisen toimijuus kuvataan?

Aineiston parista Paholaisen toimijuutta kuvaillaan niin 1200-luvun alun *Dialogus Miraculorum*in kuin 1400-luvun lopun *Malleus Maleficarum*in teksteissä. Eniten Paholaisen aktiiviseen toimijuuteen viittaavia paholaiskäsityksiä esiintyy kuitenkin *Malleus Maleficarumissa*, joka vahvistaa aikaisempien tutkimusten teoriaa, jossa pelottavat käsitykset Paholaisesta huipentuivat uuden ajan alkua kohti. Toimijuutta käsittelevien paholaiskäsitysten välillä on nähtävissä määrällistä kasvua. Esimerkiksi 1200-luvun *Dialogus Miraculorumissa* on havaittavissa käsityksiä, joiden lukumäärä kasvaa ”räjähdysmäisesti” 200 vuotta myöhemmin kirjoitetun *Malleus Maleficarum*in sivuilla. Tämä puolestaan vahvistaa aikaisempien tutkimusten teoriaa demonologisesta käänteestä, jossa käsitykset Paholaisen toimijuudesta muuttuivat vahvistamaan aktiivisia apokalyptisiä käsityksiä Paholaisesta. Alain Boureau määrittelee tutkimuksessaan *Satan the heretic: the birth of demonology in the medieval west* (2006) demonologisen käänteen tapahtuneen noin 1200–1300-lukujen välisellä ajalla. En kuitenkaan pysty asettamaan käännettä ajallisesti yhtä tarkasti. Uskoakseni syynä tähän on se, että aineisto tekstini sijoittuvat ainoastaan 400 vuoden ajan jaksolle, joka on liian suppea otanta keskiaikaisten paholaiskäsitysten käänteen tarkempaan ajalliseen sijoittamiseen.

Paholainen nähdään tekstien kokonaisuudessa toimijana, joka pyrkii houkuttelemaan ihmisiä syntiin ja tätä kautta kadotukseen. Aineistosta nousee esiin kolme selkeää kategoriala. Niiden mukaan Paholainen houkuttelee ihmisiä syntiin viettelemällä, turhamaisuudella tai tavaralla sekä taivuttelemalla. Taivuttelu on kuitenkin useimmiten tekstien keskuudessa esiintyvä kategoria. Käsitusten mukaan taivuttelu voi olla joko mielen sisäistä tai ulkoista. Tällöin Paholainen asettaa ihmisten mieliin ajatuksia tai häiriköi heitä ulkoisesti nähtävässä hahmossa niin kauan, kunnes he taipuvat syntiin. Löydökseni vastaavat aikaisemman tutkimuksen tuloksia. Esimerkiksi Sari Katajala-Peltomaa kuvailee yhtenevästi omien löydöksieni kanssa aihetta tutkimuksessa *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa* (2010).

Aineistoteksteissä Paholaisen kuvaillaan pyrkivän aktiivisesti solmimaan sopimuksia tai liittoja ihmisten kanssa. Tämän paholaiskäsitteen kohdalla on nähtävissä huomattavaa kasvua tekstikatkelmien määrässä. *Dialogus Miraculorumissa* tästä kyseisestä käsitteestä on löydettävissä ainoastaan kolme kuvausta, kun taas 200 vuotta myöhäisemmässä *Malleus Maleficarumissa* esiintyy jopa kuusitoista katkelmaa. Tämän kaltainen viittauksien ”räjähdysmäinen” kasvu vahvistaa omalta osaltaan demonologisen käänteen teoriaa. Uskallankin argumentoida yhtenevästi monien aiheen tutkijoiden kanssa, että käsitteet Paholaisen ja ihmisen välisistä sopimuksista tai liitoista nousivat erityisen keskeiseen asemaan vasta, myöhäiskeskiajalla lopulla ja varsinkin uuden ajan alussa. (ks. esim. Almond 2014, 131; Levack 2006, 32; Valk 1997, 19.) Ottaen huomioon *Malleus Maleficarum*in tekstin alkuperäisen tarkoituksen ohjekirjana noitien kiinniottamiseen, on erittäin oletettavaa, että tekstistä löytyy useita viittauksia paholaiskäsitteeseen, jonka keskiössä toimii noidan ja Paholaisen solmima sopimus.

Aineistossa Paholaisen käsitetään olevan kykeneväinen riivaamaan ihmisen kehon luvatta ja käyttämään tätä haluamallaan tavalla. Käsitteen esiintymisessä on jälleen kerran havaittavissa merkittävä ero *Dialogus Miraculorum*in ja *Malleus Maleficarum*in välillä, sillä tekstikatkelmien ilmenemisen kasvu on melkein kymmenenkertaista. Kyseinen paholaiskäsite esiintyy samankaltaisena myös aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa kuten Alain Boureaun teoksessa *Satan the heretic: the birth of demonology in the*

medieval west (2006). Siinä hän perustelee riivauskäsitysten muuttumisen 1320-luvulla olleen yksi merkittävimmistä osa-alueista paholaiskäsitteiden kärjistymisessä. Hän tuo esille teorian, jonka mukaan riivauskomusten vahvistuessa ihmiset menettivät itsevarmuutensa tätä myyttistä pahuuden hahmoa kohtaan. (Boureau 2006, 201.) Boureaun määrittelemä ajallinen muutoskehys sopii löydöksiini. Se myös asettuu hyvin demonologisen käänteen asetettuun aikaväliin.

Paholaisen kuvaillaan kiusaavan ihmisiä monella eriävällä tavalla aineistotekstien parissa. Tapoja ovat esimerkiksi kiusaaminen ruualla, pyhien rakennusten pilkkaaminen, harhaoppien luominen, häiriköinti sekä kiusaaminen unessa ja yleinen pelotteleminen. Tämän kaltaisista paholaiskäsitteistä esiintyy suhteellisen useasti niin *Dialogus Miraculorumissa* kuin *Malleus Maleficarumissakin*. Kiusaamisen muodoista pelottelu esiintyy useimmin tekstiatkkelmissa, joissa Paholaisen kuvaillaan näyttävästi ihmisille pelottavissa muodoissa tai esimerkiksi ajavan heitä takaa pimeillä metsäpoluilla. Mielenkiintoisesti en kuitenkaan löytänyt tähän kyseiseen paholaiskäsitteeseen viittauksia aikaisemman tutkimuskirjallisuuden parista. Tämä on omasta mielestäni outoa, sillä jo ainoastaan *Malleus Maleficarumissa* pelottelusta esiintyy yhteensä yhdeksän tekstiviittausta, jonka pohjalta argumentoinkin käsitteen olleen mahdollisesti yksi vaikuttavista paholaiskäsitteistä 1400-luvun demonologiassa.

Aineistoteksteissä Paholaisen kuvallaan tappavan ihmisiä kostoksi, nekromantian sääntöjen rikkomisesta, kuullessaan nimensä lausuttavan, käyttäen muita ihmisiä ikään kuin murhavälineinään, huijauksen tai Jumalan avulla. Kategorioiden joukosta useimmin esiin nousee kuitenkin paholaiskäsite, jonka mukaan Paholainen tappaa eniten kostoksi tai huijauksen avulla omaksi huvikseen. Kosto tai huijaus voi olla aineiston mukaan suunnattu, joko ihmisten toimintaa tai kristinuskon Jumalaa kohtaan. Paholaisen hahmoon liitetystä toimijuudesta ihmisten murhaajana tai murhan yrittäjänä viitataan mielenkiintoisesti eniten 1200-luvun *Dialogus Miraculorumissa*. Tämä on poikkeavaa ottaen huomioon aikaisempien tutkimuksien yleistävät käsitykset, joissa useassa otteessa kuvaillaan, kuinka monet erilaiset paholaiskäsitteet kärjistyivät myöhäiskeskiajan loppua kohti. Argumentoinkin aineistoni pohjalta, että paholaiskäsitteet, joiden mukaan tämän hahmon pyrkimys on tappaa, vähenevät kohti myöhäiskeskiajan loppua.

5.1.3 Mikä on Paholaisen ja ihmisten välinen suhde?

Tutuessani aineistoteksteihin huomasin mielenkiintoisen ristiriidan käsityksissä, jotka määrittelevät ihmisten ja Paholaisen välistä suhdetta. Käsityksissä vallan asema siirtyy joko ihmisille tai kyseiselle myyttisen pahuuden hahmolle. Ihmisen valtaa Paholaiseen kuvaillaan aineistotekstien ohessa monimuotoisten kategorioiden avulla. Kategoriat sisältävät käsityksiä, joiden mukaan ihmisellä on vapaa tahto syntiin, kyky karkottaa Paholainen omin keinoin tai manauksen avulla, kyky häiritä tätä tai alistaa tämä nekromantian keinoin ihmisen tahdon alaisuuteen. Kiehtovaa on, että käsityksiä, joiden mukaan ihmisellä on ainakin jonkinlainen valta Paholaiseen, esiintyy huimat 22 kappaletta *Dialogus Miraculorumissa*. Kun taas *Malleus Maleficarumissa* kyseisestä käsityksestä esiintyy vain 17 tekstikatkelmaa.

Ihmisen valtaa Paholaiseen kuvaillaan eniten viittauksissa, joissa ihminen voi karkottaa Paholaisen omin keinoin tekemällä esimerkiksi ristinmerkin, rukoilemalla tai osallistumalla kirkon jakamalle ehtoolliselle. Käsitysten mukaan Paholaisella on valta ihmiseen, jos tällä on tunnustamattomia syntejä omatunnollansa. Tämä asetelma on kuitenkin muutettavissa, jos ihminen tunnustaa tekemänsä synnit. En löytänyt löydöksiäni vastaavia tuloksia aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta, joka on mielestäni erikoista sillä kyseisistä käsityksistä, esiintyy suhteellisen monta tekstikatkelmaa aineistoni parissa. *Dialogus Miraculorumin* tekstistä tekstikatkelmia on löydettävissä yhdeksän ja *Malleus Maleficarumissa* neljä. Viittauksien esiintymisien lukumäärällisestä erosta voin todeta paholaiskäsityksen, joka mukaan ihmisellä olisi ollut kyky karkottaa Paholaisen omin keinoin olleen vahvemmin voimassa 1200-luvun alun demonologiassa.

Käsityksestä, jonka mukaan ihmisellä olisi vapaa tahto ja suostumus syntiin löytyy yhteneviä huomioita aikaisemmassa tutkimuksessa. Jeffrey B. Russell käsittelee tutkimuksessaan *Lucifer – The Devil in the Middle Ages* (1984), kuinka myöhäiskeskiaikaisten paholaiskäsitysten kannalta merkittäväksi muodostunut IV

Lateraanikonsiilin teksti toi esille kirkon yleisen kannan, jonka mukaan Paholainen oli osallinen ihmisen syntiin-lankeamiseen, mutta loppujen lopuksi syynä oli ihmisen vapaa tahto ja taipumus syntiin. Omat löydökseni vastaavat Russellin näkemystä, joskin aineistosta löytämieni tekstikatkelmieni kesken esiintyy myös täysin vastakkaisia argumentteja. Kiehtovasti käsityksen esiintyvyys kasvaa *Dialogus Miraculorum* kahdesta *Malleus Maleficarum* kahdeksaan kuvaukseen. Niistä päätän, että paholaiskäsitys on muuttunut korostamaan entistä vahvemmin sitä, että Paholainen tarvitsee kristinuskon Jumalalta luvan häiriköidä kristittyjä

Samoissa aineistoteksteissä esiintyy kuitenkin täysin vastakkainen käsitys ihmisten syntien alkuperästä. Tämän käsityksen mukaan Paholaisella on valta ihmiseen, koska tämä synnyttää ihmisissä synnin. Ihmisen synnin syynä Paholainen esiintyy yhdessä katkelmassa IV Lateraanikonsiilin tekstissä, kolmessa *Dialogus Miraculorumissa* ja kuudessa *Malleus Maleficarumissa*. Kuvailuissa tuodaan erittäin vahvasti esille Paholaisen olevan pahuuden inkarnaatio, jonka syytä kaikki ihmisten maailman synnit ovat. IV Lateraanikonsiilissa sekä *Malleus Maleficarumissa* kuitenkin todetaan, että ihmisellä on osasy synteihinsä, mutta niiden takana toimii aina kuitenkin paha olento, Paholainen. Aikaisemman tutkimuksen löydökset vastaavat tämän kaltaista käsitystä Paholaisesta. Robert Muchembled käsittelee esimerkiksi aihetta tutkimuksessaan *A history of the devil: from the middle ages to the present* (2003). Hän mainitsee, kuinka ihmisten synnin syystä on väitelty runsaasti vuosisatojen ajan. Muchembled kuitenkin toteaa, että loppujen lopuksi yleisimmän ja levinneimmän käsityksen mukaan Paholainen olisi ollut kaiken pahuuden sekä synnin syy. (Muchembled 2003, 271.)

Nekromantikon ja Paholaisen välinen vaikutussuhde esiintyy aineistossa mielenkiintoisen ristiriitaisena. Kyseinen käsitys, joka esiintyy ainoastaan 1200-luvun *Dialogus Miraculorum* tekstissä yhdeksässä erillisessä katkelmassa kuvailee suhdetta, jossa nekromantian harjoittajalla olisi valta hallita Paholaista. Käsityksessä tuodaan siis esille, että ihmisellä olisi valta käskä Paholaista, jolloin tällä ei ollut mitään muuta mahdollisuutta kuin totella. Aikaisempi tutkimus ei tuo esille vastaavia löydöksiä, joissa Paholainen kuvailtaan jokseenkin alistuneena ihmisen tahdon alle.

Kiehtovasti, jälleen kerran samoissa teksteissä on myös havaittavissa paholaiskäsitteitä, joissa osoitetaan, kuinka valta nekromantiassa onkin Paholaisella, eikä kyseistä taitoa harjoittavalla ihmisellä. Viittauksia tämänkaltaisista käsityksistä löytyy kolme *Dialogus Miraculorumissa* ja jopa seitsemän *Malleus Maleficarumissa*. Tulos on yhteneväinen aikaisemman tutkimusten löydöksiin, joiden mukaan suhtautuminen nekromantiaan muuttui myöhäiskeskiajalla. Ihmisten harjoittamaa taitoa pidettiin ensin harmittomana ja jokseenkin viihdyttävänä ennustamisen muotona, mutta ajan kuluessa se yhdistettiin yhä useammin noituuteen sekä liittoon Paholaisen kanssa. (Levack 2006, 39.)

Aineistotekstieni parissa Paholaisella kuvaillaan olevan suurin valta ihmisiin heidän tehdessä myyttisen sopimuksen tai liiton tämän pahuuden hahmon kanssa. Viittauksia tästä esiintyy yksi *Dialogus Miraculorumista* ja jopa 21 *Malleus Maleficarumista*. Tekstikatkelmia yhdistää käsitys, jonka mukaan sopimuksen solmineet noidat menettävät sielunsa sekä kehonsa Paholaisen käytettäväksi. Kuvauksissa annetaan ymmärtää, että noidat eivät voi tälle mitään, sillä he ovat omasta halustaan antautuneet asemaansa. Norman Cohn kuvailee tutkimuksessaan *Europe's inner demons – the demonization of Christians in medieval Christendom* (1993) yhtenevästi omien löydöksieni kanssa, kuinka noitakäsitysten kehittyessä myöhäiskeskiajalla huippuunsa, noidan uskottiin olevan Paholaisen kokoaikainen apuri, jonka tehtävänä oli toteuttaa pahoja tekoja Paholaisen avustuksella. Löydökseni sopivat yhteen demonologisen käänteiden teorian kanssa. Siinä Paholaiseen liitettyjen käsitysten ymmärretään kärjistyneen muotoon, jonka arvellaan olevan yksi pääsyistä uuden ajan alun noitavainoille. (Cohn 1993, 145; Kuula 2010, 207–208; Levack 2006, 122–125.)

5.2 Lopuksi

Tutkiessani aineistoni paholaiskäsitteitä myyttisestä Paholaisesta omina kokonaisuuksina, huomaan niiden tuovan esiin erilaiset yleiskuvaukset. IV Lateraanikonsiilissa Paholaisesta ei saa kovinkaan paljoa irti, mutta kuvauksesta voi päätellä paholaiskäsitteiden käsittävän Paholaisen roolin edelleen suhteellisen vaatimattomana Jumalan likaisen työn tekijänä. *Dialogus Miraculorumin* Paholainen on monimuotoinen, -ilmeinen ja fyysisesti väkivaltaisempi hahmo, jonka kuvaillaan

pyrkivän houkuttelemaan ihmisiä tavalla tai toisella syntiin. *Divina Comedia: Infernossa* Paholaiseen kohdistetaan ikään kuin ivaavia kuvauksia, joissa tämä myyttinen pahuuden hahmo käsitetään karvaisena jättiläisenä, joka on unohdettu yksin jääntyneenä helvetin keskustaan. Mielenkiintoisesti *Malleus Maleficarumissa* Paholainen kuvaillaan poikkeavasti Jumalan estojen rajoittamana olentona, joka haluaa kyllä aiheuttaa harmia ja tuhoa, mutta joutuu aina etsimään ikään kuin porsaansa reiän ja kiertämään kiellot. Paholaiseen liitetään 1400-luvun tekstissä käsityksiä, joissa tämän hahmo saa ajan demonologian opetusten mukaisesti vakavia mittasuhteita. Tämä nähdään aktiivisena hahmona, joka kokoaa sopimusten ja liittojen avulla noitien joukkoa, joiden avulla Paholaisen ymmärretään hyökkäävän ihmisiä sekä Jumalaa vastaan.

Tutkimukseni keskiössä ollut kristinuskon Paholainen on paljon tutkittu hahmo, josta etenkin myöhäiskeskiaikaiset lähteet kertovat runsain mitoin. Oma tutkimukseni rajoittuu ainoastaan neljään demonologiseen tekstiin. Niiden aikaväli kattaa 400 vuoden ajanjakson. Aloittaessani tutkimusta koin aineistoni olevan valtava ja pohdin, olisiko minun pitänyt rajata aineistokirjojen määrää kahteen tai kolmeen. Tehdessäni analyysiä ja lopulta löydöksiä tulin kuitenkin siihen tulokseen, että lisäaineisto olisi tuonut tutkimukseeni lisää varmuutta sekä mielenkiintoisia paholaiskäsityksiä suuremmalta aikaväliltä. Mahdollisissa jatkotutkimuksissa lisäisinkin aineistooni enemmän sydänkeskiajan sekä uuden ajan alun demonologisia kirjoituksia.

6. Aineisto ja lähteet

Aineisto:

Coulton, G. G. & Eileen Power (toimt.)

1929 (1219–1223) Caesarius of Heisterbach: *The Dialogue on Miracles (Dialogus Miraculorum)*. Kääntäjät: H. Von E. Scott, C. C. Swinton Bland & C. C. Coulton. George Routledge & Sons, Ltd. Broadwayhouse Carterlane Lontoo.

Durling, Robert M.; Martinez, Ronald L.; Turner, Robert

1990 The divine comedy of Dante Alighieri. Volume 1, Inferno (Dante Alighieri, 1265-1321). New York: Oxford University Press, 1996.

Mackay, Christopher S

2009 *The hammer of witches a complete translation of the Malleus Maleficarum*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Tanner, Norman P. & Alberigo, Giuseppe (toimt.)

1990 *Decrees of the ecumenical councils - Nicea I to Lateran V*. Kääntäjä: Sheed & Ward. Georgetown U. P. 1990

Lähteet:

Alberth, John

2001 *From the Brink of the Apocalypse – Confronting Famine, War, Plague, and Death in the Later Middle Ages*. New York: Routledge

Almond, Philip C.

2014   *The Devil – a new biography*. Cornell University press: Ithaca, New York.

Boureau, Alain

2006   *Satan the heretic: the birth of demonology in the medieval west*. University of Chicago Press: Chicago.

Bynum, Caroline Walker

1988   *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*. Berkeley, CA: University of California Press.

Cameron, Euan

2010   *Enchanted Europe – Superstition, Reason, & Religion 1250–1750*. Oxford; New York: Oxford University Press.

Cohn, Norman

1993 (1975) *Europe's inner demons – the demonization of Christians in medieval Christendom*. Pimlico: London

Connell, Charles W.

2015   “Foreigners and Fear”. *Handbook of Medieval Culture 1. - Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages*. Albrecht Classen (toimit.) De Gruyter: Berlin/Boston.

Gardiner, Eileen

- 2015 ”Hell, Purgatory, and Heaven”. *Handbook of Medieval Culture 1. - Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages*. Classen, Albrecht (toimit.) De Gruyter: Berlin/Boston.

Dailyverses.net

- 2021 “Paholainen”. (<https://dailyverses.net/fi/paholainen>), (Viitattu: 12.2.2021).

Eskola, Jari & Suoranta, Juha

- 1998 *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Katajala-Peltomaa, Sari; Toivo, Raisa Maria (toimit.)

- 2004 *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Katajala-Peltomaa, Sari

- 2004 ”Paholainen, demonit ja riivatut raukat – keskiaikaisia käsityksiä sielunvihollisesta”. *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*. Katajala-Peltomaa, Sari; Toivo, Raisa Maria (toimit.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Kettunen, Niko

- 6.2.2018 *Noitavainot olivat katolisen ja protestanttisen kirkon brändityötä ja kilpailua uskovien markkinoista, sanovat amerikkalaiset tutkijat*. Tiede artikkeli, Helsingin Sanomat. (Viitattu 27.2.2018) (<https://www.hs.fi/tiede/art-2000005553886.html>)

Kors, Alan C. & Peters, Edward

1973 *Witchcraft in Europe 1100–1700-A Documentary History*. London: Dent.

Kuula, Kari

2010 *Paholaisen biografia: Pahan olemus, historia ja tulevaisuus*. Helsinki: Kirjapaja.

Levack, Brian P.

2006 (1987) *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. Harlow: Pearson Education Limited.

Muchembled, Robert

2003 *A history of the devil: from the middle ages to the present*. Polity Press cop.: Cambridge, UK.

Nenonen, Marko

2006 *Noitavainot Euroopassa - Myytin synty*. Helsinki: Otavan Kirjapaino Oy.

2007 *Noitavainot Euroopassa: ihmisen pahuus*. Jyväskylä: Atena,

Nurmi, Lauri

11.3.2020 Näkökulma: Kiinan presidentti nimitti koronaa paholaiseksi tammikuussa – nukkuiko Suomen hallitus Ruususen unta? *Iltalehti* (Viitattu: 20.3.2020).

Olli, Soili-Maria

- 2004 ”Paholainen on minun veljeni”- Kirkon ja kansan Paholaiskuva uuden ajan alussa. *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli: pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*. Katajala-Peltomaa, Sari; Toivo, Raisa Maria (toimit.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Russell, Jeffrey Burton

- 1988 *The Prince of Darkness: radical evil and the power of good in history*. Cornell University Press: Ithaca, NY.
- 1984 *Lucifer – The Devil in the Middle Ages*. Cornell University Press: Ithaca & London.

Summers, Montague

- 1956 *The history of witchcraft and demonology*. New York: University Books cop.

Tieteen termipankki

- 2017 ”*Exemplum*”.
(<http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:exemplum>)
(Viitattu: 31.3.2020).

Tolonen, Pekka

- 2020 *Pyhimyksiä vai harhaoppisia?: Maallikkojen hengellisestä liikehdinnästä muistamisen ja unohtamisen rajalla sydänkeskiajan Ranskassa*. Turun yliopiston julkaisua - Annaels Universitatis Turkuensis, Ser. C: Scripta Lingua Fennica edita.

Tuczay, Christa Agnes

- 2015 ”Witchcraft and Superstition”. *Handbook of Medieval Culture 1. - Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages*. Classen, Albrecht (toimit.) De Gruyter: Berlin/Boston.

Tuomi, Jouni, 1956- kirjoittaja.; Sarajärvi, Anneli, 1948- kirjoittaja

- 2018 *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos.

Valk, Ülo

- 1997 *Perkele: johdatus demonologiaan*. Kääntäjä: Tapani Hietaniemi. Tampere: Vastapaino.

Waite, Gary K.

- 2003 *Heresy, Magic, and Witchcraft in Early Modern Europe*. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan.

Wikipedia.org

- 2017 ”Systemaattinen teologia”.
(https://fi.wikipedia.org/wiki/Systemaattinen_teologia)(Viitattu 31.3.2020).

7. Liite 1: analyysiä kuvaavat taulukot (1–8)

Taulukko 1. ”Millaisessa olomuodossa paholainen näyttäytyy”

Millaisessa olomuodossa paholainen näyttäytyy	IV Lateraanikon siili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä :
Todellinen ulkomuoto	-	(2)	(5)	-	7
Ihmisen muodossa	-	(14)	-	(4)	18
Eläimen muodossa	-	(2)	-	(2)	4
Ilman muotoa	-	(2)	-	(2)	4
Yliluonnollisen olennon muodossa	-	(6)	-	-	6
Luonnonvoimien muodossa	-	(1)	-	-	1
Yhteensä:		27	5	8	

Paholainen esiintyy useimmin koko aineiston tasolla ihmisen muodossa (18 viitettä yhteensä). Eniten paholaisen esiintymisiä on Dialogus Miracolorumissa ja seuraavaksi Malleus Maleficarumissa.

Taulukko 2. ”Mikä on paholaisen luonne?”

Mikä on paholaisen luonne	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä:
Paha	(1)	(5)		(12)	18
Väkivaltainen		(8)	(1)	(4)	13
Kateellinen, ylimielinen ja ahne		(2)		(3)	5
Ovela ja valehteleva	(1)	(8)		(6)	15
Kohtelias	-	(2)		(1)	3
Yhteensä:	2	25	1	26	

Paholaista kuvaillaan eniten pahana (18 viittausta yhteensä) ja toiseksi eniten ovelana/valehtelevana (15 viittausta yhteensä). Kolmanneksi eniten paholaiseen liitetään väkivaltaisuus (13 viittausta yhteensä). Dialogus Miracolorumista ja Malleus Maleficarumista löytyy keskenään yhtä monta Paholaisen luonteen kuvausta (25 viittausta molemmista).

Taulukko 3. ”Kuka paholainen on?”

Kuka paholainen on?	IV Lateraanikon-siili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä:
Vihollinen	-	(1)	-	(5)	6
Peto	-	(3)	-	(3)	6
Hallitsija / luoja	-	(2)	(1)	(2)	5
Yhteensä:		6	1	10	

Paholaisen titteleitä esiintyy eniten Malleus Maleficarumissa, jossa niitä esiintyy 10 kertaa. Toiseksi eniten titteleitä esiintyy Dialogus Miracolorumissa (6 viitettä). Paholaisen kuvaillaan olevan hallitsija/ luoja yhtä monta kertaa, kun tämän kuvaillaan olevan vihollinen (molemmissa 6 viitettä)

Taulukko 4. ”Mitä kykyjä paholaisella on?”

Mitä kykyjä paholaisella on?	IV Lateraanikon-siili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä:
Ilmestyy ja katoaa tyhjyyteen	-	(6)		-	6
Lentotaito	-	(4)	(1)	-	5

Vahvuus	-	(4)		-	4
Nopeus	-	(1)		-	1
Sään hallitseminen	-	(1)		(1)	1
Kaikkitietävyys pahuudesta	-	(3)		(1)	4
Yhteensä:		19	1	2	

Paholaisen kykyjä kuvaillaan eniten Dialogus Miracolorumin tekstissä (19 viitettä yhteensä). Eniten esiintyy ilmestyminen ja katoaminen tyhjyyteen (6 viitettä) seuraavaksi eniten lentotaito (5 viitettä), kolmanneksi eniten voimakkuus (4 viitettä).

Taulukko 5. ”Missä paholainen on?”

Missä paholainen on?	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum
Maan päällä	-	(kaikki muut)	-	(Kaikki viitteet)
Helvetissä	-	(1)	(1)	-

Paholaisen kuvaillaan olevan maanpäällä Dialogus Miracolorumissa ja Malleus Maleficarumissa. Helvetissä taas Dialogus Miracolorumissa ja Infernossa. (Maanpäällä = kaikki muut viitteet ja Helvetissä = 2 viitettä)

Taulukko 6. ”Paholainen suhteessa Jumalaan”

Paholainen suhteessa Jumalaan	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteenveto:
Alisteinen likaisen työn tekijä	(1)	(2)	(1)	(3)	7
Vastaan kapinoiva, sabotoiva ja vastustaja	-	-	-	(4)	4
Yhteenveto:	1	2	1	7	

Paholainen kuvaillaan suhteessa Jumalaan alisteisena likaisen työn tekijänä kaikissa aineistokirjoissa (7 viitettä yhteensä). Malleus Maleficarumissa käsitellään eniten paholaisen suhdetta Jumalaan (7 viitettä yhteensä).

Taulukko 7. ”Paholaisen voimat”

Paholaisen voimat	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä:
Jumala rajoittaa paholaisen voimia	-	(1)		(16)	17

Jumala antaa paholaiselle voimia	-	(1)		(1)	2
Suhteessa muihin enkeleihin	-	-		(3)	3
Ihmisen synti voiman pohjana	-	-		(4)	4
Yhteensä:		2		24	

Paholaisen voimia kuvaillaan eniten Malleus Maleficarumissa (22 viitettä yhteensä). Eniten esiintyy käsitys, että Jumala rajoittaa paholaisen voimia (17 viitettä), toiseksi eniten ihmisen synti voiman pohjana (4 viitettä).

Taulukko 8. ”Mikä on paholaisen motiivi”

Mikä on paholaisen motiivi?	IV Lateraanikon sil	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteenvedo :
Pilkkaa Jumalaa	-	-		(2)	2
Vihaa hyvyttä	-	(1)		(4)	5
Yhteensä:		1		6	

Paholaisen motiivia kuvaillaan eniten Malleus Maleficarumissa (6 viitettä yhteensä). Eniten esiintyy käsitys siitä, että paholainen vihaa hyvyyttä (5 viitettä yhteensä).

Taulukko 9. ”Paholainen houkuttelee syntiin”

Paholainen houkuttelee syntiin	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteenvetot:
Paholainen viettelee	-	(8)		(1)	9
Turhamaisuudella ja tavaralla	-	(2)		-	2
Taivuttelemalla	(1)	(4)		(9)	14
Yhteensä:	1	14		10	

Paholaisen houkuttelua syntiin kuvaillaan eniten Dialogus Miracolorumissa (11 viitettä yhteensä), toiseksi eniten Malleus Maleficarumissa (10 viitettä yhteensä). Eniten taivuttelemalla (13 viitettä yhteensä), toiseksi eniten viettelemällä (6 viitettä yhteensä).

Taulukko 10. ”Paholaisen sopimus ja liitto”

Paholaisen sopimus ja liitto	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä:
Sopimus ja liitto	-	(3)		(16)	19

Paholaisen houkuttelua sopimukseen ja liittoon kuvaillaan eniten Malleus Maleficarumissa (16 viitettä yhteensä) ja toiseksi eniten Dialogus Miracolorumissa (3 viitettä yhteensä). Paholaisen sopimusta ja liittoa kuvaillaan eniten (19 viitettä yhteensä).

Taulukko 11. ”Paholainen riivaa ihmisen”

Paholainen riivaa ihmisen	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä :
Käyttää ihmisen kehoa luvatta	-	(2)		(10)	12
Paholainen kiduttaa riivattua	-	(1)		(1)	2
Riivaa kuullessaan nimensä kirouksessa	-	(1)		-	1
Näyttää riivatulle näkyjä	-	-		(1)	1
Yhteensä:		4		12	

Paholaisen riivaamista kuvaillaan eniten Malleus Maleficarumissa (12 viitettä yhteensä) ja toiseksi eniten Dialogus Miracolorumissa (4 viitettä yhteensä). Paholaisen riivaamista kuvaillaan eniten ihmisen ruumiin luvatta käyttämisenä (12 viitettä yhteensä), toiseksi

eniten paholaisen riivaamista kuvaillaan paholaisen kiduttamisena riivauksen yhteydessä (2 viitettä yhteensä).

Taulukko 12. ”Paholainen kiusaa”

Paholainen kiusaa	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä :
Ruualla	-	(1)		(2)	3
Pilkkaa pyhiä rakennuksia	-	(1)		(1)	2
Paholainen luo harhaopin	-	(1)		(1)	2
Paholainen häiriköi	-	(3)		(2)	2
Paholainen kiusaa unessa	-	(1)		(3)	4
Paholainen pelottelee	-	(3)		(9)	12
Yhteensä:		10		19	

Paholaisen kiusaamista kuvaillaan eniten Malleus Maleficarumissa eniten (18 viitettä yhteensä) ja toiseksi eniten Dialogus Miracolorumissa (10 viitettä yhteensä). Paholaisen kiusaamista kuvaillaan eniten molemmissa kirjoissa (12 viitettä yhteensä), toiseksi eniten

paholainen häiriköi (5 viitettä yhteensä), kolmanneksi eniten paholainen kiusaa unessa (4 viitettä yhteensä).

Taulukko 13. ”Paholainen tappaa tai yrittää tappaa”

Paholainen tappaa tai yrittää tappaa	IV Lateraanikonsiili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä:
Kostoksi	-	(1)		(3)	4
Nekromantian sääntöjen rikkomisesta	-	(1)		-	1
Kuullessaan kutsun	-	(2)		-	2
Ihmisten avulla	-	(2)		-	2
Huijauksen avulla tai omaksi huvikseen	-	(2)		(2)	4
Jumalan luvalla	-	(1)		(1)	2
Yhteensä:		9		6	

Paholaisen kuvaillaan tappavan tai yrittävän tappaa eniten Dialogus Miracolorumissa (9 viitettä yhteensä) ja toiseksi Malleus Maleficarumissa (6 viitettä yhteensä). Paholaisen

kuvaillaan tappavan tai yrittävän tappaa eniten huijaukseksi tai omaksi hyväkseen sekä kostoksi (4 viitettä molemmissa kategorioissa).

Taulukko 14. ”Ihmisen valta paholaiseen”

Ihmisen valta paholaiseen	IV Lateraanikonseili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä :
Ihmisen vapaa tahto ja suostumus syntiin	-	(2)		(8)	10
Paholaisen karkotus omin keinoin	-	(9)		(4)	13
Paholaisen karkotus manauksella	-	(1)		(2)	3
Ihmisen kyky häiritä paholaista	-	(1)		(3)	4
Paholaisen alistuminen nekromantikon tahdon alle	-	(9)		-	9
Yhteensä:		22		17	

Ihmisen valtaa paholaiseen käsitellään eniten Dialogus Miracolorumissa (22 viitettä yhteensä), ja toiseksi Malleus Maleficarumissa (17 viitettä yhteensä). Eniten esiintyi

ihmisen kyky karkoittaa paholainen omin keinoin (13 viitettä yhteensä), toiseksi eniten esiintyi ihmisen vapaa tahto ja suostumus syntiin (10 viitettä yhteensä).

Taulukko 15. ”Paholaisen valta ihmiseen”

Paholaisen valta ihmiseen	IV Lateraanikonsi ili	Dialogus Miracolorum	Inferno	Malleus Maleficarum	Yhteensä:
Ihmisen synnin syy	(1)	(3)		(6)	10
Ihmisen voimattomuus	-	(1)		(2)	3
Paholainen käyttää noitaa välineenä	-	(1)		(21)	22
Paholainen käyttää nekromantikkoo välineenä	-	(3)		(7)	10
Yhteensä:	1	8		36	

Paholaisen valtaa ihmiseen kuvaillaan eniten Malleus Maleficarumissa (36 viitettä yhteensä) ja toiseksi eniten Dialogus Miracolorumissa (8 viitettä yhteensä). Eniten esiintyy kategoria ”paholainen käyttää noitaa välineenä” (22 viitettä) ja toiseksi ihmisen synnin syy (10 viitettä yhteensä), kolmanneksi kategoria ”paholainen käyttää nekromantikkoo välineensä (10 viitettä yhteensä).